

Espais

Espais Terminològics 2007

Neologia terminològica:
el tractament dels manlleus

en primer **terme**.5
Papers

Espais Terminològics 2007

Neologia terminològica:
el tractament dels manlleus

Direcció de la col·lecció:
Rosa Colomer i Artigas

Coordinació:
F. Xavier Fargas Valero

Edició d'aquest volum a cura de:
F. Xavier Fargas Valero

Edició i transcripció de textos:
F. Xavier Fargas Valero
Pilar Hernández Abellán
Joan Martínez Terrones

Imatges:
Henar Velázquez Montané

Espais Terminològics 2007

Neologia terminològica:
el tractament dels manlleus

Actes de la jornada del 7 de novembre de 2007

Biblioteca de la Universitat de Vic. Dades CIP:

Espais Terminològics 2007 :

Disseny de la coberta: Eumogràfic

Maquetació: Victòria López

Primera edició: octubre de 2008

© dels textos, els autors

© d'aquesta edició:

Eumo Editorial. C. de Perot Rocaguinarda, 3. 08500 Vic

Tel. 93 889 28 18 - Fax 93 889 35 41

www.eumoeditorial.cat - eumoeditorial@eumoeditorial.com

-Eumo és l'editorial de la Universitat de Vic-

Termcat, Centre de Terminologia

Diputació, 119. 08015 Barcelona

www.termcat.cat - informacio@termcat.cat

Imprès a Liberdúplex

Dipòsit legal: B-42.719-2008

ISBN Eumo Editorial: 978-84-9766-288-8

ISBN Termcat: 978-84-393-

Queda expressament prohibida, sota les sancions establertes per la llei, la reproducció total o parcial d'aquesta obra sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, tant si és feta per reprografia o per tractament informàtic com per qualsevol altre mitjà o procediment. Queda igualment prohibida la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públics.

TAULA DE CONTINGUTS

Presentació	9
Institucions col·laboradores i programa	13
Els manlleus i la llengua catalana	15
1. El tractament dels manlleus en la segona edició del <i>Diccionari de la llengua catalana</i> Joan Martí i Castell.....	17
2. Els manlleus a través de la història del català Joan Veny.....	27
Els manlleus de llengües amb alfabet no llatins	61
3. Els manlleus de l'àrab Dolors Bramon.....	63
4. Els manlleus de les llengües de l'Índia en català: un exercici multicultural Sameer Rawal.....	77
5. Els manlleus de llengües amb alfabet no llatins: el cas del xinès Sara Rovira Esteva	83
6. Els manlleus japonesos en català Albert Nolla	113
El tractament dels manlleus en altres llengües	125
7. Loanwords in the Irish language Fidelma Ní Ghallchobhair	127
8. Tu vo' fa' ll'americano. Els préstecs a l'italià contemporani Rossend Arqués.....	145

Experiències d'anàlisi d'implantació de la terminologia	165
9. Estudio de un sistema de medición y diagnóstico de la implantación de la terminología en euskera (proyecto de investigación TEIS)	
Miel Loinaz	167
10. Anàlisi de la implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana: un enfocament qualitatiu	
Amor Montané March.....	177
11. Estudis d'implantació terminològica: una aproximació en l'àmbit dels esports	
F. Xavier Vila i Moreno	191
Índex general	197

Presentació

El llibre que teniu a les mans recull el contingut de les ponències presentades a la segona edició dels Espais Terminològics, una jornada de periodicitat biennal promoguda pel TERMCAT per afavorir l'intercanvi sobre aspectes relacionats amb la terminologia. La primera edició dels Espais Terminològics es va dur a terme l'any 2005, i tenia com a centre d'atenció el concepte de normalització terminològica. La segona edició, que es va fer a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans el 7 de novembre de l'any 2007, es va dedicar al tractament dels manlleus. L'interès de les aportacions dels diversos ponents, i les demandes dels assistents, ens han dut a publicar-ne les actes en el marc de la sèrie Papers de la col·lecció En Primer Terme, perquè precisament un dels objectius que persegueixen aquestes publicacions és difondre entre el públic interessat reflexions, propostes i estudis d'especialistes vinculats a la terminologia.

El tema escollit com a protagonista d'aquesta jornada té un interès evident per a qualsevol persona relacionada amb la terminologia i, en general, amb la llengua. El manlleu, és a dir, el fet de recórrer a peces lèxiques d'una altra llengua, és el recurs d'ampliació del cabal lèxic que més controvèrsia sol comportar, perquè sovint s'ha vist com un perill per a la preservació de la fesomia pròpia de cada parlar. A més, en els últims anys s'han produït canvis substancials que afecten el tractament que tradicionalment es feia dels manlleus. Així, es pot afirmar que la incorporació de mots d'altres llengües ha experimentat un creixement en quantitat i en rapidesa. D'una banda, es destaquen els fenòmens socioculturals vinculats a la mundialització: generalització i immediatesa dels intercanvis d'informació, difusió general de les novetats, consolidació d'Internet, auge de l'anglès com a llengua franca del coneixement especialitzat, etc. D'una altra banda, la immigració comporta la incorporació

constant de nou lèxic (en la gastronomia, la indumentària, les tradicions religioses, etc.). I encara, la generalització del coneixement de llengües també afecta la manera com els parlants encaren la integració del lèxic d'aquestes llengües.

En els II Espais Terminològics es va analitzar el tractament que s'ha fet dels manlleus en l'àmbit lingüístic català des d'una perspectiva històrica i normativa. Per fer-ho, es va comptar amb la participació de dos experts de reconeguda trajectòria: d'una banda, Joan Martí i Castell, president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, va presentar una ponència dedicada al tractament dels manlleus en la segona edició del diccionari normatiu, el *Diccionari de la llengua catalana*; d'altra banda, Joan Veny, president del Consell Supervisor del TERMCAT, va fer una extensa i documentada presentació des d'una perspectiva històrica que va permetre emmarcar el fenomen del manlleu al llarg dels segles.

Però per mirar de donar resposta a les preocupacions més actuals de mediadors lingüístics i de tota mena d'especialistes vinculats a la difusió del corpus, la jornada també es va ocupar del tractament que es pot donar actualment als manlleus provinents d'algunes de les llengües que no utilitzen l'alfabet llatí. En aquests casos, la incorporació de mots comporta un conjunt de particularitats que cal tenir especialment en compte, i convé que l'especialista identifiqui adequadament conceptes com transliteració, transcripció i adaptació. Així, Dolors Bramon, destacada especialista en l'islam i la cultura àrab en general, va presentar un text sobre els criteris per a l'adopció i adaptació de mots provinents de l'àrab, en què va posar en relació un fenomen històric (la presència de manlleus de l'àrab en el català des de fa molts segles) amb una situació actual en què la immigració fa present de manera constant la cultura àrab en el dia a dia de la societat catalana. El fenomen migratori també va tenir un paper destacat en l'aportació de Sameer Rawal, poeta, traductor i professor d'hindi, que va presentar les seves reflexions sobre el tractament que cal donar a les formes que arriben de tot el conjunt de llengües de la família indoària influïdes pel sànscrit. Sara Rovira, traductora i professora universitària, va oferir una reflexió sobre els criteris que avui s'han de tenir en compte per tractar adequadament els manlleus que provenen del xinès. I en la mateixa línia, la ponència d'Albert

Nolla exposà un resum de criteris referits al japonès, amb les fonamentades opinions d'aquest traductor i professor.

Encara entre les ponències del matí, es va considerar rellevant d'ampliar la visió amb el que s'esdevé en aquest terreny del manlleu en altres llengües. Així, Fidelma Ní Ghallchobhair, del Foras na Gaeilge —l'organisme que vetlla per la promoció del gaèlic a Irlanda—, va oferir la seva perspectiva, que presenta amb el català un cert paral·lelisme, atès que en el cas del gaèlic també es produeix un contacte constant amb una llengua amb més pes demogràfic i econòmic. Rossend Arqués, traductor i professor, va oferir una atractiva ponència sobre el tractament que mereix el manlleu en una llengua com l'italià, que en aquest aspecte presenta unes particularitats ben interessants.

Finalment, l'últim bloc de la jornada se centrà en l'anàlisi de la implantació efectiva de les noves propostes terminològiques. Aquest aspecte es relaciona amb el fenomen del manlleu d'una manera parcial, però clau, perquè en els intents d'implantar alternatives pròpies a formes manllevades és imprescindible analitzar les possibilitats reals d'ús de les formes proposades. En la reflexió sobre aquest aspecte es van presentar tres experiències d'anàlisi: en primer lloc, Miel Loinaz, de l'UZEI —el Centre Basc de Terminologia—, va exposar un programa de mesura de la implantació de la terminologia en llengua basca; en segon lloc, Amor Montané, de l'Institut Universitari de Lingüística Aplicada de la Universitat Pompeu Fabra, va presentar el projecte d'anàlisi de la implantació de la terminologia normalitzada en català que està desenvolupant com a tesi doctoral; i en tercer lloc, la jornada va servir de marc de presentació dels *Estudis d'implantació terminològica: una aproximació en l'àmbit dels esports*, una obra de la mateixa col·lecció que la que el lector té a les mans i que recull els primers estudis d'aquest àmbit elaborats en català amb una metodologia pròpia de la sociolingüística. F. Xavier Vila, que ha dirigit la investigació, en va presentar els principals resultats.

La jornada es va dur a terme a l'Institut d'Estudis Catalans, i es va incloure en el marc dels actes de celebració del centenari de la institució. El president de l'Institut, Salvador Giner, va inaugurar els Espais Terminològics 2007, al costat del secretari de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, Bernat

Joan, de la directora del TERMCAT, Rosa Colomer, i del president de la Secció Filològica, Joan Martí i Castell. En els seus parlaments van destacar la importància del tema escollit per a la reflexió i l'oportunitat de la convocatòria de la jornada. En la presentació de la publicació abans esmentada, hi intervingué, a més dels autors i dels representants del TERMCAT, Eusebi Coromina, director d'Eumo, empresa coeditora de l'obra. Van cloure la jornada la directora del TERMCAT i Paquita Sanvicén, directora de Planificació i Foment de la Secretaria de Política Lingüística.

En aquest volum recollim els textos preparats pels diversos especialistes, en la llengua en què els van presentar i encapçalats amb una breu informació sobre l'autor. Els assistents a la jornada podran observar que, en algun cas, els textos que trobem en aquestes pàgines són una mica més llargs que els que es va tenir ocasió de presentar durant l'acte, perquè els autors han pogut completar-ne algun aspecte o incloure-hi algun dels punts que aquell dia no van tenir temps de desenvolupar.

Agraïm a l'Institut d'Estudis Catalans i a la Secretaria de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya el suport per a l'organització d'aquests Espais Terminològics 2007. També convé agrair al públic la bona acollida que va donar a l'acte; l'èxit de la convocatòria ens fa confiar que aquest llibre mereixerà l'interès d'un nombrós col·lectiu vinculat al desenvolupament de la llengua i la terminologia catalanes. I, naturalment, agraïm als ponents l'expertesa demostrada i la qualitat de la seva participació en la jornada.

Centre de Terminologia TERMCAT

Institucions col·laboradores i programa

espais**terminològics**

Neologia terminològica: el tractament dels manlleus

Barcelona, 7 de novembre de 2007
Institut d'Estudis Catalans (sala Prat de la Riba)
Carrer del Carme, 47

Organització:

termcat
centre de terminologia

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament de la Vicepresidència
Secretaria de Política Lingüística

Amb la col·laboració de:

EITERMCAT convoca els II Espais Terminològics, un punt de trobada, diàleg i debat sobre aspectes clau de l'àmbit terminològic per a professionals de l'assessorament lingüístic, la traducció, la comunicació, la gestió de la informació, la terminologia, la investigació i la docència, i per a tots els agents socials que fan ús de la terminologia.

En aquesta segona edició els Espais Terminològics se centraran en **el tractament dels manlleus**. El manlleu és el recurs d'aplicació del cabal lèxic que més controvèrsia sol comportar, perquè sovint s'ha vist com un perill per a la preservació de la forma pròpia de cada llengua.

En els últims anys s'han produït canvis substancials que afecten el tractament que tradicionalment es feia dels manlleus. Per un costat, destaquen els fenòmens socioculturals vinculats a la mundialització: generalització i immediatesa dels intercanvis d'informació, difusió general de les novetats, consolidació d'Internet, auges de l'anglès com a llengua franca del coneixement, especialitzat, etc. Per una altra banda, la immigració comporta la incorporació de nou lèxic en la gastronomia, la indumentària, les tradicions religioses, etc. I, encara, la generalització del coneixement de llengües també afecta la manera com els parlants encaren l'ús del lèxic d'aquestes llengües.

Els II Espais Terminològics analitzaran el tractament que s'ha fet dels manlleus en l'àmbit lingüístic català des d'una perspectiva històrica i normativa. I també com s'han tractat i com es poden tractar els manlleus provinents d'algunes de les llengües que no utilitzen l'alfabet llatí (l'arab, el xinès, el japonès i les llengües de la família indò-iranyita entre elles pel seu costat). També ens permetran veure quin enfocament ten d'aquesta qüestió l'Itàlia i el gèllic irlandès.

Finalment, l'últim bloc de la jornada se centrarà en l'anàlisi de la implantació efectiva de les noves propostes terminològiques. Aquest serà també el marc per a la presentació d'un volum de la col·lecció En Primer Terme que, precisament, ofereix una aproximació a aquest aspecte de la implantació terminològica.

Neologia terminològica: el tractament dels manlleus

9 h 9.15 h	Mati Acolida dels participants Obertura	Hi intervenen: Bernat Joan , secretari de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya Salvador Giner , president de l'Institut d'Estudis Catalans Joan Martí i Castell , president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, catedràtic i primer rector de la Universitat Rovira i Virgili Rosa Colomer , directora del TERMCAT	Hi intervenen: Fidèlma Ní Ghallachóir , Foras na Gaeilge (Irlanda), presidenta de l'Associació Europea de Terminologia Rosend Arqués , professor titular de l'Àrea de Filologia Italiana del Departament de Filologia Francesa i Romànica de la Universitat Autònoma de Barcelona
10 h	Bloc 1: Els manlleus de llengües amb alfabet no llatí Moderadora: Dolors Montes , secretària del Consell Supervisor del TERMCAT Hi intervenen: Dolors Brannon , professora titular del Departament de Filologia Sèmitica de la Universitat de Barcelona i membre de l'Institut d'Estudis Catalans Sara Rovira , traductora i professora de xines del Departament de Traducció i Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona Albert Nolla , traductor i professor de japonès del Departament de Traducció i Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona Samer Rawal , poeta, traductor i professor d'hindi a la Casa Asia	Hi intervenen: Miel Loñaz , UZEI (Centre Basc de Terminologia) Amor Montañá , Universitat Pompeu Fabra Presentació del llibre de la col·lecció En Primer Terme: <i>Estudi d'implantació terminològica. Una aproximació en l'àmbit dels esports</i> , elaborat per investigadors de la Universitat de Barcelona i el TERMCAT, i coeditat per Eumo Edicions i el TERMCAT A càrrec de P. Xavier Via (UB), Eusebi Coromina (Ieurom) i Rosa Colomer (TERMCAT)	Hi intervenen: Josep-Lluís Canod-Rovira , vicepresident del Govern de la Generalitat de Catalunya Bernat Joan , secretari de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya Rosa Colomer , directora del TERMCAT
11 h 11.30 h	Bloc 2: El tractament dels manlleus en altres llengües Moderadora: Sandra Cuadrado , cap de l'Àrea de Comunicació del TERMCAT		
12.45 h			
16 h	Bloc 3: Experiències d'anàlisi d'implantació de la terminologia Presentació a càrrec de Xavier Fargas , cap de l'Àrea de Neologia i Normalització del TERMCAT Hi intervenen: Miel Loñaz , UZEI (Centre Basc de Terminologia) Amor Montañá , Universitat Pompeu Fabra Presentació del llibre de la col·lecció En Primer Terme: <i>Estudi d'implantació terminològica. Una aproximació en l'àmbit dels esports</i> , elaborat per investigadors de la Universitat de Barcelona i el TERMCAT, i coeditat per Eumo Edicions i el TERMCAT A càrrec de P. Xavier Via (UB), Eusebi Coromina (Ieurom) i Rosa Colomer (TERMCAT)		
17 h			
18 h			

Organització: Sandra Cuadrado, Clara Guit, Xavier Fargas, Dolors Montes, Rosa Colomer (TERMCAT)

**ELS MANLLEUS
I LA LLENGUA CATALANA**

1. El tractament dels manlleus en la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana*

Joan Martí i Castell

JOAN MARTÍ I CASTELL

Catedràtic de filologia catalana a la Universitat de Barcelona i a la Universitat Rovira i Virgili, de Tarragona, de la qual ha estat el primer rector. Ha desenvolupat una extensa activitat en els camps de la dialectologia social, la història de la llengua i la gramàtica. És autor de nombrosos llibres i articles en

revistes especialitzades. Membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans, ha ocupat la presidència del Consell Supervisor del TERMCAT i, actualment, és el president de la Secció Filològica.

Crec que és oportú que la meua breu intervenció se centri en algunes consideracions sobre la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC2) de l'Institut d'Estudis Catalans. Perquè som encara en l'any en què ha aparegut; perquè som encara en l'any de la celebració del Centenari de l'Institut d'Estudis Catalans. Però sobretot perquè l'obra ha de servir d'exemple i de referent també pel que fa a la introducció de neologismes i, doncs, és clar, als criteris per a llur adopció.

He dit diverses vegades que en l'àmbit de la lexicografia s'ha generat en els darrers anys una demanda considerable del lèxic d'especialitat per part dels parlants. I he explicat aquest fenomen com a conseqüència d'un altre: la progressiva generalització del coneixement en la societat de la informació. El món

del saber sortosament s'ha anat obrint cada vegada més a tot-hom, en un procés en què deixa d'estar en mans exclusivament dels especialistes, els quals, a llur torn, deixen d'ésser grups de científics molt reduïts i constitueixen un cercle que s'amplia.

Per tot plegat, en el món actual la partió entre el lèxic comú i la terminologia és cada vegada més difuminada. Altrament, la magnificació de l'especialització científica i professional en perjudici de l'enciclopedisme, que comença a esdevenir rar, duu implícita la pruija d'afinar al màxim en l'expressió de conceptes que no poden ésser massa generals perquè aleshores són equívocs; han d'al·ludir a la realitat amb la mínima ambigüitat possible.

El context sociolingüístic ens obliga de manera creixent a un coneixement vast dels diversos àmbits de les activitats humanes, que ens permeti la concreció, la precisió i l'aprofundiment.

Els diccionaris de totes les llengües contenen quantitativa-ment moltes més formes d'especialitat que no fa relativament pocs anys i, en renovar-se, canvia també la presentació de terminologia, d'acord amb la realitat; així, avui resulta superflu que es distingeixin com a termes d'especialitat determinades entrades que fa alguns anys es marcaven com a exclusives d'un àmbit concret. Pompeu Fabra, en el *Diccionari general de la llengua catalana*, a *metamorfosi*, per citar un exemple, encapçalava l'accepció «canvi de forma, estructura...» amb la marca «en zoologia»; el *DIEC2* diu directament «canvi de forma, estructura...», sense canviar la definició, però eliminant la referència a l'especialitat. A *Iluneta*, el *Diccionari* de Fabra té l'accepció «En arqueologia, espai en forma més o menys de mitja lluna»; el *DIEC2* n'elimina la marca «En arqueologia» i, en aquest cas, en modifica també la definició: «Petita volta que resulta...»

L'Institut d'Estudis Catalans ha après d'Enric Prat de la Riba que les llengües han d'estar al servei de les comunitats i, doncs, oferir a llurs membres la possibilitat d'expressar-s'hi sense límits: és la condició perquè no se'n produeixi la substitució humiliant parcial o total. I la competència dels parlants ha de poder respondre als condicionants de tots els contextos comunicatius possibles.

En aquesta línia, es fa imperiosa la tasca d'acoblament sòlid dels llenguatges d'especialitat i la llengua comuna, de manera

que la neologia s'ha de fornir del lèxic general i aquest, al seu torn, ha de donar solucions a la formació i a la preceptiva per a la neologia, en un procés constant de retroalimentació.

Una de les novetats més destacables de la labor duta a terme en la preparació del *DIEC2* ha estat justament l'ampliació notable i ponderada de la terminologia; n'ha resultat també l'aspecte més complex i el que ha requerit un període d'execució més llarg. Per tal d'assolir la compacitat indefectible, ha calgut coordinar minuciosament les àrees del coneixement, les més afins i les més distants entre si. L'avantatge excepcional que ens assisteix en aquestes empreses és que l'Institut d'Estudis Catalans és una corporació on la interdisciplinarietat predomina en la reunió de membres de cinc seccions distintes, amb 26 societats filials; en cap altra seu no hi ha una plataforma tan favorable a l'intercanvi d'opinions des de perspectives diferents, però sempre complementàries. I, a això, hi hem de sumar la col·laboració inestimable del TERMCAT, amb qui l'Institut d'Estudis Catalans té unes relacions permanents que faciliten enormement l'eficàcia en la tasca de l'establiment de la terminologia catalana.

L'activitat constant de tots plegats fa possible la revisió de lemes que convé que siguin modificats, perquè els avenços científics, tecnològics i artístics ho reclamen, o fins i tot que siguin substituïts o eliminats. Però la terminologia obliga a un treball afegit respecte al lèxic comú: la solució gràfica i fonètica, on la voluntat i la necessitat d'imprimir-hi la idiosincràsia catalana exigeix filar molt prim, especialment en l'adopció i l'adaptació de manlleus, ja que, més enllà d'allò que és estrictament xenisme, molts conceptes poden incorporar-se i integrar-se a la cultura autòctona, la qual cosa demana que es configurin com a catalans, de vegades sense necessitat que hi hagi rastre de la llengua de procedència, d'altres, en canvi, amb l'explicitació de la llengua d'origen, vestida emperò del material gràfic i fonètic català.

El *DIEC2* presenta alteracions adesiara subtils en aquest sentit: per exemple, l'article *estilobat* s'hi modifica en *estilòbata*; *fum a terra*, escrit separadament, s'hi escriu subratllant-ne la gramaticalització i es fusiona en *fumaterra*. En una altra direcció, *castanyer d'Índia* s'hi ha substituït per *castanyer bord*, sense abandonar completament el terme *castanyer d'Índia*.

Hem donat d'alta moltes formes que, com he dit, pertanyen a camps semàntics diferents: *maputxe*, *patrilateral* (antropologia); *ataxita*, *supercúmul* (astronomia), *hidrant*, *saprolègnia* (ciència forestal); *contrapicat*, *sobreexposició* (comunicació); *biodiversitat*, *folívor* (ecologia); *electroencefalògraf* (enginyeria electrònica); *gauge*, *nucleosíntesi* (física nuclear); *passavins* (hoteleria); *clicar*, *videoconferència*, *internauta*, *píxel*, *procesament de textos*, *xat*, *emoticona*, *navegador* (informàtica); *euromíssil*, *subfusell* (defensa); *frontennis* (esports). Etcètera.

Amb la voluntat d'aprofundir encara més en la neutralitat ideològica, el *DIEC2* s'ha fet ressò de la incidència arreu de cultures i religions que fins fa molt poc temps restaven closes en els grups originaris i dels qui les practiquen, especialment de les islàmiques i les jueves; per la qual cosa s'hi ha introduït, per exemple, *aiatol·là*, *alcorà*, *quipà*, *talibà -ana*, *xador*, *agarè*, *fàtua*. Altres formes diverses que s'han inclòs com a neologismes en el *DIEC2* són, per exemple, *cànnabis*, *càrtel*, *escanejar*, *harakiri*, *maracujà*, *pizzer pizzera*, *psicòtrop*, *tsunami*. Etcètera.

El procés de mundialització duu implícita l'amenaça de l'anivellament, per la coerció de molt poques llengües amb gran poder, que dialectalitzen les que en tenen poc.

La terminologia és un àmbit especialment condicionat per la globalització, en sentits diversos. Primerament, la mobilitat de les societats més desenvolupades fa conscients les persones que calen els mitjans per a la intercomprensió en general i, d'una manera especial, en allò que afecta la vida professional, que és la que motiva principalment la internacionalització de les relacions. Segonament, les comunitats que són capdavanteres en la ciència, la tècnica i les arts són també dominants en l'expansió dels llenguatges especialitzats.

Cal, doncs, preservar les llengües des de la perspectiva de la generació dels neologismes, a partir de l'aprofitament de llurs mitjans i evitant que siguin interferides gratuïtament per altres.

En els processos de creació terminològica, hi és primordial el respecte a allò que denominem el geni de cada idioma, la qual cosa obliga, en primer lloc, a evitar els manlleus innecessaris, és a dir, aquells que poden ésser substituïts per formes que trobem en la llengua destinatària de què es tracti; i, en segon lloc, a l'adaptació total o parcial del manlleu quan aquest

és inevitable, o sigui, la submissió a les normes fonològiques, fonètiques, gràfiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques. Resulta grotesca la tendència presumptuosa a la preferència de l'ús de manlleus per tal de demostrar el coneixement de llengües estrangeres; és el resultat d'actituds acomplexades i d'autoodi.

He dit en altres ocasions que el rebuig de préstecs innecessaris no solament és un acte de respecte envers la llengua pròpia, sinó també envers la llengua de la qual es manllevari, ja que en suposaria un plagi abusiu.

El coneixement de la història general de la llengua ha de servir de guia essencial per a la creació de terminologia. La llengua catalana compta amb formes que en el període d'introducció foren neologismes procedents de llengües diferents: hel·lenismes, germanismes, arabismes, italianismes, gal·licismes, castellanismes, anglicismes, etcètera. No es pot menysprear la manera com s'hi adaptaren aleshores; al contrari, ha d'ésser actualment un punt de referència.

La tasca que Pompeu Fabra va realitzar respecte a la reconstrucció, la reordenació del lèxic del català literari, és un exemple esplèndid que ens permet d'establir criteris fonamentals en la fixació terminològica, encara que les circumstàncies històriques avui exigeixen els procediments adequats i pertinents específics.

En la creació de terminologia és imprescindible establir unes regles sistemàtiques, amb les menors excepcions possibles. Cal imposar-se una regularitat basada en la concepció unitària de l'estructura lèxica a la qual la terminologia s'ha d'integrar. Cada àmbit d'especialitat ha d'esdevenir una subestructura, dins l'estructura general, que té unes normes pròpies de funcionament: cap unitat terminològica no ha de quedar deslligada del conjunt en què s'insereix.

És evident que en l'aplicació d'aquestes regles no es podrà ésser sempre igualment rígid, perquè a l'hora de triar les solucions cal considerar-ne també l'eficàcia, és a dir, allò que en faciliti socialment l'ús, que, de vegades, haurà d'estar fins i tot per damunt de la lògica de determinades normes. L'equilibri entre, d'una banda, la màxima subjecció a uns preceptes i, de l'altra banda, la màxima expansió sociolingüística és un exercici obligat i complex.

Les regles per a la neologia han de començar per establir per quins arguments es decideix que es rebutja o que s'accepta un manlleu, i, un cop admès quan escau, per quins es decideix l'adaptació o no al català; i, encara, si aquesta adaptació ha d'ésser total o parcial. Així, davant termes que han arrelat en un bon nombre de llengües com a préstecs no adaptats, pot ésser recomanable no esdevenir l'excepció. El mateix *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra va deixar intacta en edicions ulteriors al 1932, per exemple, la forma anglesa *whisky*, amb *w* i *h*, amb *k* i amb *y*; també inclogué intacta la forma francesa *foie gras*; o gairebé intacta, *wàter*, amb *w*, que té com a únic senyal català l'accent greu damunt la *-à-*; *sandvitx* s'adaptà més al català, amb el canvi de la *w* per una sola *-v-* i de la *-ch* final per la grafia del so corresponent al català *-tx*. Semblantment, *espagueti*, que és un manlleu de l'italià *spaghetti*, que ha fet fortuna pertot arreu, ha afegit una vocal de suport inicial *e-*, ha canviat la *-h-* després de la *-g-* per una *-u-* purament gràfica, i ha simplificat la geminació fònica i gràfica de les dues *-tt-* interiors italianes.

En un altre sentit, formes manllevades que ja s'han estès en la llengua comuna poden condicionar alguns neologismes; així, l'existència en català del terme de l'anglès *futbol*, també inclòs en el *Diccionari* de Fabra, obliga no solament a derivats com *futbolí*, sinó també a termes de l'àmbit de l'esport com *handbol*, *voleibol*, etcètera, amb el grau d'adaptació fonètica i gràfica que sigui coherent amb el de *futbol*.

Tot i que una regla d'or del treball terminològic ha d'ésser que de res no val la creació de neologismes de genuïnitat impecable si després ningú no els ha d'emprar, també ha d'ésser d'or el postulat que davant els dubtes en l'opció per una forma autòctona o pel manlleu corresponent, cal inclinar-se sempre per la primera, amb la consciència que, si cal, es podrà esmenar; mentre que si hom es decanta d'entrada pel manlleu, la decisió és pràcticament irreversible.

Si hagués de destriar alguns criteris principals que han de guiar la formació de terminologia, en destacaria els següents:

- 1) *La necessitat real del neologisme*. Són absurds, per exemple, manlleus com *dancing* o *printer*, perquè ja disposem de *sala de ball* o *discoteca*, i de *impressora*, respectivament.

- 2) *El comportament interlingüístic*. Per a l'admissió o no de manlleus, han de tenir un pes especial les solucions per què s'han inclinat les altres llengües, especialment les de la mateixa família.
- 3) *La coherència interna entre els termes directament o indirectament relacionats*.
- 4) *La història de la llengua*, especialment en la tradició lexicogràfica. La fonètica i la documentació històriques ens proporcionen, com he dit, informació per a l'adaptació correcta d'un manlleu.
- 5) *La genuïnitat ortoèpica*. No és suficient, per exemple, que mantinguem la grafia correcta del manlleu *pòster*; cal, endemés, remarcar la pronunciació de la -ó- tònica oberta i de la -e- àtona en els parlars que neutralitzen les *aa* i les *ee* en aquesta posició. Semblantment, l'acceptació de *euro* obliga en el català oriental i central a la pronunciació [ˈɛwru].
- 6) *La genuïnitat ortogràfica*. Sembla indiscutible que el manlleu del francès *disquette*, amb doble -tt- més -e final s'ha d'adaptar gràficament en català en la forma *disquet*, acabada en una sola -t. Més complexa és la qüestió quan els manlleus són de llengües de família diferent.
- 7) *L'adaptació*. Cal valorar amb rigor tots els casos de manlleus que comparteixen circumstàncies iguals, a l'hora d'adaptar-los. El préstec francès *avancée*, amb dues -ee finals pel gènere femení, en català resta *avancé* 'cobert o tenda incorporats a una caravana', perquè és allò que s'ha esdevingut amb altres substantius que procedeixen de participis femenins francesos: *melé* 'jugada de rugbi', *giroflé* 'viroler groc', ja que, al marge del gènere gramatical que tenen en el català, la nostra llengua no empra les terminacions pròpies del francès per a marcar el femení.
- 8) *La variació diatòpica*. La creació neològica pot trobar solucions en la variació geogràfica dels dialectes.
- 9) *L'oportunitat*. Sabem que la forma primera d'un terme nou que s'introdueix en l'ús lingüístic i el grau d'extensió amb què es difon produeixen unes adhesions difícils de rectificar posteriorment. Si s'actua amb prou agilitat, manlleus relativament recents poden ésser substituïts sense grans dificultats per formes genuïnes o per calcs adequats, com s'ha esdevingut, per exemple, amb *compact disc* per *disc*

compacte o amb *estheticienne* per *esteticista*, o amb *e-mail* per *correu electrònic*.

10) *Respecte al geni de la llengua*. Cal evitar en la neologia allò que resulta estrany al funcionament habitual de la llengua; ni la voluntat d'originalitat expressiva no justifica que ens apartem dels procediments que en marquen la idiosincràsia. No em refereixo ara exclusivament al manlleu o al calc innecessaris, sinó també a determinats termes que transgredeixen la manera de comportar-se del català; per exemple, l'ordre de col·locació dels elements en els sintagmes: *Catalunya Ràdio*, *Futbol Club Barcelona* o *Reial Automòbil Club de Catalunya*; o l'ús incorrecte de les preposicions a *olla a pressió* per *olla de pressió*; o una lexicalització estranya per absurda com *fusteria metàl·lica*, per *tancament metàl·lic*.

* * *

La tasca conjunta de l'Institut d'Estudis Catalans, i especialment de la seva Secció Filològica, i el TERMCAT permet assegurar el rigor i la coherència en l'aplicació dels criteris bàsics per al tractament dels manlleus. Des del TERMCAT s'elaboren propostes treballades sistemàticament i meticulosament, les quals se sotmeten al vistiplau del Consell Supervisor, ulteriorment, al de la Comissió de Lexicografia de la Secció Filològica i, finalment, al del Ple de la mateixa Secció. El camí és llarg, certament, però garanteix un contrast d'opinions ampli i suficient entre els experts.

Personalment he viscut directament l'experiència de la labor que es desenvolupa en el si del Consell Supervisor del TERMCAT i puc, doncs, afirmar amb coneixement de causa no solament la sintonia que hi ha amb l'Institut d'Estudis Catalans i amb la Secció Filològica, sinó també la capacitat d'aprofundir en els arguments que permeten acceptar o rebutjar neologismes; acceptar o rebutjar manlleus o préstecs i que justifiquen llur simple adopció o llur adaptació, segons els casos.

Des d'aquesta col·laboració estretíssima entre la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i el TERMCAT, el *DIEC2* ha volgut fer un salt particular en l'oferiment als usuaris d'un cabal de terminologia francament abundant, tot mirant, tanma-

teix, de no ultrapassar el caràcter de diccionari de la llengua comuna, sia en els lemes introduïts, sia de manera particular en llur definició.

Bastin com a mostra alguns exemples de terminologia de camps semàntics i de tractament distints.

1) Manlleus tractats pel procés d'adaptació

- a) Camp semàntic: arts gràfiques. *Cuixé* (*paper cuixé*) (amb *-uix-*), *maixé* (*paper maixé*) (amb *-aix-*).
- b) Camp semàntic: hoteleria. *Brandí* (amb la *-i* final). *Quètxup* (amb *qu-* i amb *-tx-*).
- c) Camp semàntic: vida social. *Glamur* (amb *-ur* final), *txa-txa-txa* (de Cuba) (amb *tx-*), *zàping* (amb accent a la *-à-* i una sola *-p-*), *discjòquei* (amb accent a la *-ò-*, amb *-j-* i *-quei*, amb *qu*, *e*, *i*), *pírcing* (amb l'accent damunt la primera *-í-*).

2) Manlleus tractats pel procés de l'adopció directa (hi incloc també alguns casos en què s'hi ha afegit l'accentuació gràfica)

- a) Camp semàntic: antropologia. *Ethos* (amb canvi de l'al·fabet grec al romànic, però mantenint *-th-* interior).
- b) Camp semàntic: art. *Kitsch* (amb *k-* inicial, i amb *-sch* final), *sfumato* (amb *s* líquida), una veu *en off* (amb dues *-ff* finals).
- c) Camp semàntic: estètica. *Lifting* (solament s'hi ha afegit l'accent damunt la primera *-í-*).
- d) Camp semàntic: enginyeria electrònica. *Mòdem* (solament s'hi ha afegit l'accent a la *-ò-*).
- e) Camp semàntic: enginyeria industrial. *Bypass* (amb *-y-* grega i dues *-ss* finals).
- f) Camp semàntic: esports. *Ràfting* (solament s'hi ha afegit l'accent damunt la *-à-*).
- g) Camp semàntic: comerç i economia. *Boutique* (amb *-ou-* i final en *-que*), *royalty* (amb les dues *-yy-* gregues).
- h) Camp semàntic: hoteleria. *Sommelier* (mantenint les dues *-mm-*), *carpaccio* (mantenint el final *-ccio*), *chardonnay* (amb *ch-* inicial, amb dues *-nn-* internes i amb *-y*

grega final), *grappa* (mantenint les dues -pp-), *bàrman* (solament s'afegeix l'accent damunt la primera -à-).

- i) Camp semàntic. Informàtica. *Web* (amb w- inicial i amb -b final).
 - j) Camp semàntic: vida social. *Twist* (amb tw- inicials), *swing* (amb s- líquida seguida de -w-), *light* (amb final -ght).
 - k) Camp semàntic: periodisme. *Freelance* (amb dues -ee- interiors).
- Etcètera.

El treball minuciós respecte als manlleus, tant des de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, com des del TERMCAT, es basa sociolingüísticament a no fer concessions ni per complexos ni per falsa modernitat o per esnobisme. Som una societat que encara importem més que no pas exportem tecnologia i ciència; per tant, estem forçats a una major vigilància quant a les interferències terminològiques. En un altre sentit molt essencial, cal tenir en compte que no pot ésser igual la tasca d'establir la terminologia en una llengua que viu en la normalitat, que fer-ho, com és el nostre cas, en una llengua subordinada; ja que, a la subsidiarietat i dependència no volgudes, imposades, respecte a la llengua dominant de l'Estat, no hi podem sumar una subsidiarietat respecte a altres llengües, perquè aquesta, a diferència de l'altra, la podem esquivar. Quan la llengua catalana té els recursos suficients i alhora socialment res no ens obliga a recórrer al préstec d'una altra llengua, ens hem de quedar amb la nostra. No ens cal usar el *computer*, perquè ja tenim l'*ordinador*...

Moltes gràcies.

2. Els manlleus a través de la història del català

Joan Veny

JOAN VENY I CLARA

Catedràtic de filologia catalana de la Universitat de Barcelona. Estudià en aquesta Universitat i a les de Lovaina i Poitiers, i es doctorà en filologia romànica el 1956. Ha fet recerca en el camp de la dialectologia, l'edició de textos i la història de la llengua, i ha dedicat una atenció especial a l'etimologia. Ha

publicat nombrosos articles sobre lingüística catalana, especialment sobre dialectologia, geolingüística i etimologia. Ha pres part en nombrosos congressos, i és autor de vuit llibres, entre aquests els Estudis de geolingüística catalana (1978), Els parlars catalans (1978) i la Introducció a la dialectologia catalana (1986). Director a l'IEC de l'Atles lingüístic del domini català, iniciat per Antoni M. Badia i Margarit, és responsable de la part catalana de diversos programes internacionals de recerca en l'àmbit de la geolingüística. Ha estat guardonat amb la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1997) i amb el Premi de la Fundació Catalana per a la Recerca (2004). És membre de la Secció Filològica i president del Consell Supervisor del TERMCAT.

2.1 Introducció

Les llengües no viuen isolades, no n'hi ha de químicament pures. L'adjacència territorial, les colonitzacions, l'intercanvi comercial, el prestigi cultural d'altres llengües han provocat al llarg de la història la incorporació d'unitats foranes cada una amb la seva història. N'hi ha d'estables i de passatgeres, d'anti-

gues i de modernes, d'intensitat variable; de vegades, aquesta intensitat ha tingut tanta força en una àrea lingüística que aquesta arriba a perdre gran part de la seva naturalesa prístina, com és el cas de l'alguerès per la forta interferència del sard.

Al llarg dels temps han arribat a casa nostra unitats lingüístiques externes, sobretot a causa d'un contacte amb altres comunitats. Avui, els progressos tecnològics i la presència de noves cultures i religions han provocat una proliferació de nous manlleus, ràpidament difosos pel puixant desenvolupament dels mitjans de comunicació. Cada dia en descobrim de nous: l'altre dia, em sorprenia en un mateix periòdic un «metge *urgentòleg*» així com un *bookcrossing* referent a 'deixar llibres en un lloc determinat perquè altres persones puguin llegir-los'. Davant aquesta situació, era lògica la fundació d'un organisme com el TERMCAT, que ens ha convocat aquí, per tal d'adoptar, adaptar o substituir una allau tan potent de neologismes, amb la garantia d'un treball realitzat amb competència i sensatesa.

Parlarem avui dels manlleus que el català ha fet a altres llengües, des d'una perspectiva sobretot diacrònica i també dialectològica. Els moderns —que només parcialment tindrem en compte— han estat objecte d'estudis competents (Cabré, Colomer *et al.*, etc.).

En la primera part il·lustrarem amb exemples de procedència vària diverses característiques dels manlleus (tipologia, marques, canals de penetració, etc.); en la segona, més monogràfica, ens ocuparem dels manlleus que s'han fet al grec, al llatí, a l'occità, al francès i a l'aragonès, així com dels manlleus interns històrics i geogràfics.¹

1. Em plau regraciar Lluís Payrató per les observacions que m'ha fet arran de la lectura d'aquesta ponència, així com Montserrat Roma, per la seva ajuda informàtica; també la meua gratitud a Josep Vallverdú i Dolors Montes per haver atès les meves consultes.

2.2 Concepte de manlleu

Per a referir-se al concepte de 'unitat lingüística importada d'una llengua a una altra' s'han usat en català dos mots, *préstec* i *manlleu*, tots dos pertanyents a la llengua normativa (DIEC). El primer s'ha considerat inadequat (Payrató 1984: 53), perquè de fet el mot no es demana prestat a una altra llengua i, per això, els especialistes propugnen l'ús de *manlleu* que, en rigor, també podria pecar d'inexactitud, car si *manllevar* és 'demanar prestat', els manlleus no es demanen —ni es tornen!— sinó que arriben a vegades contra la voluntat d'algú (d'una institució acadèmica; per exemple *pols* 'prova de força') i a voltes innecessàriament (*hasta* 'fins', *pues* 'doncs', *vivenda* 'habitatge', per exemple). És veritat que l'adopció de *préstec* deu tenir a veure amb la servitud del castellà *préstamo*, però convindria no perdre de vista que els mots es cobreixen de noves accepcions, com les persones s'enriqueixen amb noves experiències. I això passa fins en termes d'especialitat. Sempre havíem dit que *epèntesi* significava, almenys en lingüística històrica, l'addició d'un element a l'interior d'un mot (per exemple, la *d* de *gendre*, per *genre*), d'acord amb el significat del mot grec originari, *epenthesi* 'intercalació'; avui, un corrent modern considera que l'element tant es pot afegir al davant com al darrere.

Dic això per remarcar que hi ha mots que han vist modificat el seu sentit originari, especialment si són resultat d'una metàfora, com és el cas de *préstec* i *manlleu*; de tota manera, aquest darrer sembla el més adequat —i és el terme més acceptat— perquè manté la imatge de la llengua receptora que *manlleua*, sovint per necessitat. Tampoc seria negligible *importació* o *element importat* (veg. l'italià *parola importata*), bé que no seria aplicable als casos de *calc*, que són còpia d'un model exterior que es realitza amb elements propis del sistema receptor (veg. Payrató 1984: 54).

La definició que se sol donar de *manlleu* és la que recull el DIEC: «Element lingüístic, sobretot lèxic, que passa d'una llengua a una altra i s'hi integra». Per a la nostra ponència, que tindrà en compte factors històrics i dialectològics, farem dues matisacions respecte a aquesta definició: primera, l'element lingüístic pot no estar integrat en el sistema de la llengua (pot

ser dialectal no admès en l'estàndard, per exemple, el mallorquí *capada* 'inclinació amb el cap'); segona, el sema «que passa d'una llengua a una altra» serà substituït, d'acord amb la definició de Dubois *et al.*², per «que passa d'un parlar a la llengua estàndard» perquè pot tractar-se, com veurem, d'un element dialectal o de llengua de grup que s'incorpora a l'estàndard; per exemple el nord-occidental *carderola* 'cadenera'; *camuflar* (llengua de grup).

2.3 Manlleu i continuïtat d'àrea lingüística

Convé distingir la *continuïtat d'àrea lingüística* del *manlleu*. Aquella, dita així per Pottier i *continuum* per Colón (veg. Veny 2006: 154 n. 27), es dona entre dominis contigus, de dialectes constitutius, i es refereix a una unitat lingüística compartida per dos dominis lingüístics (o una part d'aquests) com a resultat d'una evolució a partir del llatí vulgar, és a dir, «un fons llatí —o, eventualment, de substrat— comú desemboca en resultats paral·lels, sense que puguem atribuir influència d'un domini sobre l'altre» (Veny 2006: 133). Per exemple, el llatí BOTELLU, BUTELLU ha donat en aragonès *bodillo* i en català *budell*. En canvi, el llatí GEMICARE ha donat l'aragonès *gemecar* que, com a manlleu, s'ha implantat en el valencià *gemecar*, *xemecar*.

Aquests manlleus són resultat de la presència al País Valencià d'aragonesos arran de la conquesta i dels seus continus aveïnaments, deixant a part evidentment les relacions ramaderes i comercials reflectides, per exemple, en el valencià *col·mena* 'rusc' o *corder* 'xai'.

2. D'acord amb la definició de Dubois et al.: «Il y a emprunt linguistique quand un parler A utilise et finit par intégrer une unité ou trait linguistique qui existait précédemment dans un parler B et que A ne possédait pas».

2.4 Tipologia dels manlleus

Podem distingir diversos tipus de manlleus, amb el benentès que no constitueixen compartiments estancs sinó que un manlleu pot encabir-se en més d'un tipus:

Externs, els que han estat presos d'altres llengües, antigues (grec, llatí), com *cardiologia*, *ultimàtum*; o modernes (francès, italià, castellà, anglès, aragonès i altres llengües), com *vodevil*, del francès; *futbol*, *play back*, de l'anglès; *malària*, de l'italià; **cossetxadora*, del castellà; *sake*, del japonès; *falàfel*, de l'àrab; etc. Els mots que designen realitats culturals alienes, generalment no adaptats, es diuen *xenismes*: *iglú* 'habitatge esquimal'.³ Certs mots i expressions peculiars d'una llengua, intraduïbles o normalment no traduïts perquè no tenen equivalent en la llengua d'arribada, saturats de connotacions, s'acosten a aquesta categoria: *dolce vita* 'vida d'oci i diversió refinada i llibertina', *enfant terrible* 'persona de caràcter independent i de conducta poc convencional'. Algunes llengües disposen de mots que altres no tenen per a expressar conceptes coneguts o que ho han de fer perifràsticament: per exemple, l'alemany *Schlimmbesserung* 'suposada millora que fa que les coses vagin pitjor que abans'. El camp d'aplicació dels manlleus externs pot ser només un dialecte: així el francès ha actuat especialment en el rossellonès i el solleric; l'italià, en l'alguerès; l'aragonès, en el valencià; el castellà, en tot el català però especialment en el valencià. O, com veurem, pot afectar una llengua d'especialitat.

Entre els manlleus externs, cal distingir entre els *patents*, que reproduïxen l'estructura gràfica o fònica (*vichyssoise*, *fondue*, *judoka*), i els *no patents* o *calcs*, que en fan la traducció o en segueixen l'esquema formal (*organització* 'organisme', de l'anglès *organisation*; *mots encreuats* tradueix el francès *mots croisés*; *navalla* 'màneg [de ganivet], canyut' és un calc del castellà *navaja* en la seva accepció de 'mol·lusc lamel·libranqui'). També fem distinció entre els arribats a *distància*, sovint a través del castellà, a partir de l'expansió cultural, literària, econò-

3. Fent una ampliació d'aquest concepte als manlleus interns, a casa nostra es podria aplicar, per exemple, al mot *talaiot* 'construcció megalítica balear'.

mica d'un país (*breu*, en algun escriptor, ve del francès *bref* 'en poques paraules'; *western*), enfront dels manlleus *de contacte*, resultat d'una convivència de comunitats amb dues llengües diferents (català *averiguar*, *coça*, del castellà; valencià *gemecar*, *lloma*, *grill cantador* 'grill',⁴ de l'aragonès; rossellonès *façada* 'façana', *comuna* 'ajuntament', del francès; menorquí *xoc* 'guix [d'escriure a la pissarra]', *pinxa* 'arengada, sardina enllaunada', de l'anglès parlat a Menorca durant la dominació britànica; alguerès *molendo* [murendu], del sard, *autista*, de l'italià). La llengua de contacte pot haver canviat: a la Catalunya del Nord, el francès va succeir l'occità; a l'Alguer, l'italià el sard.

Denotatius, que corresponen a referents, idees, estils nous: uns tenen una tradició, com els manlleus al francès: *secreter* (s. XVIII), *bidet* (s. XIX; les primeres cambres de bany a Barcelona són de 1888), *guillotina* (s. XVIII), *cubisme* (s. XX); altres són moderns: *pírcing* (de l'anglès), *lambada* (del portuguès brasiler), *taekwon-do* (del japonès), *talibà*.

Connotatius, evocadors o de necessitat subjectiva, i pertanyen a un grup social, especialment intel·lectual: *épater* 'esbalair, sorprendre', *voilà* 'vet aquí', *boutade* 'dita xocant, paradoxal o enginyosa', *chapeau* 'expressió d'admiració', *soi-disant* 'diguem-ne, que pretén ser', *touché*. Se solen representar en cursiva o entre cometes, i generalment no tenen cabuda en els diccionaris normatius.

Falsos manlleus, referits a una unitat lingüística que formalment pertany a la suposada llengua d'origen, però amb un referent que no existeix en aquesta; és el cas de la *gauche divine*, que es referia a una elit intel·lectual, burgesa, hedonista, viatgera, antifranquista (veg. Barri 1999), concepte encunyat en català. El mot manllevat al francès revestia aquell grup d'intel·lectuals d'una aurèola ultrafronterera de gloriosa esquerranitat.

De discurs (o *de parla*) són propis d'actes concrets de parla, de *parole*, sovint de caire esporàdic, excepcional: per exemple, l'ús per Josep Pla de *planturós* 'copiós' (del francès *plantureux*) o de *sin embargo*, esporàdic en algun parlant; un esdeveniment

4. El valencià central distingeix entre *grill* 'llagost' i *grill cantador* 'grill' (Veny 2001: 200-204).

concret de l'exterior pot provocar la presència mediàtica —i fugaç— d'un manlleu a l'àrea lingüística respectiva, com és el cas de *banlieue* arran dels disturbis de la rodalia de París de novembre del 2007. Són “com l'arena que s'emporta un rierol” (Weinreich 1968: 2.14).

De llengua, quan s'han incorporat al sistema de la llengua, quan formen part del lèxic general o, eventualment, del lèxic de grup: *zàping*, *estop*, *discjòquei*, *fil-loxera*, *loteria*. Són “com l'arena que es disposa en el fons d'un llac” (Weinreich 1968: 2.14). La major part han estat anteriorment manlleus de discurs.

Planificats, oposats als mots hereditaris; són d'origen generalment institucional, adreçats a la llengua estàndard: *cava*, en comptes de *xampany*, per raons comercials, *llumí* per a substituir el castellà *misto* (acceptat al DIEC), *cloïssa*, pres de l'occità *clausisso* o del francès *clovisse*, per reemplaçar el castellà *almeja*. Per a calcs o adaptacions dels especialistes, veg. § 2.12 **Llatinismes**.

Interns, els que són propis d'un dialecte i s'incorporen al sistema general de la llengua a la qual pertanyen: *atzucac* (del valencià), *ensaïmada* (del balear), *escopinya de gallet* (del menorquí), *glera* o *llera* (del nord-occidental); n'hi ha d'innecessaris (*clapera* ‘rodera’, per la seva escassa extensió, veg. § 2.16 **Manlleus geogràfics**, cf. Veny 2007) i de procedents d'una llengua de grup (veg. més avall).

Històrics o *arcaïsmes*, mots represos de la llengua antiga (*àdhuc*, *nogensmenys*), a voltes de civilització, per a reproduir un ambient medieval (*glavi* ‘espasa’, *atzagaia* ‘llança curta llancívola’); algun pot ser inventat (*llepapedres*, veg. § 2.10) i algun altre hauria pogut substituir un mot suspecte d'interferència: oi que faria goig en comptes d'un *vi d'agulla* (del castellà *vino de aguja*) un *vi formigalejant*, com deien els nostres medievals?

Regionals, implantats sols en un dialecte d'un domini lingüístic: eivissenc *quissà* ‘potser’, valencià meridional *mulettes* ‘crosses’, alguerès *duenyo* ‘amo’, rossellonès *belleu* ‘potser’, ribagorçà *ababol* ‘rosella’, tortosí *averiguar* ‘ordenar’; *de matí manyana* ‘d'hora’ (Payrató 1996: 160).

De grup, propis d'un nucli social, d'un ofici, d'un tipus d'indústria, d'un esport: n'hi ha que queden reclosos dins el grup, com a termes d'especialitat, ignorats pels de fora (*gu-*

nitar ‘llançar formigó a raig sobre una superfície amb una mànega’, *hemianopia/hemianòpsia* ‘visió deficient o ceguesa en una meitat del camp visual’; *estrado* ‘peça on les senyores botifleres de Mallorca reben —reben— les visites’). Esdevenen manlleus de llengua quan traspassen el cercle de grup, s’inserixen en el sistema i generalment adquireixen valors figurats, com en el cas de *grogui*, del camp de la boxa, que, a més de ‘pròxim al fora de combat’, ha passat a ‘en estat d’atordiment’ (“Després de tantes copes, estava *grogui*”) o en el de *camuflar*, que al significat militar ha afegit el de ‘dissimular [una cosa o un individu] cobrint-ne o transformant-ne l’aspecte’. Afegim-hi *desmarcar-se* (en esport ‘alliberar-se del marcatge dels jugadors adversaris’, que ha passat a ‘alliberar-se d’una influència’) i una nodrida fraseologia procedent del mateix camp de l’esport (*tirar pilotes fora* ‘eludir la responsabilitat’), del tèxtil (*tenir mala peça al teler* ‘estar en una situació difícil; tenir una malaltia greu’) o del món mariner (*anar acarenat* ‘anar borratxo’). Poden ser de *discurs*, com *groguet* aplicat al *post-it* ‘nota adhesiva’ en el nostre grup de recerca de l’*Atles lingüístic del domini català*. Certs esports són deutors sobretot a determinades llengües: el billar i l’esgrima, al francès; el polo, el golf i el futbol, a l’anglès.

Obsolets, els que ja no tenen vigència: *cocotte* (del francès) ‘prostituta; mantinguda’, *dàncing* (de l’anglès) ‘sala de ball’.

2.5 Usos estilístics

La utilització d’un manlleu pot lligar-se a la voluntat de l’usuari d’aconseguir determinats efectes en el receptor. Distingim:

- 1) ús irònic: el *sic!* pot amagar la idea de «mireu què diu!»; el mallorquí *missus* ‘missatger enviat pel patró o l’amo’⁵ on, per la definició, ja es veu la càrrega negativa que porta;

5. Davant els problemes dels trens de la rodalia de Barcelona (2007), es podria dir que Morlán és un *missus* de Zapatero.

l'adaptació del fonema castellà [χ] en [k], com feien els monolingües, pot reflectir una actitud de desconsideració, de burla cap a la cosa o la persona al·ludida: «un canal *requional*», «el *quefe* de RTVE», «Cossé Maria Assnar», «Aleco Vidal Cuadras», «*Racoy*», etc. (per a aquest tema, veg. Veny 2006a: 33-60 i 66.69);

- 2) ús poètic: certs mots resten reclosos al camp més literari: *autumne*, *fúlgid*, *igni*;
- 3) ús arcaic: alguns escriptors n'han fet bandera (Jeroni Rosselló, Anfós Par);⁶
- 4) ús eufemístic: és freqüent recórrer a un mot estranger per evitar la connotació ruda, inconvenient, ordinària de què s'ha cobert un mot autòcton: *demi-mondaine* 'dona mantinguda per un amant', *meublé* 'prostíbul', *arro[x]ar* 'vomitar', *l'ano*, amb article literari (en menorquí) o *trasero* 'darrere, cul', o en mallorquí *gorrió* 'pardal, teulader' (*pardal* havia esdevingut sinònim de *membre viril*);
- 5) ús dialectalitzant: ens referim als manlleus interns que poden fer els escriptors; n'hi ha que s'aferren al purisme (Carles Ribà), però d'altres, com Vidal Alcover i Damià Huguet, esquitxen la seva producció de diatopismes incorporats a la normativa (*tudar* 'fer malbé', *moix* 'gat') o fora d'ella (*mancabar* 'minvar, disminuir', *per paga* 'per afegitó, a més del que s'ha dit', *capada* 'inclinació amb el cap', *entre i entre* 'a l'entretant').

2.6 Marques

Les primeres aparicions dels manlleus solen anar acompanyades d'un senyal d'aquestes característiques:

6. Alguns exemples: «Nos *son* lo rey d'Aragó / e dels vassayls son lo *payre*, / del dampnatge qu'eyls sofferan / ne devem haver *tristança*» (*En Pere Marteyl* dins Jeroni Rosselló 1862, 8); «lo cognomen no és *als* sinó un nom comú», «l'origen d'aytals noms *propis* es *tostemps* comú», «los títols *ab* los quals *apellem* les besties» (Par 1923: 1 i 2).

- 1) el mot apareix en cursiva, subratllat o entre cometes: practicants del «top-less», el meu desig d'*épater* el personal (1989), En Mateu [...] era un *bon vivant* de marca (Moll); *bijuteria* (Baró de Maldà);
- 2) explicació parentètica: el *cash-flow* (beneficis més amortitzacions) (1989); en lexicografia, el manlleu no adaptat va seguit de la llengua d'origen: *foie-gras* [fr.], *office* [angl.], etc.
- 3) observacions metalingüístiques: «*camuflar* —és una paraula de moda» (Josep Pla, *Quadern gris*); «*depassada* —perdó pel gal·licisme» (Vidal Alcover);
- 4) escriptura en la llengua originària: *camoufler* (A. Nin, 1930), *esthéticienne*, *démodé*, *au-pair*. Per a aquests aspectes, veg. Veny 1991: 36-37

2.7 Canals de penetració

Com arriben els manlleus a la nostra llengua? Per diversos canals:

- 1) per via oral, auditiva, quan es tracta de manlleus de contacte: *cimà* 'ciment' (Gironès, Empordà), *serjant* 'eina de fuster' (*sergent*, grau militar); menorquí *mèrvels*, *mèrvols*, *mèrvils* 'bales, bolles (de jugar els nens)' (en anglès, *marbles*), *pinxa* 'sardina enllaunada' (en anglès, *pilchard*);
- 2) per via escrita, gràfica, especialment en els manlleus a distància: *sidecar*, *iceberg* (cf. noms d'artistes de la meva infància pronunciats com si estiguessin escrits en català (o castellà): *Charles Boyer* pron. [ˈʃarles ˈbojer]), *tornagauxes* 'eina de ferrer consistent en una barra de ferro corbada d'un extrem que serveix per a donar curvatura a una peça prima de ferro escalfada' (del francès *tourne-à-gauche*);
- 3) vehiculats a través d'una altra llengua: francès *mèche* → castellà *mecha* → català *metxa*; francès *imbécile* → castellà *imbécil* (amb l'accent de timbre interpretat com a accent d'intensitat) → català *imbècil*; grec PHULLON 'fulla' + XÉROS 'sec' 'que asseca les fulles' → llatí científic *phylloxera* (*vas-*

tatrix) (1870)⁷ → francès *phylloxéra* → català *fil·loxera*; llatí *AGENDA* → francès *agenda* → català *agenda*. En els manlleus a les llengües clàssiques, els diccionaris etimològics a vegades no tenen en compte la llengua intermediària: del català *fotografia* (1864), no es pot dir només que és format del grec *photos* 'llum' i *grapho* 'dibuixo, escric', sinó que ha estat pres del francès *photographie* (1839) (o potser a través del castellà);

- 4) pel comerç: així el català *hacanea* (i *haca*) 'cavall lleuger' és un manlleu a l'anglès medieval *hackaney*, per metonímia amb el topònim britànic *Hackeney*, on es celebraven mercats de cavalls; el rossellonès *cavalla* és tributari de l'occità *cavala* 'egua', a causa de les fires freqüentades pels occitans; el canvi a *cavalla* és degut a l'atracció de *cavall*;
- 5) per les relacions marítimes: per exemple, el peix *xanguet* ens ha arribat des del genovès *gianchetu* (on *giancu* 'blanc'), referit als petits peixos blanquíssims, quasi transparents; a través de les costes catalanes i valencianes, el nom ha arribat a Andalusia, on és el peix emblemàtic de Màlaga (*chanquete*).

2.8 Adopció, adaptació, substitució

Un cop arribat el manlleu, passa per una fase prèvia, manlleu de discurs, que pot no prosperar; o bé pot acabar instal·lant-se en el sistema de la llengua receptora tal com era gràficament o fonèticament en la llengua prestadora (*adopció*) o afaïçonat a les característiques fonètiques, morfològiques, semàntiques de la llengua receptora (*adaptació*). Un i altre fenomen es poden referir a fonemes (castellà [χ]), a morfemes (anglès *-ing*; *fúting*, *bícing*), a usos sintàctics (sard → alguerès *feti l'has?*), a fraseologia (francès → rossellonès *no importa on* 'onsevulla', anglès → *posar pals a les rodes*) i sobretot a lèxic.

7. Després canviat en *Daktulosphaira vitifoliae*.

Casos d'adaptació gràfica: *conyac*, *peluix*, *beix*, *xou*, *estop*, *esquí*.

Casos d'adopció gràfica (i fonètica oral, a voltes parcial, i altres amb variació formal): *boudoir* (pronunciat [bu'dwar], *striptease* (pronunciat [əstriptis]), *amateur*, *voyeur* (els dos amb [e] tònica), *foie-gras* (pronunciat [fwə'gras]), *croissant* (pronunciat [kruə'zan, kru'zan, kruə'san]).

Casos d'adaptació fonètica: francès *gicleur* → *gicler* → **xiclé*; *brocanteur* → *brocanter*; francès o occità *virebrequin* → *viraberquí*, *filaberquí*, *villaberquí*; francès *affreux* → **afrós*; francès *cheminée* → *xemeneia*, *xeminella*; francès *sommier* → dialectal *sunyer*; francès *carotte* → valencià *carlota*, etc. El fonema [χ], nascut el s. XVII en castellà, importat al nostre domini, on era desconegut, va ser objecte:

- 1) d'adopció, pròpia de parlants bilingües: [χ]efe, le[χ]ia, alme[χ]a;
- 2) d'adaptació segons el punt d'articulació: *maco*, *d'estranquis* (normatius), *lentiqüela*, *quefe* (vegeu-ne l'ús irònic a § 2.5 **Usos estilístics**);
- 3) d'adaptació segons el mode d'articulació:
 - a) *marraix*, *empuixar*, valencià *navaixa*, *antoixos* (segons el model d'equivalències castellà *caja* = català *caixa*);
 - b) *encongir*, **mejicà*, **Javier* (segons el model castellà [χ]oven = català [ʒ]ove, [dʒ]ove); per a aquests tractaments, veg. Veny 2006: 33-60.

Adaptació morfològica: francès *purée* f. → *puré* m.; francès *grippe* f. → *grip* f. o m.; francès *massacre* m. → *massacre* f.; castellà *cuenta* → català **compta* f.

Adaptació semàntica: francès *gâteau* 'pastís en general' → mallorquí *gató* 'pastís d'ametlla'; anglès *sweater* → català *suèter* 'jersei' → mallorquí *suéter* 'jersei sense mànigues'.

Adaptació fonètica i semàntica: grec METAPHORA → *mettàfera*, *mentàfera*, *mentàcula* (segons els dialectes) 'enganalla, adulteració'; *champagne* → tortosí *xampaina* 'vi blanc, que ha bullit sense rapa'.

Traducció: anglès *fast-food* → *menjar ràpid*; francès *nouveau-né* → *nounat*, castellà *pre-novillero* → *joneguer*; *aquagim* → *aiguagim*.

No manquen alguns casos de substitució com la de l'anglès *sulky* 'carretó lleuger, sense capota, muntat sobre dues rodes de dimensions semblants a les de la bicicleta, que s'utilitza en la pràctica del trot' que coneix un equivalent en *cabriol*, usat sobretot en les curses hípiques de les Balears.

2.9 Criteris de detecció de manlleus

Es poden distingir els següents:

- 1) foneticohistòric, basat en l'aplicació de característiques evolutives de la llengua d'origen: *pitiminí* 'flor molt menuda, roser de pitimini', del francès *petit menu*, per l'adaptació de *ü* en *i*; *rotonda*, de l'italià *rotonda* (en català seria *rodona*);
- 2) gràfic: *esthéticienne* 'esteticista', *boutique*, *carpaccio*, *brie*, *paparazzi*;
- 3) morfològic: *depassar* 'ultrapassar', del francès *dépasser*, format amb el prefix *dé-* que indica intensitat, que no s'usa en català (veg. casos de DE- llatins passats a *des-*: DEJECTARE > *desjectar*); el català *garneu* '*Trigla lyra*; astut' és una importació de l'occità *gronald*, *gronau* (< GRUNNIRE + HARD), per la manca de palatalització del grup -NN- i sobretot per l'aplicació del sufix -ard a un verb, cosa que no passa en català (-NN- > *ny*, *grunyir*, i -ard s'aplica sols a substantius, *moscarda*);
- 4) cronològic: francès *purée* (s. XII) → català s. XX; francès *sommier* (s. XVII) → català *somier* (fi s. XIX);
- 5) geogràfic: localitzats en àrees d'influència de la llengua d'origen: rossellonès *muleta* ← francès *omelette*; septentrional de transició *gonflar*; alguerès *arbre de poma* 'pomera' ← sard;
- 6) camp derivatiu: la llengua originària coneix més derivats que la llengua receptora; així, el francès *bijouterie*, *bijou*, *bijoutier*, enfront de català *bijuteria*; occità *tindar*, *tindarèl*, *tindadís*, *tindaire*, *tindon*, *tindament*, enfront de català rossellonès *tindar* 'dringar' i *tindarell* -a 'esquella, so d'esquellerincs'.

Evidentment que és la conjunció de criteris el que decideix la provenença d'un manlleu.

2.10 Manlleus externs i normativa

La normativa ha mantingut postures variables respecte a la introducció de manlleus, especialment en relació amb el contacte amb el castellà. La labor descastellanitzadora ofereix episodis d'indole vària.

En el *Vocabulario* de la *Gramática* de 1912, de Fabra, que constitueix en certa manera un canemàs del canemàs que seria el *Diccionari general* (DG), figurava *avestruç*, evident castellanisme que ja es troba en Esteve *et al.* 1803 i Labèrnia 1839, substituït des del DG de 1932 per *estruç*, la forma clàssica. En el DG es trobava *almeja* (castellà) que es va reemplaçar després per *cloïssa*, de matriu occitana, potser a través del francès (*clovisse*) i sembla que a proposta del poeta Foix (tot i que el tortosí disposava de *grúmol* per a aquest mol·lusc); *torcecoll*, nom d'ocell, del DG, era una traducció del castellà *torcecuello*, que va ser substituït en el DIEC per *colltort*, el seu nom genuí. D'altra banda, un mot d'aire totalment català com *llepapedres* 'llampresa' s'ha demostrat que no és més que una traducció del sintagma llatí *a lambendis petris* 'del fet de llepar les pedres', de Pere Torra (s. XVII), que figura en la seva font (Palmireno); en no trobar l'equivalent català del llatí *lampetra* i haver de posar l'entrada catalana d'aquest peix en el seu *Diccionari català-llatí*, Torra va inventar-se aquesta forma *llepapedres*, un cas singular de brillant creativitat però que no passa de ser un mot fantasma.

Tornant als castellanismes, algun, com *almívar*, s'ha mantingut al diccionari normatiu malgrat la proposta de Fabra de suprimir-lo; en aquest cas, els seus epígons diria que van obrar correctament atesa la condició de manlleu denotatiu i la manca d'un mot genuí.

En certs casos la normativa s'ha mostrat tolerant amb la dualitat de formes, una popular, producte d'interferència, i una altra culta: és el cas de *imbecil*, manlleu al llatí IMBECILLIS, que

en el DG entra com *imbecil* (*h.[abitualment] imbècil*) (que ve del *Vocabulario* 1912) i que reapareix al DIEC amb inversió de les variants i la disjuntiva o en lloc de la marca *habitualment*: *Imbècil* (o *imbecil*), donant sensatament prioritat a la variant socialment difosa. S'ha operat semblantment en el cas del gal·licisme *xofer* (← francès *chauffeur*) i la variant interferida *xòfer*, admesos els dos en el DIEC2.

Finalment, caldria denunciar el poc respecte que alguns mitjans de comunicació tenen de certes decisions de la Secció Filològica de l'Institut. Dos exemples: *rodelia* s'usa en singular, només n'hi ha una respecte a un centre determinat («La rodelia de Granollers. Un tren de rodelia» són exemples del DIEC) i malgrat això, sentim i llegim cada dia *rodelies* amb un plural atret per sinònims com *voltants*, *volts*, *contorns*, però també amb interferència amb el castellà *cercanías*. A la ràbia dels seus usuaris pels incidents dels darrers mesos, s'uneix el nostre plany per una indisciplina mediàtica evitable. Igualment, podem llegir i sentir titulars del tipus «*Pols* entre Rajoy i Zapatero» on destaca un descarat calc del castellà *pulso* quan la nostra llengua disposa de *prova de força* o *torcebraç*. Aquesta actitud contrasta amb l'adopció de grafies aglutinades del tipus *esclar*, *sisplau* procedents de propostes per lliure no beneïdes per l'autoritat acadèmica, que afortunadament encara distingeix l'estabilitat de la llengua escrita de la variabilitat de la llengua parlada.

2.11 Hel·lenismes

El lèxic català, com el de les altres llengües romàniques, coneix dues fonts de formació: els mots patrimonials, formats per transmissió generacional, a partir sobretot del llatí vulgar i alguna altra llengua (gòtic, franc, àrab) i els mots cultes, presos directament d'una llengua clàssica, el grec o el llatí. Aquells queden sotmesos a les lleis evolutives pròpies (per exemple, *TABULA* > *taula*) i són d'ús corrent entre el poble; aquests, en canvi, resten exclosos d'aquella erosió fonètica (o la reben d'una manera més anàrquica), són propis d'escriptors, cientí-

fics, eclesiàstics, docents, estan closos inicialment en un cercle cultivat, però poden traspassar els seus límits i esdevenir populars (*diarrea*, *diarrera*) i fins substituir els mots patrimonials (*ventrell* → *estómac*).

Ara bé, formen part del cabal lèxic hereditari del llatí vulgar una ingent quantitat d'hel·lenismes que s'han integrat en el seu sistema. Pertanyen a totes les esferes semàntiques: la flora (grec CÀNNABIS > llatí CANNABUM > català *cànem*), la fauna (grec PÆRDIX > llatí PERDIX, -ICEM > català *perdiu*), el món religiós (grec EPISCOPOS 'guardià, bisbe' > llatí EPISCOPUS > català *bisbe*), la medicina (CATARROUS > llatí CATARRHUS > català *cadarn*), etc. Recordem que la ictionímia llatina deutora a la grega s'eleva a un 80% d'unitats (Battisti 1960): la boga, el congre, la morena, el mabre, el pagell, la palomida, la salpa, el sarg, l'escórpora, el sorell, el moll, el pop, el dofí, el pestriu, porten ancestrals arrels hel·lèniques, traspassades al sistema del llatí, que ha servit d'intermediari fins a la nostra llengua. Aquí han rebut un tractament popular (EPISCOPUS > *bisbe*), a voltes amb modificacions formals i/o semàntiques segons els dialectes (grec POLYPOS > llatí POLIPUS > *polp*, *pop*, COE-METERION > COEMETERIUM > *cementeri*, *cementiri*; GYPSOS > GYPSU > *guix*/(al)*geps*).

L'arribada a casa nostra d'aquests manlleus antics al grec s'ha fet a voltes a través del grec bizantí, com GALEA > català *galea*, *galera* (format per metàfora, que va comparar el peix *galea* 'mostel' per la seva rapidesa i agilitat amb la galera nàutica, que, alhora, ha motivat el nom del crustaci), transmès al castellà. O d'una altra llengua, com el genovès (grec APHUE > llatí APIÚA > genovès *anciöa* > català *anxova*) o l'àrab (grec ΘΕΡΜÓS 'llubí' > hispanoàrab TURMŪS > català *tramús*, convivint amb *llubí* [< llatí LUPINU]). Sovint ha estat el castellà: *quiròfan* 'sala d'operacions', no admès per la normativa.

Els hel·lenismes no hereditaris, arribats en èpoques diverses, ofereixen un nombre ben alt; vet-ne aquí alguns exemples:

- ▶ s. XIII: *tigre*, *hemorroides*.
- ▶ s. XIV: *epilèpsia*, *eclipse*, *caos*, *alfabet*, *comèdia*, *melodia*, *camamilla*, *reuma*, *apotecaria*.
- ▶ s. XV: *narcís*, *dromedari*, *tísic*, *tragèdia*, *musa*, *nàusea*, *apostema*.
- ▶ s. XVI: *gangrena*, *diàleg*.

- s. XVII: *cerfull, tròpic, heroi, període, periòdic, sàtir, trofeu, sistema, hemorràgia*.
- s. XIX: *acàcia, laringe, foca, rinoceront, botànica, autòpsia, hepàtic, farmàcia, gerani, pròstata, cràter, necròpoli, biografia, fal·lus, plàstic, numismàtica, geologia, utopia*.
- s. XX: *zodiàc, hipòdrom, paquiderm, epidermis, tètan/tètanos, presbícia, medusa, pandemònim*.

La llengua científica s'ha enriquit amb nombrosos sufixos: *-fòbia, -fília, -isme, -ista, -ic*.

Aquesta documentació, presa del *DECat*, és provisòria i l'anàlisi detinguda dels documents, ja publicats o de futura publicació, pot retrotraure la respectiva cronologia. Així, *àntrax*, documentat en el *DECat* a final del s. XV (1490), ja es troba al s. XIV (1349, Jacme d'Agramont). Ja sé que aquest és un esport al qual Coromines no concedeix excessiva importància («¿Para qué quitarles esta fácil satisfacción [de retroceder la primera fecha de algunas palabras]?»), però s'ha de reconèixer que és important per a l'estudi dels reflexos culturals en una llengua en èpoques diverses.

L'aparició d'aquests noms en un segle determinat no vol dir que ja fossin d'ús general. Com és sabut, eren introduïts per científics dins el seu camp professional i, més tard, podien generalitzar-se entre el poble, però no sempre, a través dels metges i de l'escola. La prova la tenim en l'ús que en fa el metge lleidatà Jacme d'Agramont en el seu *Regiment de preservació de pestilència* (s. XIV), un tractat profilàctic de la pesta de caràcter divulgatiu, on al costat del nom tècnic figura el popular:

- «*àntrachs* que vol dir *mala buayna* o *buba negra*, segons vulgar de Cathalunya»
- «*epilència* que vol aytant dir com *mal de caure*»
- «*apoplexia*, ço és dit *ajustament* ho apostemació *del cervell*» (veg. Veny 1971: 159)

Pel que fa a la lexicografia, el diccionari d'Esteve *et al.* (1803) és parc en cultismes d'origen grec o llatí; el Labèrnia (1839) ja n'admet alguns, probablement a partir del *Diccionario* de la Real Academia Española (*abdomen, afèressis*, etc.), que s'acreen en l'edició de 1868, completada amb un *Suplement*, revisat pel que fa a les ciències i indústria per Antoni C.

Costa, on trobem tecnicismes mèdics, alguns sense continuïtat (*hemafòbia*, *hemagiotitis*, *hematemèssia*, *hematomania*, *hematopòsia*, etc.), que retrobem a l'edició de 1888. Figuera (1840), a partir del *Diccionario* de l'Acadèmia Espanyola, també n'incorpora força; algun, com *lipotímia*, anticipant-se cronològicament al diccionari acadèmic espanyol gràcies a la influència del diccionari espanyol-francès (1820) de G. Núñez de Taboada.

En l'anostrament d'alguns hel·lenismes es noten aparents incoherències pel que fa a l'accentuació: per exemple, *pedagogia* enfront de *demagògia*, explicables probablement per procedir el primer del grec i l'altre del llatí,⁸ o bé aquest per atracció de *demagog*. El *Diccionari ortogràfic* recollí *anèmone*, com abans havia fet el *Suplement* de Labèrnia (1868) —i havia usat Costa i Llobera a les *Horacianes*—, canviat des del DG en *anemone* d'acord amb l'accent de les llengües d'origen (llatí ANEMONE ← grec *anemone*).

Alguns manlleus sofreixen canvis formals en boca del poble: aforisme > antigament *anforisme*; panadís > *paradís*, *paralís*; diarrea > occidental *diarrera* (PALDC: mapes 101 i 102); eclipse > *esclipse*; *tragèdia* > *tragèria*, *tragèlia* (sentit figurat); pròstata > mallorquí *prosta*, *posteta* (s'hi fa present l'antiesdruixolisme del mallorquí), etc.

Modernament, es practica sovint la truncació, de dreta a esquerra: *automòbil* → *auto*, *quilogram* → *quilo*, *saxòfon* → *saxo*, *televisió* → *tele*; i també el telescopatge, per pèrdua d'elements a l'interior del mot: *narcòtico-tràfic* → *narcotràfic*, *reproducció gràfic* → *reprogràfic*, *reprografia*, etc.

També trobem canvis semàntics com el de CATARRHUS que, com hem vist, donava *cadarn* 'constipat', des de Ramon Llull (derivat *encadarnar-se*, humorísticament *cadarnera*), però el manlleu més tardà, *catarro*, ha pres un altre significat en el català central, el de 'tos ferina' (PALDC: mapa 100); igualment METAPHORA > *mettàfera*, *mentàfula*, *metàcula* 'enganalla, adulteració'.

8. Seria un cas semblant al de *Llúcia/Llucia* (mall.) (Tagliavini 1982: I, 427-428).

La creativitat popular, tanmateix, independentment del mot culte o simultàniament, forneix altres mots pouats en el propi sistema: a més de *tos ferina*, tenim dialectalment *tos mala*, *llobarro* (aquest, en relació amb la superstició d'atribuir la malaltia al fet d'haver vist el llop).

El progrés tecnològic explica successives substitucions: *fonògraf* → *gramòfon* → *tocadiscos*; *daguerreotip* → *fotografia*.

Hi ha manlleus híbrids que ajunten el grec i el llatí: *bicèfal* (← llatí BIS 'dues vegades' i grec KEPHALÉ 'cap'), *pluviòmetre* (← llatí PLUVIA 'pluja' i grec METRON 'mesura').

Alguns perden el seu valor etimològic per adquirir-ne un altre: *auto* 'per si mateix' (*automòbil*), i a partir d'aquest, *autopista* 'calçada per a cotxes'; *tele*, etc.

En la normativització dels manlleus grecs a voltes hi ha hagut titubejos i rectificacions: grec EROS > llatí HEROS, HEROIS > català *hèroe*, usat durant la Renaixença, per castellanisme (veg. Lacavalleria, Labèrnia), però canviat per Fabra (des de 1912) en *heroi* d'acord amb l'ètim i amb altres llengües (italià *eròe*, portuguès *heroi*); a benefici d'inventari, notem la forma usada per Víctor Català, *heroí*, treta del femení, *heroïna*. PHILOSOPHUS va donar *filosof*, *filosop* (s. XIX i part del XX) substituïts finalment per *filòsof*. *Tètan*, del *Diccionari ortogràfic* (1917) es va canviar després (DG 1932) en *tètanus*.

Alguns sufixos han tingut prou fortuna, com *-itzar*, que va començar per mots religiosos (*evangelitzar*, *profetitzar*, s. XIII) i va esdevenir frondós al s. XX, a voltes amb la complicitat de l'anglès: *balcanitzar*, *vampiritzar*, *robotitzar*, *dretanitzar*, *oscaritzar*, *agilitzar*, *satanitzar*, *professionalitzar*, *positivitzar*, per a arribar a postverbals com *estupidització* (Avui, 11.07).

2.12 Llatínismes

Recordem que una bona part d'aquests procedeixen del grec. L'interès pel seu estudi és tardà. El positivisme va desviar l'atenció cap al fons popular de la llengua, intentant trobar unes lleis fonètiques que reguessin l'evolució dels mots. En canvi, l'idealisme es va interessar més pel costat culte de la

llengua, lligat a canvis culturals (veg. Alvar-Mariné 1967: 4). Després la neologia s'ha engruixit amb nous estudis.

A l'edat mitjana sobretot, el coneixement del llatí, convivint amb el de la llengua vulgar, el català, va provocar multitud d'interferències en els escriptors que escrivien en català. Els llatinismes afecten sobretot el lèxic i, especialment en les obres medievals, la sintaxi.

El llatí vulgar parlat a l'angle nord-est de la Península és la base del futur català. Per tant, no ens ocuparem d'aquests mots hereditaris, sinó dels manlleus que, al llarg dels segles, el català ha fet al llatí a través dels llibres, de l'escola, de l'església.

Els casos d'adopció poden afectar mots com *plàcet*, *lavabo*, *dèficit*, *superàvit*, etc. i també prefixos com *inter-*, *intra-*, *super-*, *ex-*, alguns dels quals poden segregar-se com a mots autònoms: *súper* 'varietat de gasolina; supermercat; magnífic', *ex* 'antic marit, antiga esposa'.⁹

El món jurídic i el religiós han nodrit la llengua general de llatinismes. En el primer cas, tenim *fideïcomís* 'deixa feta a algú perquè la remeti a un altre', que, en boca del poble, pot ser deformat (*filicomís*) i fins i tot prendre un valor figurat ('qüestió llarga, difícil de resoldre'); algun només s'ha perpetuat en un parlar viu, també amb sentit translàtic: IURGARE 'querellar-se, disputar, pledejar' es conserva en el Camp de Tarragona com *jurcar* 'procurar, esforçar-se a'. El context religiós que ha actuat durant segles damunt la societat dels països occidentals ha empeltat la llengua general d'un esplet de mots i unitats fraseològiques: n'hi ha de ben freqüents i actuals (*amén*, *currículum*, *alter ego*, *corpus*, *quota*, *ex aequo*, *ex cathedra*, *grosso modo*, *per capita*, etc.), a voltes adaptats (*exabrupte*, substantiu ← llatí *ex abrupto*) o adaptats malament (VÍDEO → *vídeo* → vulgarment **videu*); altres d'obsolets (*quondam* 'en altre temps');

9. Sobre l'aglutinació tipus *exdirector*, censurada per un grup anònim (que n'és de lleig amagar una actitud crítica sota l'anonimat!), recordem que el lexicògraf Figuera el 1840 s'anticipava al canvi amb l'entrada «*Ex. adv. Qui es estâd, v. g. èxgeneral qui vòl dir que es estâd generâl*»; no hi veia diferència entre *subdelegat* i *exgeneral*; allò de la confusió de *exportador*, etc., esgrimida com a argument contra l'aglutinació, faria esbutzar de riure un lingüista *comme il faut*; els mots fora de context són com peixos fora de l'aigua; el context desambigua el mot.

altres reclosos en una àrea dialectal (mallorquí *missus*, *anima mea*).

L'ús figurat apareix sovint: *eccehomo* 'persona molt nafrada', *sursum corda* 'persona elevada, de gran categoria', relacionat amb el prefaci de la missa, quan els fidels s'aixequen. Però altres vegades, expressions d'origen litúrgic, tretes de context, poden agafar valors semàntics inesperats; la freqüència de *anima mea* en els salms litúrgics ha transmès aquest sintagma a la varietat mallorquina amb el sentit de 'persona pusil·lànime, apocada'; *quetsémp* 'persona eixebrada, peix *Synodus saurus*' s'ha format a partir de la doxologia «Sicut erat in principio et nunc et semper», segona part del *Gloria Patri*, que, a diferència del parenostre i l'avemaria, es resava en llatí: *et nunc et semper* va interpretar-se *un quetsémp*, dit d'un peix de poc valor comercial i d'una persona de poc seny. Igualment, els mots inicials del cant de l'ofici de matines «Tu autem, Domine, miserere nobis» són l'origen del català *tuàutem*, *tuàltem*, *tualte*, amb proliferació de sentits ('persona o cosa considerada la més important en un afer; maneig; baluerna; fastuositat; esguerro gran; embolic; cosa que molesta; *sursumcorda*'), finament explicats per J. Bastardas (1989).

L'adaptació oral pot realitzar-se segons els dialectes: *rector* → rossellonès *reddú*, balear *rettó*, valencià *retor*. La normativa admet de vegades dues variants: *podí/pòdium*. El tractament popular pot provocar un doblet: *pràctica/plàtica* 'conversa doctrinal, sermó curt; conversa', amb el derivat *platicar*, procedent de l'àmbit religiós, que haurien de rebre la benedicció acadèmica; de vegades el doblet és deutor al castellà: *afecció/afició* 'inclinació a una activitat'. La introducció de llatinismes, sovint d'herència grega, pot generar un sinònim al costat del mot popular: *apoplexia/feridura*, *hèrnia/trencadura*, *ròtula/cas-soleta*, *rotlana*, *tèrmit/formiga blanca*, *icterícia/fel sobreeixit* (mallorquí *sofregit*), *hemorroides/morenes*, *miserere/budell girat*, *medusa/grumer*.¹⁰ La lexicografia catalana, que ha seguit generalment aquesta línia, falla en el cas de *circell*, mot culte per a designar l'òrgan filamentós i prènsil de certes plantes

10. Estaria bé que la normativa acceptés també *borm*, que coneix una àrea geogràfica més gran (Veny en premsa b).

(el cep, per exemple), per al qual es podrien triar alguns dels nombrosos mots populars que té (*fills* o *filets*, *banyes* o *banyetes*, *caragols* o *caragolets*, *estisores* o *estisoretetes*, *cavalls* o *cavallets*, entre els més freqüents, a més de *cordills*, *arrapadors*, *creixents*, *verguers*, *griplets*, *reganyols*, *fideus*, *ulleres*, *arracadetes*, etc.) (ALDC Q. 1034),¹¹ que evidentment no han de tenir acollida en el diccionari normatiu. En aquests casos de duplicats, el concurrent culte pot arribar a desplaçar el popular: *lleu* → *pulmó*, *apotecaria* → *farmàcia*, *apotecari* → *farmacèutic*; en noms de professions aquest canvi és freqüent, com si la mutació del nom impliqués un ascens social, un increment de prestigi professional (contravenint la dita popular, podríem dir que «el nom fa la cosa»): *aparellador* → *arquitecte tècnic*.

Els llatínismes (i hel·lenismes) separen sovint un mot del seu camp derivatiu: *dít*, però *digital*; *cos*, però *corporal*, *corpori*; *riu*, però *fluvial*; *cor*, però *cardíac*, etc. ; i paradoxalment acosten les llengües romàniques entre si: francès *digital*, *corporal*, *fluvial*, *cardiaque*, enfront de *doigt*, *corps*, *fleuve*, *coeur*; italià *digitale*, *corporale*, *fluviale*, *cardiaco*, enfront de *dito*, *corpo*, *fiume*, *cuore*.

La cronologia d'entrada dels llatínismes és vària; depèn sovint dels tipus de text. *Pulmó* ja és del s. XIII, *plàcet* del s. XVI, *ultimàtum*, del s. XX.

En el darrer decenni, algun manlleu pot provocar homonímia amb un mot preexistent i a voltes amb sentit contrari: per exemple, *crac* 'pagès ignorant; babau' / 'esportista molt destacat' i *rotar* 'eructar' i 'fer rotacions en un equip esportiu', que poden causar estranyesa en un encapçalament mediàtic com "Luis García, l'únic dels *cracs* que no *rota*" (*Avui*, 5.XI.2007)

Recentment, s'estan introduint llatínismes en escrits de caire científic vehiculats a través de l'anglès, com *versus* 'contra, en oposició a', *id est*, abreujat *i.e* 'és a dir', *mèdia* 'mitjans de comunicació', *sènior*, *júnior*.

Els noms científics d'éssers de la natura, formulats a partir del grec o del llatí, a voltes adjunten un mot vulgar: un cas an-

11. També la normativa faria bé, en aquesta línia, d'admetre *lepisma* com a mot culte al costat del vulgar *peix* (*peixet*) *de plata* (cf. fr. *lepisme/poisson d'argent*); el mot és pres del llatí científic linneà LEPISMA, manllevat al grec, on volia dir 'escorça; escata aixecada' (DHLF, s.v. *lepid[o]*).

tològic és el del nom del *tacó* o *pedaç* (*Bothus podas*), descrit per primera vegada i batejat pel naturalista francès Delaroché (1809), arran de les seves exploracions ictiològiques a Eivissa, on havia anat per a la mesura del meridià: el primer component és el nom grec *botos* 'profund' i el segon, el mot català *pedaç* deformat per l'orella francesa en *podas*; deu ser dels pocs noms vulgars catalans de la fauna marina incorporats a la nomenclatura científica. També s'ha recorregut el camí invers: a partir del nom científic s'ha fet l'adaptació a la llengua vulgar; unes vegades s'ha fet traduint (*Chelidonychtys obscura* → *Illuerna fosca*, per a distingir-la de la roja i la rossa); però en el cas de *Lobianchia gemellarii* s'ha comès un cras error, adaptant-lo a japonès *bessó*, amb un segon element induït probablement per *gemellarii*, que s'hauria relacionat amb *gemellus* 'bessó' quan en realitat es refereix a *Gemellaro*, naturalista italià a qui es va dedicar aquesta espècie (Duran 2008).

Finalment, una referència als anomenats *malapropismes*, d'ús idiolectal, propis de persones poc cultivades, semianalfabets, que, pel coneixement deficitari que tenen del contingut semàntic de dos mots parònims, cultes o estrangers, els intercanvien: **fosses cèntriques* per *fosses sèptiques*, **intrèpid* en comptes d'*intèrpret*, **implacable* per *impecable*, **ovulacions* per *evolucions*, **saqueo* per **xequeo*.

2.13 Occitanismes

Els poetes catalans d'abans del s. XIV, que escrivien en occità o en un català aprovençalat, van contagiar-se de certes formes occitanes; per exemple, *arma* 'ànima'. I algunes altres van arribar a conseqüència d'altres factors, com el comerç i les guerres (per exemple, *randa*, *roquet*) o de les relacions marineres (per exemple, *garneu*).

La presència d'immigrants occitans va ser important a Catalunya, des del s. XIV fins al s. XVII, provocada per una superpoblació, la cerca de llocs de treball i les guerres de religió. En alguns municipis, més del 50% de la població era d'origen occità (pagesos, vidriers, pastors). D'aquest contacte de llengües

no queda res de l'occità, que va ser objecte d'una absorció total en el català; solament s'hi reflecteix aquella presència en l'onomàstica: *Mirabent, Porcet, Cabraspina, Sabanès, Anducas, Cusiné* són avui cognoms d'origen occità.

Allà on el contacte català-occità va ser fort i amb repercussions lingüístiques molt visibles va ser a la Catalunya del Nord. Hi ha manlleus ja del s. XIII (*cilles* 'celles', *peixoneria* 'peixateria'), del XVI (*juliana* 'bacallar') o de segles posteriors (*cavalla* 'egua', *rovill* 'rovell'). En alguns casos és difícil discernir si es tracta d'un occitanisme o d'un francesisme (per exemple, *acier*); altres vegades, és evident que és un occitanisme, per la documentació (*octobre* 'octubre', *fagot* 'feix', *mostarda* 'mostassa'); unes altres, l'occitanisme coincideix gairebé amb el castellà, sense, però, que aquest hi tingui res a veure (*teta, cogot*); per a més àmplia informació, veg. Veny 2006: 149-187.

2.14 Francesismes

La influència del món cavalleresc francès explica els manlleus més antics a aquesta llengua, com ara *atxa* 'destral' i *ar-nès* 'conjunt d'armes defensives del cavaller; guarniments del cavall; peix malarmat, *Peristedion cataphractum*'. Van engruixir el lèxic català el món de la guerra i les revoltes (*barricada, artilleria, metralla, baioneta*), de la construcció (*bisellar, dovella, parterre, rocalla, parquet*), de la gastronomia (*foie-gras, paté, xampany, entrecot*), de la cultura (*surrealisme, gouache, vernissage, silueta*), de la revolució científica del s. XVII i XVIII amb expansió a Catalunya, on es van instal·lar fàbriques de perfums i tèxtils, foneries, etc. ; de la mà de Lebon va arribar l'enllumenat de gas a Barcelona, la primera ciutat de l'Estat espanyol que en va tenir. La indústria del suro va rebre força manlleus (*surfí, trefí*), així com l'automobilística (*demarré, derrapar, xassís, capó*). També el billar i l'esgrima.

En un moment de redreçament de la llengua, en un intent de distanciament del català respecte del castellà, que havia deturpat part dels seus trets més genuïns, especialment entre la gent cultivada, es van preferir tributs a la llengua de Molière, com *cursa* o el frustrat *guixeta*; i entre escriptors, no faltava

l'ús de *afros* (del francès *affreux*) o *frapar* 'colpir' (del francès *frapper*).

En diacronia, els manlleus antics es noten per la seva fonètica arcaica: *oboè* (< *haut bois*), *patuès* (< *patois*); per la seva diversificació dialectal (francès *cheminée* > *xemineia*, *-ella*, *-era*, *-eja*, *xumeneia*, *xumenia*), que indica un fort arrelament; per la seva documentació primerenca (*hacanea*, *haca*, s. XV), bé que si aquesta és lexicogràfica s'ha de fer anàlisi de fonts (per exemple, *turbot* 'rèmol empetxinat' ja apareix en Torra, 1640, però no correspon a un ús popular —arribat darrerament a través de la gastronomia francesa— sinó que aquest, com que no trobava per al seu diccionari català-llatí l'equivalent català del llatí *Rhombus aculeatus* (avui *Psetta maxima*) va prendre el nom francès que li proporcionava Palmireno; decididament Torra coneixia millor els peixos en el plat que la seva nomenclatura). Alguns s'han encreuat amb mots del país: francès *baïe* x *badar* → *badia*. Uns altres han estat substituïts per un altre gal·licisme (*crup* → *diftèria*) o per un mot d'una altre origen (*boîte* → *discoteca*), o bé han substituït un altre estrangerisme (italià *influenza* > francès *grippe*, *grip*). Certs mots que designaven balls d'altres generacions (*balancé*) o modes del pentinat (*à la garçonne*) han desaparegut. El manlleu pot no haver arribat a tot el domini: en lloc de *tornavís*, a Mallorca es diu *desengramponador*; en lloc de *cursa*, *carreres* o *corregudes*, etc. Els puristes també pugnaven per evitar el gal·licisme: Careta (1901) proposava substituir *lampista* —esdevingut arcaic en francès— per *lluminaire*.

En els darrers temps hi ha hagut adaptacions de l'escriptura a la fonètica: francès *élite* > *elit* (cf. castellà *élite*), francès *cassette* > *casset*.

Una àrea com la del Rosselló, annexionat a França des del s. XVII, havia de veure la seva varietat interferida pel francès (*llapí[n]* 'conill', *colier* 'collaret', *d'abord* 'en primer lloc', etc.), amb calcs com *preu* 'preu' i 'premi', a partir del francès *prix*. En menys grau es troben a Andorra francesismes absents de la resta del català per la influència del veïnatge, de l'escola francesa i la presència d'estudiants andorrans a Tolosa de Llenguadoc: *lycée*, *rentrée*. Veg. informació més detallada a Barri 1999.

2.15 Aragonesismes

Ningú no posa en dubte les nombroses concomitàncies entre l'aragonès i el català. Poden ser generals en un i altre domini (*budells/bodillos*), afectar el nord-occidental (*birbar/bribar*) o només una part d'aquest (*revolví/revolvín*). Es tracta evidentment de casos de continuïtat d'àrea lingüística, és a dir, d'evolució *in situ* del llatí traslladat a aquelles terres arran de la romanització.

Ara bé, són de justificació diferent els paral·lelismes entre l'aragonès i el valencià. Efectivament, s'ha de tenir en compte la participació d'aragonesos en la conquesta i colonització del País Valencià i la seva ulterior i contínua arribada des d'Aragó, especialment des de les terres baixes, al llarg dels segles. S'establiren sobretot a les comarques de l'interior, mentre que els catalans ho feren a l'àrea costanera. Però, en aquesta, s'hi van instal·lar també aragonesos; el percentatge oscil·lava entre el 20 i el 50%, segons les comarques. Per tant, es va donar un contacte de llengües català/aragonès del qual va imposar-se el català, però l'aragonès hi deixà alguns supervivents, la major part dels quals havien estat atribuïts al mossàrab, avui anomenat romandalusí. Aquesta nova orientació, iniciada per Alarcos Llorach pel que fa a la fonètica, ha estat seguida en el camp del lèxic, crec que amb fortuna, sobretot gràcies als estudis de Germà Colón (1993), Josep Martines (2002), Emili Casanova (2001) i jo mateix (Veny 1991: 99-114 i 2006: 133-143). L'ALEANR¹² ha estat una eina d'enorme utilitat per a aquest tipus de treball. Entre aquests manlleus de contacte tenim:

- 1) mots vius en aragonès i valencià: *colmena* 'rusc', *lapo* 'gal·lada; escopinada', *catxillada* 'cadellada', *gemecar* 'gemenar', *grill(o)* 'llagost'/*grill(o) cantador* 'grill';
- 2) mots del valencià actual i de l'aragonès antic: *sinse* 'sense', *llanda* 'llauna', *carcallada* 'cop de rialla';
- 3) mots vius en aragonès i usats en valencià antic: *lolo* 'avi'.

12. *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, de Manuel Alvar.

2.16 Manlleus interns

a) Arcaismes

Una llengua que havia sofert durant més de dos segles l'embat del castellà, convertit aquest en llengua A, estàndard, enfront del català, que continuava només com a llengua B, col·loquial, familiar, però amb notables influències d'aquella, perquè fos restaurada com a llengua A, culte, literària, etc., a més de foragitar els elements forans sobrevinguts innecessàriament i d'enriquir la llengua amb cultismes sobre la base de la llengua oral, transmesa de generació en generació, havia de pouar en el seu fons clàssic, tradicional, per tal de retrobar la fesomia prístina que havia estat deturpada. Calia fer manlleus a la llengua clàssica, medieval i revitalitzar-ne l'ús en el registre culte de la llengua. Fabra, ja en el *Vocabulario* de la seva *Gramática* de 1912, que és el seu primer assaig lexicogràfic, inclou mots arcaics sovint marcats en versaleta, usats pels nostres escriptors medievals, la major part dels quals han tingut continuïtat: així, *abís* i *abellir*, al *Diccionari ortogràfic* de 1917, portaven un aclariment (el primer, amb el sinònim *abisme*, i el segon, amb l'equivalent castellà *apetecer*) per tal que fossin usats amb el significat escaient; *adenantar*, en canvi, amb els significats de «anticipar, bestreure; progressar, anar endavant; donar pressa a; sobrepujar» (Fabra 1912: 345), desapareixerà de les posteriors edicions del *Diccionari ortogràfic* i no serà acollit en el DG. Altres arcaismes han tingut acollida en la llengua literària, com *alleujar*, *abreujar*, alguns afavorits pel seu ús en algun dialecte, com *albirar* (viu sota *obirar*) i l'esmentat *abellir* (usual en valencià), o per la seva matisació semàntica (entre alguns, *au*, genèric, enfront d'*ocell*, de petita dimensió). Altres, com *gabar* 'lloar', no han tingut cap ús (de fet, el DIEC ja li ha posat la marca d'antic). Altres, com *àdhuc*, *nogensmenys*, etc. pertanyen més aviat a una supernorma, privilegi dels puristes més recalitrants.

Els arcaismes de civilització són usats per a crear un clima de temps passat: *atzagalla*, *alfange*, *caravel·la*.

Els arcaismes són més freqüents en àrees muntanyoses (Pallars, Ribagorça), laterals (València, Rosselló), isolades (Balears, l'Alguer). Exemples: pallarès *fogony* 'vent calent' (llatí

FAVONI), *retjo* 'fort, revingut' (català antic *régeu*); ribagorçà *disnar* 'dinar', *janella* 'porta (d'una tanca)' (diminutiu del llatí JANUA); valencià *llavar* 'rentar', *orellals* 'arracades', rossellonès *guarir* 'curar', *rega* 'solc', balear *ca* 'gos', *fibló* 'mànega d'aigua'; alguerès *gonella* 'faldilla', *llong* 'llarg'. Andorra, amb les seves institucions tradicionals, ha mantingut vocables amb el significat antic (*batlle* 'jutge') o amb un canvi semàntic (*cònsol* 'representant del consell de parròquia o del comú').

b) *Manlleus geogràfics*

Una llengua tradicionalment unitària, sense estridències dialectals, on la intercomprensió no aixecava fronteres, però fragmentada políticament en el seu territori per quatre Estats amb una divisió en províncies i després en autonomies a l'Estat espanyol, va veure substituïda la seva varietat estàndard pel castellà. Durant més de dos segles, les varietats parlades van seguir la seva evolució, sense la força unificadora de l'estàndard propi, ocupat pel castellà. I els parlants d'aquestes varietats se sentien —se senten— fortament adherits a les seves peculiaritats, fins amb un sentiment d'orgull i de vegades de desil·lusió quan no veuen alguns dels seus diatopismes en el corpus normatiu. A la vista d'aquesta situació sociolingüística, a l'hora d'una restauració de la llengua culta, calia crear un model de llengua de tipus composicional en què participessin els grans dialectes. El català central va fornir l'ossamenta d'aquesta llengua restaurada, donant cabuda, amb més o menys mesura, a elements dialectals perifèrics, la major part referits al lèxic, incorporats tímidament al DG i després, amb més generositat, al DIEC. N'hi ha de denotatius com *ensaïmada*, *talaiot* (Mallorca), *escopinya de gallet* (Menorca), *alficòs*, *fideuada*, *roses* [de panís] (València), *fedal* 'nascut el mateix any' (l'Alguer), *catxel* (Tortosa), *glera* o *llera* (Ribagorça), *gírella* 'embotit de carn de xai' (Pallars); hi ha substituïts d'un estrangerisme: el popular *rascaculs* 'tobogan' (lleidatà), *màneg*, *canyut* 'navalla' (Tortosa), *llumí* 'misto' (l'Alguer), *torcebraç* per *pols*; o d'una unitat perifràstica: *atzucac* 'carrer sense sortida' (ús figurat). I, a més, tenim succedanis de castellanismes, no aprofitats, com el mallorquí *xibiu*, sorgit espontàniament al sud de l'illa, que evitaria *chiringuito*.

Per contrast amb aquesta situació, alguns dialectalismes de poca extensió han estat manllevats pel DG i el DIEC: *clapera* 'rodera' (3 localitats), *belaberquí*, variant de *filaberquí* (1 localitat), *gambajó* 'pernil' (cap localitat; només *cambajó*, rossellonès, que no hi apareix). L'estat dels estudis de dialectologia del moment explicaria aquest capteniment fabrià.

Cal esmentar també els geosinònims, és a dir, sinònims dialectals, de notable extensió: *ca 'gos* (balear, rossellonès), *torcar* 'eixugar fregant' (balear, occidental), *eixir* 'sortir' (valencià, rossellonès), *flastomar* 'blasfemar' (balear, alguerès); o bé propis d'algun dialecte: *tafona* 'molí d'oli' (mallorquí), *fraga* 'maduixa' (nord-occidental), *(ei)xem* 'forc, distància entre els extrems del dit polze i l'índex', *vesprada* 'tarda' (valencià), *lli-gallo* 'camí ramader' (tortosí), etc.

La proposta d'estàndard oral lèxic de la Secció Filològica, que dona una idea cabal de la unitat del català (amb només un 6% de diatopismes), vehiculada pels mitjans de comunicació de cada àrea, contribuirà sens dubte a la salvaguarda de formes dialectals que porten l'òxid dels segles i compten amb l'adhesió entranyable dels seus parlants.

Finalment, hi ha manlleus diatòpics mal interpretats: és el cas de *tocom* 'lloc, indret' (DG) usat com a substantiu, producte d'una falsa anàlisi de l'adverbi *ontocom* 'a un lloc o altre', pronunciat *untocom* a les contrades septentrionals, interpretat **un tocom* i d'aquí el *tocom* resultat de la desaglutinació. Un cop traspassat el mot a la ploma de Guerau de Liost, Carner, Bertrana, Ruyra, cal beneir aquest error ja consagrat pels escriptors; al cap i a la fi, el nostre català parlat no és més que els «errors» de pronúncia i contagis lèxics del llatí traslladat a les nostres terres.¹³ Amb bon criteri, el DIEC ha substituït la

13. Crec que són escaients les paraules carregades d'ironia d'Albert Jané (2004: 21): «Que no tinc el dret de parlar, o d'escriure, com em dona la gana, jo? Els mateixos que, sense envermellar, admeten el *culebron*, el *merendero*, el *chiriquito*, el *xarrup de llimó* [...] *vale!* (mil cops al dia d'ençà que tenen telèfon mòbil) [...], *es va morir amb vint anys*, [...], el *no tinc cap*, i l'*aniré demà*, l'*aquí té*, els *pals*, el *barrejar* i el *tallar*, la *nit bona* i els *Nadals*, [...], el *carinyo* i l'*ens veiem*; aquests mateixos, per un cop més puristes i primmirats que ningú, em volen privar de dir *tocom!*».

marca *d.[ialectal]* atribuït a aquest mot pel DG per la perífrasi «En llenguatge poètic».

2.17 Final

La nostra llengua s'ha enriquit, al llarg dels segles, amb notables importacions de llengües diverses, d'una manera especial del grec, del llatí, del francès i de l'anglès. És un procés normal en totes les llengües de cultura; si en suprimíssim els manlleus, quedarien com cossos mutilats, com pollastres plomats. Ben particular és el cas del castellà, que, per les contingències de la història, va anul·lar l'estàndard propi que, avui recuperat, té encara la competència de la llengua sobrevinguda. Fem vots perquè la llengua pròpia, enriquida de manlleus, a través de l'escola, dels mitjans de comunicació, de la contumàcia dels parlants i de l'esforç dels polítics, guanyi més ús social, que és el gran repte del segle XXI. Llarga vida a la llengua catalana!

2.18 Bibliografia

- ALDC = VENY, Joan; PONS, Lúdia. *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001-2006. 3 v.
- Alvar-Mariné 1967 = ALVAR, Manuel; MARINER, Sebastià. «Latínismos». A: ALVAR, M. [et al.] (eds.). *Enciclopedia lingüística hispánica*, Vol. 2. Madrid: CSIC, 1967. P. 3-49.
- Barri 1999 = BARRI, Montserrat. *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999.
- Bastardas 1989 = BASTARDAS, Joan. «Tu autem». A: *Homenaje al profesor Antonio Vilanova*, Vol. 1. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1989. P. 791-805.
- Battisti 1960 = BATTISTI, C. «Sui grecismi dell'ittionimia latina e la componente terrestre nel lessico nautico italiano». *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* (1966-1967), núm. 8-9.

- BOIX, Emili; PAYRATÓ, Lluís; VILA, F. Xavier. «Espagnol - catalan». A: GOEBL, H. [et al.] (eds.). *Kontaktlinguistik. Ein Internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Vol. 2. Berlin; New York: W. de Gruyter, 1997. P. 1296-1302.
- BRUGUERA, Jordi. *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
- CABRÉ, M. Teresa. «Sobre manlleus i diccionaris». A: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia Margarit*, Vol. 3. Barcelona: Departament de Filologia Catalana. Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. P. 39-61.
- Careta 1901 = CARETA, Antoni. *Diccionari de barbarismes introduhits en la llengua catalana*. Barcelona: Oliva, 1901.
- CASANOVA, Emili. «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonès i del castellà». A: CANO, M. Antònia [et al.] (eds.). *Les claus del canvi lingüístic*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: Ajuntament de La Núcia: Caja de Ahorros del Mediterráneo, 2002. P. 135-159.
- COLOMER, Rosa; FARGAS, F. Xavier; MONTES, Dolors. «Noves perspectives sobre els manlleus». *Estudis Romànics* (2006), núm. 28, p. 151-177.
- COLÓN, Germà. «Occitanismos». A: ALVAR, M. [et al.] (eds.). *Enciclopedia lingüística hispánica*, Vol. 2. Madrid: CSIC, 1967. P. 153-192.
- COLÓN, Germà. «Visió romàntica sobre alguns 'mossarabismes' del català». A: ALEMANY, R.; FERRANDO, A.; MESEGUER, L.B. (eds.). *Actes del Novè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx)*, Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. P. 253-299.
- DECat = COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa, 1980-2001. 10 v.
- DG = FABRA, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1932. [2a ed. Barcelona: A. López Llausàs, 1954].
- DHLF = REY, Alain (dir.). *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Le Robert, 1994.

- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana, 2007.
- DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la lengua española*. 22a ed. Madrid: Espasa-Calpe, 2001.
- Dubois *et al.* = DUBOIS, J. [et al.]. *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Larousse, 1994.
- DURAN, Miquel. *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*, Vol. 1. *Àgnats. Condrictis. Osteïctics (1ª part)*. Mallorca: Moll, 2007.
- Esteve *et al.* 1803 = ESTEVE, J.; BELVITGES, J.; JUTGLÀ, A. *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: Oficina de Tecla Pla Viuda, 1803.
- Fabra 1912 = FABRA, Pompeu. *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: L'Avenç, 1912.
- FABRA, Pompeu. *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1917.
- FERNÁNDEZ GALIANO, M. «Helenismos». A: ALVAR, M. [et al.] (eds.). *Enciclopedia lingüística hispánica*, Vol. 2. Madrid: CSIC, 1967. P. 51-77.
- Figuera 1840 = FIGUERA, Pere Antoni. *Diccionari mallorquí-castellà*. Palma de Mallorca: Imprenta y Llibreria de Esteve Trias, 1840.
- JANÉ, Albert. *Quadern de Barcelona* (3). Barcelona, 2004.
- Labèrnia 1839 = LABÈRNIA, Pere. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la V. Pla, 1839.
- LOUBIER, Christiane. *Les emprunts: traitement en situation d'aménagement linguistique*. Québec: Gouvernement du Québec. Office québécois de la langue française, 2003.
- MARTINES, Josep. «L'aragonès i el lèxic valencià. Una aproximació». *Caplletra* (2002), núm. 32, p. 157-201.
- NÚÑEZ y TABOADA, Melchor. *Nuevo diccionario español-francés mas completo y correcto que los que se han publicado hasta ahora*. Madrid: Imprenta de Sancha, 1820.
- OBSERVATORI DE NEOLOGIA. *Llengua catalana i neologia*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Universitat Pompeu Fabra: Meteora, 2004.
- PALDC = VENY, Joan. *Petit atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007.

- PAR, Anfós. *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*. Halle (Saale): Niemeyer, 1923.
- Payrató 1984 = PAYRATÓ, Lluís. «Barbarismes, manlleus i interferències. Sobre la terminologia dels contactes interlingüístics». *Els Marges* (1984), núm. 32, p. 45-58.
- PAYRATÓ, Lluís. *La interferència lingüística. Comentaris i exemples català-castellà*. Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- PAYRATÓ, Lluís. «La interferència: entre la interposició i la interdisciplinarietat». A: MARÍ, I. (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. IV. Àrea 3. Lingüística social*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1992. P. 417-428.
- Payrató 1996 = PAYRATÓ, Lluís. *Català col·loquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*. 3a ed. València: Universitat de València, 1996.
- ROSSELLÓ, Geroni. *Lo jogar de Maylorcha*. Palma: Estampa de Pere Joseph Gelabert, 1862.
- TAGLIAVINI, Carlo. *Origine e storia dei nomi di persona*. Bologna: Pàtron, 1982. 2 v.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *La normalització terminològica en català: criteris i termes 1986-2004*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: TERMCAT, Centre de Terminologia, 2006.
- Veny 1991 = VENY, Joan. *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries, 1991.
- VENY, Joan. *Dialectologia filològica*. Barcelona: Curial, 1993.
- VENY, Joan. «Erotisme i litúrgia en els noms del quetsémper Synodus saurus L.)». A: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia Margarit*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. P. 289-309.
- VENY, Joan. «Les noms catalans du *Bothus podas* (Delaroche 1890) et d'autres pleuronectiformes». A: *Les zoonymes*. Nice: Publications de la Faculté des Lettres, Arts et Sciences Humaines de Nice, 1997. P. 387-405.
- VENY, Joan. *Els parlars catalans. Síntesi de dialectologia catalana*. 12a ed. Palma de Mallorca: Moll, 1998.
- VENY, Joan. «Topònims i gentilicis en la ictionímia catalana». A: MATEU, Joan F.; CASANOVA, Emili (eds.). *Estudis de topo-*

- nímia valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*. València: Denes, 2000. P. 529-540.
- VENY, Joan. *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62, 2001.
- VENY, Joan. *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València, 2001.
- Veny 2006a = VENY, Joan. *Contacte i contrast de llengües i dialectes*. València: Universitat de València, 2006.
- VENY, Joan. *Tradició, traducció i interferència en el Diccionari mallorquí (1840) de Pere Antoni Figuera*. Palma: Consell de Mallorca, 2006.
- VENY, Joan. «El Diccionari General de la Llengua Catalana: precedents, posterioritat, dialectalismes». A: SOLÀ, J.; MIR, J. (dirs.). *Pompeu Fabra: obres completes*, Vol. 4. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [En premsa].
- VENY, Joan. «Diatopismes i estàndard». A: *Actes del col·loqui Unity within Diversity in the Catalan-speaking lands*. Londres: Queen Mary University of London. [En premsa].
- Veny en premsa b = VENY, Joan. «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico». A: *Una lingua del mare. Il genovese tra Liguria e Mediterraneo. I convegno internazionale di studi*. Genova, 1998. [En premsa].
- VENY, Joan. «De l'occità gronau al català garneu 'Trigla lyra'». A: *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver 1990)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992. P. 60-88.
- Weinreich 1968 = WEINREICH, Uriel. *Languages in contact*. La Haia: Mouton, 1968.

ELS MANLLEUS DE LLENGÜES AMB ALFABETS NO LLATINS

3. Els manlleus de l'àrab

Dolors Bramon

DOLORS BRAMON I PLANAS

Doctora en Filologia Semítica per la Universitat de Barcelona (1984) i en Història Medieval (1998) per la mateixa Universitat, és membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans. És professora de la Universitat de Barcelona, on imparteix classes d'islamologia, de llengua àrab i d'història de l'islam i d'Al-Andalus. També fa classes d'islam a l'Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona. És col·laboradora del TERMCAT i ha participat en la redacció de la nova edició del Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans (2007).

3.1 L'àrab i el català

La llengua catalana té una àmplia perspectiva històrica respecte dels manlleus procedents de l'àrab: nou segles de presència d'arabòfons als territoris que avui parlen català (713-1609),¹ una gairebé ininterrompuda incorporació de nous mots

1. El domini islàmic a les comarques del Rosselló, el Vallespir, el Conflent i a la Catalunya Vella fou només d'uns cent anys, però durà quatre segles a la Catalunya Nova, cinc a l'actual País Valencià i tres a les illes Balears. A continuació, i a més a més d'aquest domini polític, caldrà considerar el temps en què quedaren comunitats de mudèjars als Països Catalans (cinc segles a les conques del Segre i de l'Ebre i quatre al Regne de València), després convertides en morisques.

durant aquesta època i una profitosa dedicació dels estudiosos que se n'han ocupat.²

És evident que la introducció del major nombre d'arabismes es va produir durant aquesta època, però cal considerar també altres vies secundàries de penetració, com són el període del domini català a Sicília (en què s'importaren termes com *ragatxo* i *ragaç*, paral·lels a l'italià *ragazzo* i procedents de l'àrab *raqqāṣ*, missatger); el pont establert entre el món islàmic i Occident durant les croades i en les relacions comercials, que introduïren, per exemple, el nom d'ofici *camàlic* (procedent de l'àrab *ḥammāl* a través del genovès *camali*, plural de *camalo*, amb l'addició d'un sufix romanç) i altres termes com *aval* < *ḥawālah*, a través de l'italià o del francès, i *duana* < *dīwān*. Més recentment, en l'època colonial nord-africana també penetraren paraules àrabs al català, sobretot a través del francès, com és el cas dels termes *cafre*, en el sentit figurat de 'persona bàrbara i brutal', derivat de l'àrab *kāfir* 'infidel'; *ràtzia*, que prové de l'àrab nord-africà *ġāzya* (àrab clàssic *ġāziyah*) que significa 'incursió', o *musulmà*, derivat del neopersa *mosolmān*, plural de *moslem*, també a través del francès.³ Cal notar que fins i tot alguns d'aquests manlleus es produïren en detriment de l'arabisme antic, com és el cas de *henna* < andalusí *ḥinna* (clàssic *ḥinnā*) que està substituint el català antic *alquena*, o de l'ús popular de *pistatxo* (del francès *pistache* o de l'italià *pistacchio*) en comptes dels tradicionals *festuc* i *fustet* (derivats de l'andalusí *fústaq* < clàssic *fustuq* < pahlevi *fistag*), que finalment s'estan imposant.

El lèxic català provinent de manlleus de l'àrab pertany a grups lògics molt diversos, com ara:

- ▶ vegetals i horticultura, com és el cas de *arròs*, de l'andalusí *arrāwz* (clàssic *al-ruzz*); *carxofa*, de l'andalusí *ḥuršūfa*

2. Entre els nombrosos especialistes, vegeu l'obra bàsica: COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa, 1980-1991. 10 v., corregida i ampliada per alguns arabistes, especialment per CORRIENTE, Federico. *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*. 2a ed. ampl. Madrid: Gredos, 2003.

3. Cal assenyalar que la /s/ hauria de ser sorda, com correspon a totes les essens intervocàliques provinents de les lletres *sin* i *ṣād* dels arabismes introduïts al català.

(clàssic *ḥuršūfah*); *atzavara*, de l'andalusí *aṣṣabbārah* (variant de *aṣṣībr*, provinent del clàssic *šībr*, reflectit també en el català *sèver*), etc.;

- ▶ tècniques de regadiu, com ara *sínia*, de l'andalusí *sānya* (clàssic *sāniyah*); *sèquia*, de l'andalusí *sāqya* (clàssic *sā-qiyah*), etc.;
- ▶ elements d'edificació, com ara *tova*, de l'andalusí *ṭūba* (clàssic *tūbah*); *jàssena/jàssera*, de l'andalusí *jāsr* (clàssic *ǧa/isr*), etc.;
- ▶ estris de cuina, com el cas de *gerra* < *ǧarrab*; *safa/safata*, de l'andalusí *ṣafāt* (clàssic *ṣafaṭ*), etc.;
- ▶ alimentació: *arrop*, de l'andalusí *arrūbb* (clàssic *rubb*); *sucrer* < *sukkar*, etc.;
- ▶ mobiliari, com *catifa* < *qaṭīfab*; *sofà* < *šūffah*, etc.;
- ▶ indumentària: *barnús*, de l'andalusí *burnūs* (clàssic *burnus*); *jupa* < *ǧubbab*, etc.;
- ▶ bel·licismes, com el cas de *talaia* < *ṭalāya*^c (clàssic *ṭalʿah*); *alferes* < *alfāris*, etc.;
- ▶ termes del comerç, com ara *cafís* < *qafīz*; *tarifa*, del neo-àrab *taʿrīfab*, etc.;
- ▶ nàutica i noms de vents, com *almadrava*, de l'andalusí *almadrāba*, clàssic *almadrabah*; *drassana* < *dāru lšināʿah*; *garbí* < *ǧarbī*; etc.;
- ▶ matemàtica i astronomia, com *zero/xifra* < *ṣifr*; *azimut* < *assumūt*, etc.
- ▶ i altres substàncies diverses, com *càmfora*, provinent de l'andalusí *kafūr* (clàssic *kāfūr*) o *algàlia* < *algāliyah*.

Cal assenyalar també que a través de l'àrab s'importaren termes procedents d'altres llengües, com ara *màstic* < andalusí *māṣṭaka* < clàssic *maṣṭakā* < grec *mastichē*; *alcàsser* < andalusí *al-qasār* < àrab clàssic *alqaṣr* < llatí *castra* < arameu *qasṭēra*; *escabetx* < andalusí *assukkabāǧ* < àrab clàssic *iskabiǧ* < neopersa *sebkā*; *alfil* < andalusí *alfīl* < àrab clàssic *fil* < pahlevi *pīl* < sànscrit *pīlu*, que significa 'elefant'; *atzagaia* < andalusí *azzaǧāyah*, d'origen berber; *sumac* < andalusí *summāq* < clàssic *summāq* < arameu *summāq*, que significa 'vermell', o *rajola* < metàtesi de l'andalusí *lajūra* < àrab clàssic *alaǧūrah* < arameu *āǧūrā* < sumeri *agurru*m. Per acabar amb aquest punt, podem afegir que, al seu torn, el

català exportà arabismes a altres llengües europees, com és el cas de *alcohol*, *albarà*, *magatzem* o *alquímia*.

3.2 Principals característiques dels arabismes del català⁴

Una de les principals característiques dels manlleus de l'àrab és la que es refereix al comportament de l'article *al*, que, com és sabut, constitueix l'únic existent en aquesta llengua. La partícula en qüestió algunes vegades passà aglutinat a l'arabisme corresponent, amb la qual cosa el català, si determina el substantiu, llavors en conté dos. Així s'observa, per exemple, en les locucions catalanes *l'àlgebra* < *alğabr*, *l'alcova* < *alqubbab* o *l'almúnia* < *almúnya*. Però aquest fenomen d'aglutinació de l'article segueix, al seu torn, les regles de l'assimilació àrab segons les quals, si la lletra *lām* de l'article està en contacte amb substantius que comencin amb les consonants *tā'*, *tā'*, *dāl*, *dāl*, *rā'*, *zāy*, *sīn*, *šīn*, *šād*, *dād*, *ṭā'*, *ṣā'*, i *nūn*, aquesta /l/ de l'article no ha de pronunciar-se i, per contra, es duplica la consonant inicial del substantiu. Així, per exemple, si bé s'escriu *alzabr*, *alsawt* i *alnīl*, cal pronunciar *azzabr*, *assawt* i *annīl*, tal com reflecteixen els arabismes catalans *atzar*, *assot* i *anyil*.

Ara bé, en el català aquesta aglutinació de l'article àrab (amb la primera consonant del nom assimilada o no, segons les normes ara descrites) es va produir amb menor freqüència que en les altres llengües romàniques peninsulars, tal com mostren, per exemple, les sèries *algarroba* / *alfarroba* / *garrofa* < *ḡarrūbab*; *azafràn* / *azafram* / *safrà* < *zaʿfarān*, etc. (si bé són documentades algunes formes catalanes medievals amb l'article aglutinat, com és el cas de *almagatzem*, *assoc* o *acèquia*, avui perdudes).⁵

4. Segueix essent molt vàlida l'obra de NADAL, Josep M.; PRATS, Modest. *Història de la llengua catalana*, Vol. 1. *Dels inicis al segle XV*. Barcelona: Edicions 62, 1982. P. 112-115 i 232-236. Vegeu també: BRAMON, Dolors. «L'islam i la cultura». A: *Història, política, societat i cultura als Països Catalans*, Vol. 2. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 2004. P. 364-383.

5. Vegeu: BRAMON, Dolors. «Aglutinación y deglutinación del artículo en los arabismos del castellano y del catalán». *Vox Romanica: Annales Helveticī Explorandis Linguis Romanicis Destinati* (1987), núm. 46, p. 138-179.

Per altra banda, i molt sovint, els arabismes sofriren una pèrdua de la consonant final de l'arrel àrab en passar al català (consonant final que, evidentment, es recupera en els plurals i altres derivats). Així, els termes andalusins *quṭūn* (clàssic *qūṭn*), *alʿaqrāb* (clàssic *alʿaqrab*), *fūndaq* (clàssic *fūnduq*) i *alanbīq* (clàssic *alinbīq*), es converteixen, respectivament, en *cotó -ons*, *alacrà -ans*, *fonda -es* (antic *alfòndec*) i *alambí -ins*.

Altres vegades, el català introduí una erra paràsita en paraules d'origen àrab, tal com mostren, per exemple, els arabismes *síndria* < *sandiyyab* i *alfàbrega* < de l'andalusí *alḥabāqab*, variant de *alḥābqa* (clàssic *alḥabaqab*).

Sovint també es produí un canvi entre les consonants àrabs *lām* i *rāʾ*, que passaren al català convertides en erra i ela (i viceversa). Així s'observa, per exemple, en els casos de *golfa* < *ġūrfab* i *gandul* < *ġandūr* (clàssic *ġundar*, del neopersa *gundār*).

El fenomen anomenat en àrab *tafḥīm*, que consisteix en la tendència de la vocal /a/ a convertir-se en /o/ en entorns velars o labials, també es reflecteix en els arabismes del català, com és el cas de *šarāb* > *xarop* o *alqawwādab* > *alcavota*.

Semblantment succeeix, a partir dels dialectes andalusins, amb el fenomen anomenat *imālab*, consistent en la tendència espontània del canvi de /a/ per /e/ i, fins i tot, per /i/, tal com mostren les sèries *sānya* > *sènia/sínia* o *sāqya* > *sèquia/síquia*.

Cal afegir també que com a conseqüència de la diversa duració de l'ocupació islàmica de les terres catalanes, el català conserva termes sinònims procedents de l'àrab i del llatí (*tramús/llobí*; *almàssera/trull* o *alfals/userda*). Altres vegades només té un únic llatíisme (com el cas de *oli*, *oliva* i *olivera*) amb doble terme en ús, per exemple, en castellà (*aceite*, *olivo* i els seus derivats). Per contra, i en alguns casos, la llengua catalana conserva vius mots procedents de l'àrab que pràcticament són oblidats en castellà, com és el cas de *arracada*, *safareig* o *matalàs*; i, finalment, val la pena d'assenyalar que el català ha format sovint uns verbs molt característics (*atabalar*, *atalaiar*, *ataüllar*, *engiponar* o *entabananar*) l'origen àrab dels quals resulta a vegades difícil de detectar i que són especialment usats entre la població rural catalana menys afectada per influències lingüístiques foranes.

A manera de conclusió de la primera part d'aquest escrit, i després d'aquest breu repàs de les característiques i del com-

portament dels arabismes⁶ que van passar a la llengua catalana, vull insistir molt expressament que el pas de la gran majoria d'aquests manlleus fou conseqüència del contacte directe entre arabòfons i catalanoparlants. Això vol dir que els arabismes del català són producte directe del feix dialectal andalusí i no pas de l'àrab clàssic (fet que a vegades semblen oblidar els buscadors d'etimologies en els diccionaris clàssics). Així les coses, el resultat final d'alguns arabismes que van entrar per la via culta en època medieval i moderna mostra clarament que no procedeixen del contacte oral que acabo d'assenyalar. Aquest és el cas, per exemple, de noms propis com *Aldebaran* (l'estrella *Alpha* de Taure) o *Altaïr* (de la constel·lació de l'Àliga), on s'ha produït una restitució ultracorrecta de la *ela* de l'article àrab a causa, probablement, de la seva transmissió llibresca. Una excepció curiosa de la no-aglutinació de l'article davant d'una consonant solar el constitueix el mot *aldea*, procedent de l'andalusí *adḍāʿa*.⁷

3.3 Els manlleus de l'àrab en època contemporània

Com és sabut, darrerament s'ha tornat a produir una entrada massiva de manlleus de l'àrab a la llengua catalana com a conseqüència del que en diem *globalització* i, sobretot, a causa de la nombrosa immigració de persones arabòfones establertes en territoris catalanoparlants. Per una banda, cal assenyalar d'entrada un fet diferencial, respecte al període andalusí, mudèjar i morisc, i és que aquests immigrants encara parlen un àrab més allunyat del clàssic i tampoc no s'expressen, com abans, en un únic grup dialectal, és a dir, en el feix andalusí, sinó en les diverses i diferents parles dels seus països d'origen. Ultra això, actualment hi ha més varietat lingüística entre els

6. He donat aquí gairebé sempre els mateixos exemples que a BRAMON, Dolors. «L'islam i la cultura». A: *Història, política, societat i cultura als Països Catalans*, Vol. 2. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 2004, p. 364-383 perquè allà figuren amb diversos errors de grafia.

7. Vegeu també els nombrosos i diferents testimonis toponímics: Aldea, Addaia, La Daia, Deià, etc.

immigrants, perquè, si bé ara com ara la majoria és d'origen magrebí, abunden també els que parlen urdú, com els pakistanesos, i altres àrabs orientals fortament influïts pel turc.

En segon lloc, els manlleus, originats també i especialment per via oral, han estat primer d'ús popular i no ha estat fins més endavant (i com a conseqüència precisament d'aquest ús) que els lexicògrafs s'han ocupat de donar-los una grafia adient en català. S'han dedicat a aquesta feina, com és sabut, les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans i el Centre de Terminologia TERMCAT, organitzador d'aquests II Espais Terminològics. Tant la primera entitat, que ha publicat ja dues edicions d'un *Diccionari de la llengua catalana*,⁸ on s'han inclòs per primera vegada una trentena d'arabismes,⁹ com la segona, autora d'una utilíssima Neoloteca amb un sistema de consulta dels nous mots que funciona per Internet¹⁰ i de diccionaris terminològics i d'altres publicacions sobre nou lèxic català,¹¹ han comptat amb especialistes, les resolucions dels quals veurem tot seguit.

Centraré aquesta exposició sobretot en els termes de gastronomia recentment incorporats al català perquè són dels que en guardo una mostra més completa, encara que també he col·laborat en d'altres manlleus de geografia física i d'indumentària. Cal assenyalar també que aquí seguiré l'excel·lent exposició feta fa poc per tres membres del TERMCAT, que s'han ocupat de les actuals perspectives sobre els manlleus¹² i que escriuen:

8. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana, 2007 (en endavant DIEC2, i DIEC1 per la primera edició: Barcelona; Palma; València: Edicions 3 i 4: Edicions 62: Moll: Enciclopèdia Catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995).

9. Vegeu: BRAMON, Dolors. «Arabismes del català i altres mots relacionats amb l'islam en el DIEC2». *Estudis Romànics* (2008), núm. 30. [En premsa].

10. Vegeu: <<http://www.termcat.cat>>.

11. Pel que ara tractarem, interessa: TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *Gastronomia del Pròxim Orient* [En línia]. Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia, 2006. <http://www.termcat.cat/dicci/gastronomia_or/index.html>

12. COLOMER I ARTIGAS, Rosa; FARGAS VALERO, F. Xavier; MONTES PÉREZ, Dolors. «Noves perspectives sobre els manlleus». *Estudis Romànics* (2006), núm. 28, p. 151-177. Vegeu també: TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *La normalització terminològica en català: criteris i termes 1986-2004*.

«Els manlleus procedents de llengües amb alfabet diferent del català es traslladen a partir de la grafia o de la pronúncia original aplicant els sistemes de *transliteració* i *transcripció* (i, si s'escau, d'*adaptació*) establerts per les institucions acadèmiques, les normes internacionals i els especialistes en aquestes llengües, de manera que hi hagi una coherència entre els manlleus provinents d'una mateixa llengua [...] (*baclaua*, *fàtua*, *xauarma*, *babaganuix*) de l'àrab». Però, tal com indiquen aquests autors, «l'IEC apunta algunes pautes per a l'adaptació total dels termes al català quan això es consideri convenient», amb la qual cosa les formes ortogràfiques pròpies de la transcripció s'acaben d'adequar completament al sistema fonicogràfic del català, com és el cas dels ja esmentats *baclaua* i *fàtua*, i *tagín*, que són les adaptacions simplificades de l'àrab *baqlawa*, *fatwa* i *tajín*, respectivament. És evident —afegeixen— que aquestes opcions són sempre discutibles i que només es poden recomanar per a aquelles denominacions comunes que estan plenament integrades en la llengua d'arribada i que tenen una gran difusió social.

En el cas dels arabismes, les decisions que s'han pres estan en un punt intermedi entre la transcripció simplificada i l'adaptació catalana total, amb una certa tendència cap a l'adaptació. De fet, moltes vegades una i altra coincideixen, com és el cas de *tahina* i *harira*. Tanmateix, s'ha procurat que la forma definitiva no resultés estranya a un catalanoparlant i s'ha tendit a adaptar la /j/ en /g/ davant de /e/ i /i/ (cas de *tagín* i de *gihad*), la /w/ i la /y/ s'han adaptat com a /u/ (*alauita*, *xauarma*, *fàtua*, etc.) i /i/, respectivament (*kufia*) i s'ha optat generalment per mantenir la distinció entre /k/ i /q/, si bé aquesta darrera consonant de vegades s'ha adaptat amb /c/ (cas, per exemple, de *kebab*, *kefta*, *xabàkia*, però, per contra, *nicab* i *baclaua*). Pel que fa a les geminacions consonàntiques, força comunes en àrab, s'han suprimit (*mutàbal* en comptes de *muttàbal*; *tabule* en comptes de *tabbule*; *xabàkia* en comptes de *xabbàkia*; *kebe* en comptes de *kebbe*; *làban* en comptes de *làbban*, etc.); llevat del cas del mot *hummus*, on es manté per

tal d'evitar l'homografia amb *humus* o 'part orgànica del sòl' i de *gel·laba*, perquè el seu ús té tradició més antiga.

Com és normal, les /s/ de l'àrab s'han adaptat amb /s/ sorda (cas de *harissa*) i les /š/ s'han adequat amb /x/ o bé amb /ix/ quan les normes ortogràfiques del català ho exigeixen (com és el cas de *xot*, *fatuíx* o *babaganuíx*). La vacil·lació que assenyalava entre les consonants /r/ i /l/ es mostra també en les formes turca *búlgur* i àrab *búrgul*, que és la que s'ha adoptat en català. Pel que fa a la vocalització, s'ha tendit al pas de /a/ per /e/ (cas de *tabule* o de *sebkha*) i de /i/ per /e/ (tal com mostren les formes *falàfel* o *bastela*).

Finalment, s'han seguit criteris diferents a l'hora d'adaptar algunes paraules el significat de les quals podia ser objecte de traducció. Així, per exemple, s'ha traduït *banya de gasela* (en àrab *qarnu lğazāl* > *kaābu lğazāl*), però no *xix kebab* (o 'broqueta moruna') o *tahina*, *hummus* i *babaganuíx* o *mutàbal*, que hagueren pogut traduir-se per crema o puré de cigrons, de sèsam i d'albergínia, respectivament.

Si bé he assenyalat sense cap dubte la bona feina feta pels lingüistes que s'han ocupat dels manlleus procedents de l'àrab, he d'afegir que hi ha algunes definicions incorporades i que fan referència sobretot a l'islam, que seria molt convenient de corregir. Així, per exemple, la definició de *alauita*: «nom donat pels francesos als nusairites (*sic*), habitants de Síria, quan el país fou ocupat per França el 1924» s'hauria de substituir per «nom que es donà als nussairites des que es relacionaren amb França a començaments del segle XIX», perquè aquesta branca del xiisme, fundada a la segona meitat del segle IX per *Ibn Nuşayr* és més coneguda per la denominació de *nussairites*. Però el cert és que el terme *alauita* és més pròpiament el que es dóna a l'actual dinastia que governa el Marroc.

Pel que fa als termes *amazic -iga* «llengua camitosemítica (afroasiàtica) parlada a l'Àfrica del Nord, tradicionalment anomenada *berber*» i *tamazight* «nom amb què els amazics denominen la seva pròpia llengua. Individu que parla aquesta llengua. Relatiu o pertanyent a l'amazic», cal remarcar que és la primera vegada que són inventariats en català i que encara no figuren a cap dels diccionaris existents. El terme *arraix* «patró de l'almadrava» necessita una explicació més detallada. En alguns diccionaris, com el DIEC2, el mot es confon amb *arraís*,

que hi figura amb el significat de 'avar, gasiu' i que també el dóna com a sinònim de *arraís*. En realitat, es tracta de dos manlleus diferents, derivats de dues arrels àrabs també diferents. Quan significa 'patró de l'almadrava' el mot deriva de l'andalusí *arrāyyis*, és a dir, de la idea de cabdill, qui té el comandament, etc. Però amb el significat de 'avar', llavors prové de l'andalusí *ḥārīg* 'colèric', d'on deriven també les formes castellaness *arocho*, *jarocho*, *farota*, *enfarrucharse*, *farrusco*, etc.¹³

En un altre ordre de coses, també hauria estat convenient, al meu entendre, distingir entre el terme medieval *alcassaba*, que designa genèricament una fortificació, i *casba*, nom donat modernament al 'nucli antic d'una ciutat àrab', tal com s'ha fet en el DIEC2. Sobre el nom *auale* 'joc de mancala que es juga amb quaranta-vuit peces sobre un tauler format per dues rengleres de sis forats, i en què els dos jugadors que hi participen intenten aconseguir més peces que el contrari', he de dir que sembla derivar de l'àrab *ʿawālī*, plural de *ʿāliyah*, que significa 'les parts altes del tauler'.

Segurament hauria estat millor no precisar tant la definició de *dīrham* com a 'primera moneda musulmana d'argent, amb un pes inicial de 2,97 g i una equivalència d'1/10 respecte al dinar' i deixar una explicació més genèrica com la que figura en el DIEC2 «1. unitat monetària del Marroc i dels Emirats Àrabs Units i 2. Unitat de la plata en el sistema monetari dels països islàmics».

Ben encertada, al seu torn, és la forma *hadís*, plural *hadisos*, adoptada pel TERMCAT i definida com a «narració relativa a fets o a dites de Mahoma o dels seus companys, segons testimonis contemporanis», que aquí esmento per tal de corregir la forma errònia —*hadit*— amb què ha entrat, lamentablement, al DIEC2.

Halal no és exactament «matar o sacrificar la carn de bestiar segons la llei islàmica», sinó el nom que rep tot aliment que compleix diversos requisits que estipula l'islam, un dels quals consisteix, efectivament, a sacrificar els animals de de-

13. Cf. CORRIENTE, Federico. *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*. 2a ed. ampl. Madrid: Gredos, 2003. P. 225, on caldrà afegir-hi aquesta forma catalana.

terminada manera, però no l'únic.¹⁴ *Hàram* no és una «gran sala coberta d'una mesquita destinada a l'oració, dividida en naus mitjançant columnes», sinó tota cosa prohibida a l'islam i, també, l'espai reservat a ús del seus fidels, és a dir, prohibit als no musulmans. La definició de *hijab* «mocador amb què algunes dones musulmanes es cobreixen els cabells i el coll» és correcta, així com també la seva adaptació al català, i només la menciono perquè encara no ha entrat al DIEC2.

Iwan i *liwan* «sala d'una mesquita coberta amb una volta», així com altres adaptacions i definicions d'equipaments religiosos i arqueologia (com *màixhad*, *màqbara*, *maqsura*, *riwaq* o *sahn*), no em sembla que fossin necessaris. Pel que fa al terme *khaima* «tenda típica del Marroc que serveix d'habitació a la gent del camp», s'ha resolt millor, al meu entendre, que al DIEC2, on figura amb la grafia *haima*.

Madrasa, «edifici musulmà destinat a escola de teologia i jurisprudència, estructurat en un pla cruciforme amb dependències disposades entorn d'un pati central, generalment amb una font, o d'una sala cupulada» té una definició incorrecta. En primer lloc, caldria dir «islàmic» en comptes de «musulmà» i, en segon, no ha de ser per força arquitectònicament tal com s'indica (amb pati central, font i sala cupulada) sinó que modernament se n'edifiquen amb altres tipus d'estil. La segona accepció, «edifici islàmic destinat a l'ensenyament de l'Alcorà, generalment amb un pati envoltat de quatre iwans» i on s'anota, a més, que «el mur sud sol estar més decorat i fa les funcions d'alquible» tampoc és satisfactòria perquè el terme «alquible» figurava erròniament amb /e/ final al *Diccionari* Fabra quan ha de ser (i així s'ha corregit al DIEC2) acabat amb /a/.

Micvé, terme propi del judaisme, és el bany públic o privat destinat al bany ritual, prescripció que no s'acostuma a expressar amb el terme «ablucions». Les definicions dels termes *mihrab* i *minbar* inclouen el mot *alquible*, que ja ha estat dit que cal substituir per *alquibla*. El primer no «està situat al mig» d'una alquibla (és a dir, la direcció a la Meca) sinó que assenyalava aquesta direcció. La grafia del segon, amb /n/ abans

14. És prohibit absolutament, com és sabut, el consum de porc i de sang.

de /b/, xoca amb l'ortografia catalana i no hauria passat res si, en endavant, figurés amb /m/. Cal assenyalar que no figura al DIEC2.

Mul·là, «títol que s'atorga, a l'islam xiïta, als personatges religiosos, especialment als doctors de la llei corànica» i «títol honorífic aplicat als erudits (mestres religiosos, juristes, caps d'escola, etc.) de l'Islam», en ser un terme neopersa, llengua que té la vocal /o/, hauria estat més ben adaptat amb la grafia *mol·là*, tal com transcriuen els iranòlegs actuals i tal com fa el portuguès *molá*. Observi's, a més, que així s'ha fet amb el mot *aiatol·là*. Al seu torn, el terme *islam* s'hauria d'escriure amb minúscules, tal com es fa amb cristianisme, budisme i altres denominacions religioses.

El sistema de captació d'aigües anomenat *qanat* no és únicament «d'època andalusina», sinó d'origen oriental i molt anterior. La definició de *qubba* fa referència a la tomba d'un «santó» com a persona venerada a l'islam (i així és definit el terme «santó» al DIEC2), però aquest mot té una tradicional càrrega despectiva (per contraposició amb els sants cristians) i hauria estat millor, al meu entendre, substituir-lo per «persona més propera a Déu», perquè és així com ho expressa l'islam. La institució i l'edifici islàmic anomenat *ràpita* (cal assenyalar que és aquesta la grafia tradicional en la toponímia catalana i no pas *ràbita*, amb /b/) era propi de les fronteres de l'islam, però s'hi afegeix erròniament l'expressió «o en un lloc apartat» i sense especificar d'on.

El *serdab*, definit com a «cambra petita d'una mastaba on es col·locava l'aixovar i l'estàtua del difunt, amb una obertura que la comunicava amb la capella» ja des de l'edat mitjana ha passat a designar qualsevol habitació subterrània apreciada per ser més fresca.

Sense que demani cap correcció, vull assenyalar que l'adaptació del mot *talibà*, «individu d'un grup polític afganès pertanyent als grups d'estudiants radicals sunnites que han establert normes legals que potencien la rigidesa de comportaments socials, la separació d'activitats entre els dos sexes i la repressió de les dones» reflecteix el mateix fenomen de pèrdua de la radical final de l'àrab tal com es va fer a l'edat mitjana (*quitrà*, *racó*, *mesquí*, etc.) i que es recupera després en els seus deri-

vats, com és el cas del seu plural, *talibans*, i de l'adjectiu *talibà -ana* «relatiu o pertanyent als talibans».

Finalment, el terme *xara*, «lleï canònica de l'islam», demana també una explicació més detallada. En primer lloc, aquesta és la grafia que figura a la *Gran enciclopèdia catalana* i als primers diccionaris catalans, inclòs el DIEC1, perquè així, derivat de la forma dialectal andalusina, apareix en el *Llibre de la çuna e xara dels moros*, de la segona meitat del segle XV i escrit al sud del País Valencià. Això no obstant, ara seria bo fer el mateix que al DIEC2, on s'ha adoptat la catalanització a partir de la grafia clàssica *šarīḥ* per tal d'adequar-ho a la pronunciació més general. Pel que fa a la seva condició de «lleï canònica de l'islam» també cal notar que les normes de la xaria no afecten, afortunadament, tots els musulmans perquè, si bé només ha estat derogada a la República de Turquia (que la substituï per un codi civil l'any 1926), la majoria d'estats islàmics han adoptat lleis de tipus occidental, sobretot pel que fa a l'adequació del codi penal i a la fixació d'impostos.

4. Els manlleus de les llengües de l'Índia en català: un exercici multicultural

Sameer Rawal

SAMEER RAWAL

Va néixer a l'Índia i és traductor i escriptor. Actualment investiga sobre traducció i interculturalitat a la Universitat Autònoma de Barcelona i fa classes d'hindi a la Casa Àsia. També fa funcions d'intèrpret per a la comunitat sud-asiàtica de Barcelona. Ha traduït a l'hindi La plaça del diamant, de Mercè Rodoreda, i ha publicat el llibre de poesia en català Calaix de sàndal.

La Barcelona d'avui, o qualsevol altra ciutat gran i moderna del món, és un espai multicultural on cada dia gent diversa de països diferents interactua en múltiples ocasions. A part d'això, actualment la «vida global» i, en conseqüència, les «vidas individuals» són també més cosmopolites, informades i «informatitzades». Resulta que tenim més detalls de les altres cultures que abans quant a música, cinema, art, pensament, etc., i Internet permet l'accés a molta més informació, que es troba disponible de manera fàcil per a tothom. I a causa d'aquest fenomen «globalitzador», d'aquestes interaccions reals o virtuals, els mots, els conceptes «típics» d'unes determinades llengües o cultures del món —que no es poden traduir fàcilment— troben lloc en altres llengües i cultures. Analitzar l'absorció, l'ús i la història d'aquests mots o conceptes en altres

llengües és una eina útil per a estudiar l'evolució de les llengües i les relacions entre elles.

L'Índia té moltes llengües: hi ha 18 llengües oficials, quasi 400 llengües en total i més de 1.000 dialectes. Com que totes aquestes llengües coexisteixen i s'utilitzen en el mateix espai i temps, també influeixen molt les unes en les altres. Observar, doncs, els manlleus d'aquestes llengües, derivats d'altres llengües nacionals, ens dóna una visió sociolingüística del país.

D'altra banda, molts mots de les llengües índiques, principalment del sànscrit, han trobat lloc en les llengües europees, en alguns casos des de ja fa molt de temps. L'imperi britànic va tenir un paper molt important en això. Durant els quasi dos-cents anys del seu regnat sobre l'Índia, des del segle XVIII fins al segle XX (concretament fins al 1947), els britànics van encarregar traduccions, estudis, investigacions, etc. sobre la cultura índica. I fou d'aquesta manera que un gran nombre de conceptes nous i de mots diferents, «orientals», van començar a arribar a Europa procedents de l'Índia. I una vegada arribats amb el vehicle de la llengua anglesa, es van començar a traslladar també, a poc a poc, a altres llengües europees (l'alemany, el francès, l'italià...), o bé van inspirar els investigadors d'aquestes llengües a fer la seva «interpretació» personal de la cultura índica, de manera que ells mateixos van crear els seus propis manlleus. Les obres escrites en llengua sànscrita van tenir un gran impacte a Europa, ja que hi havia molta producció intel·lectual escrita en sànscrit, especialment sobre l'hinduisme, un tema que generava molt d'interès entre els investigadors i que va ser molt treballat pels anglesos. Hi havia tractats i llibres escrits en sànscrit sobre filosofia, sobre lingüística, estudis jurídics i de la societat, etc. que incloïen conceptes i paraules que no eren fàcils de traduir ni d'interpretar directament en la cultura occidental europea. Són justament aquests conceptes i aquests mots els que van trobar un lloc permanent en les llengües d'Europa ja des d'aquell temps. Parlo de mots que l'anglès va incorporar com *dharma*, *karma*, *yoga*, *faquir* (que no ve exactament del sànscrit —té arrels perses—, però que és una paraula d'aquella època que va ser acceptada com a manlleu en quasi totes les llengües europees), *tantra*, *paria*, *brahman*, *vedas*, *upanishad*, *mahabharata*, *ramayana*, etc.

Ja aleshores, com ara, el problema era com transcriure aquestes paraules en anglès o en les altres llengües europees, un problema que tenia l'origen en les diferents escriptures que utilitzen les llengües de l'Índia, que no tenen res a veure amb l'alfabet llatí. Al segle XIX, doncs, es va crear un sistema de transcripció, en principi per al sànscrit, que utilitzava molts diacrítics per a representar les lletres i els sons que no es podien reflectir amb lletres llatines. Aquest sistema encara té ús actualment i és freqüent sobretot en llibres d'indole acadèmica destinats a especialistes (indòlegs o sanscritistes, per exemple). En els llibres o textos de divulgació popular, en canvi, la transcripció estricta no importa tant i se sol recórrer a una transcripció més adaptada a la fonètica de la llengua en què s'escriu el text.

Amb tot aquest procés, aquests mots anaven penetrant també, és clar, en la llengua catalana i en la llengua castellana, tant en la cultura popular com en els textos més especialitzats, generalment sota la influència de la cultura popular anglesa i dels llibres escrits en anglès, o també a través d'altres llengües europees. Alguns d'aquests mots han conservat la forma anglesa (*karma*, per exemple, que s'escriu amb *k*) i d'altres, en canvi, han canviat (*yoga* en català és *ioga*).

També és cert, d'altra banda, que des d'aquell temps i progressivament alguns mots de les llengües índiques s'han anat acceptant de manera oficial en el lèxic anglès. L'anglès, després de la independència de l'Índia de l'imperi britànic (molt abans que jo nasqués), va conservar-se a l'Índia com un llegat imperial. L'ús barrejat de les llengües regionals amb l'anglès ha fet que paraules d'aquestes llengües autòctones hagin trobat també un lloc en l'anglès de l'Índia i s'hagin escampat arreu del món amb el vehicle de la cultura índia, és a dir, en forma de cinema, música, etc., o a través de les comunitats d'indis o de sud-asiàtics que viuen en països angloparlants. I és així com, a poc a poc, aquestes paraules han estat acceptades per les autoritats lingüístiques angleses. Quantitativament parlant, Anglaterra té actualment una comunitat força important de població sud-asiàtica naturalitzada, una població que està també molt integrada a la societat. És curiós que el lligam entre un poder eximperial i la seva excolònia es faci a través de les llengües. Per posar un exemple del present, el mot *dabbawalla*

(una paraula de l'hindi), que fa referència a un treballador d'una empresa cooperativa ubicada a Mumbai (abans *Bombai*: una nomenclatura anglesa), ja té entrada en un diccionari anglès important! Aquesta empresa ofereix el servei de *dabbawallas* per portar el dinar a la gent des de casa seva al despatx; *dabbawalla* literalment vol dir 'la persona de la capsa' (*dabba* és 'capsa'). Així, paraules com aquesta apareixen ja en llibres escrits en anglès sense problema, i s'entenen, mentre que quan aquests llibres es tradueixen al català encara cal recórrer sovint a notes a peu de pàgina o a glossaris que expliquin a què fan referència. A mesura, però, que els lectors catalans es vagin familiaritzant amb aquests nous conceptes, també caldrà trobar la manera d'acceptar i d'incorporar en català els termes que els designen.

La ruta, doncs, que han seguit els mots de les llengües índiques, des del passat colonial i a partir del descobriment d'Orient per Occident, ha estat mediatitzada sempre per l'anglès. Encara ara l'anglès continua fent de pont entre les llengües índiques i la resta de llengües occidentals, sobretot perquè l'anglès mai no ha deixat l'Índia i perquè hi continua havent un contacte molt viu entre les llengües i les cultures índiques i la llengua i la cultura angleses. Molts dels mots, doncs, que arriben a la península Ibèrica procedents de l'Índia ho fan encara per la via de l'anglès. Segurament és el cas, per exemple, de l'arròs *basmati*, que deveu haver tastat alguna vegada. *Basmati* (amb la primera *a* més llarga que la segona en la llengua original) és una paraula procedent de l'hindi (d'un dels seus 52 dialectes). En hindi s'aplica, en general, a una cosa, un objecte, 'que fa una olor especial', i de ben segur que heu notat que l'arròs basmati, a banda de tenir uns grans allargats, té una olor molt peculiar.

La presència de comunitats immigrants en una societat concreta fa que els mots d'altres llengües s'integrin ràpidament en les llengües locals. Anglaterra és un exemple d'aquest fenomen, com ja he explicat fa un moment. A Catalunya també la interacció entre la comunitat sud-asiàtica i la cultura local, i les necessitats expressives que comporta, produeix aquest mateix fenomen. Mots com *sari* (peça d'indumentària de les dones índies), *tandur*, *paki* (que a Anglaterra és un terme despectiu per denominar els pakistanesos, o en general els sud-asiàtics,

i en canvi a Catalunya, o si més no a Barcelona, és una paraula popular que s'aplica a les botigues de queviures i alcohol regentades per sud-asiàtics que obren més hores que la resta de botigues) o *bindi* (l'adhesiu rodó que porten les dones índies al front, de múltiples colors) ja tenen ara significat per a alguns catalanoparlants, no sé si encara per a una minoria o ja per a un nombre important de persones.

Bollywood és una altra paraula d'origen indi àmpliament utilitzada per denominar la indústria cinematogràfica que té seu principalment a la ciutat de Mumbai (o Bombai), és a dir, el Hollywood de l'Índia (*B*, de *Bombai* + (*H*)*ollywood*). És un terme que alguns indis de la mateixa indústria consideren despectiu per a representar el cinema indi, ja que la paraula suggereix que es tracta d'una imitació del cinema de Hollywood. El mot s'usa en totes les llengües de l'Índia, no solament en anglès, i és clar que s'ha traslladat també amb molt d'èxit a Europa. De fet, ha acabat dominant un tipus de cinema comercial no gaire profund, bastant exagerat d'emocions, amb imatges grandiloqüents que ultrapassen la realitat de la vida, i que certament dona una idea equivocada del que és el cinema indi, que a part de pel·lícules en hindi inclou també pel·lícules en altres llengües índies. A Barcelona, un cinema de Ciutat Vella fa anuncis en català i castellà utilitzant aquest terme perquè exhibeix pel·lícules de *Bollywood*. Molts catalanoparlants ja saben també, doncs, què és *Bollywood*, encara que no coneguin ben bé la història, l'etimologia i l'ús local de la paraula a l'Índia.

Un altre mot que està entrant en les llengües europees és *punjabi*, que fa referència a un tipus de música originària del *Punjab*, una regió actualment repartida entre l'Índia i el Pakistan. S'ha fet popular sobretot amb les comunitats *punjabis* que viuen a Anglaterra, que han produït una fusió entre els ritmes *punjabis* originaris i els ritmes occidentals. L'onada de música *punjabi* s'ha estès actualment per tot Europa i fins i tot és habitual sentir-ne cançons a les discoteques. Molts catalans coneixen aquesta música i també el topònim *Punjab*, perquè justament la majoria dels immigrants sud-asiàtics de Catalunya provenen d'aquesta regió, ja sigui de la zona del Pakistan o de l'Índia. Un ball famós d'aquesta mateixa zona, el *bhangra*, també circula ja entre una part dels catalanoparlants.

La comunitat sud-asiàtica que viu a Catalunya i la població catalana que hi està més en contacte per qüestions de feina, vida social, amistats, etc. desenvolupen també un llenguatge amb manlleus de l'altre idioma per a conceptes que són difícils d'explicar quan parlen entre ells. Així, per exemple, és habitual sentir paraules com *recurs*, *jutjats* o *ajuntament* en una conversa entre pakistanesos de Barcelona, ja sigui parlant urdu, punjabi o hindi. Utilitzen aquests mots, però, amb una entonació i una pronunciació típica de les seves llengües. I la població catalanoparlant en contacte amb aquesta comunitat també utilitza ja salutacions en urdu, hindi o punjabi quan parla en català amb ells. No és estrany, doncs, veure un proveïdor de productes alimentaris saludant el propietari d'una botiga originari de Bangla Desh amb un *namashkar*, d'estil bengalí. Els *samoses* (unes empanades de verdures fregides d'estil indi) es troben en totes les botigues d'alimentació dels habitants d'origen sud-asiàtic de Barcelona, i tothom els compra, els de fora i també els autòctons. I el *chai* (te indi amb llet) és una paraula que els catalans que van a sopar a restaurants sud-asiàtics també coneixen prou bé.

Tots aquests exemples mostren que la llengua parlada és molt dinàmica. En un espai-temps multicultural i multilingüístic la comunicació directa és l'objectiu més important. L'existència de manlleus en les nostres llengües també ens mostra el grau d'interacció entre cultures i pobles diferents. Observar les cultures sud-asiàtiques en contacte amb la cultura i la llengua catalanes és un procés que enriqueix la nostra comprensió de la interculturalitat entre les dues comunitats.

5. Els manlleus de les llengües amb alfabet no llatins: el cas del xinès

Sara Rovira i Esteve

SARA ROVIRA I ESTEVA

*És llicenciada i doctora en Traducció i Interpretació per la Universitat Autònoma de Barcelona, i actualment és professora de llengua xinesa i de traducció del xinès a la Facultat de Traducció i Interpretació d'aquesta mateixa universitat. És també autora de nombroses traduccions literàries i audiovisuals. Acaba de publicar, juntament amb dues col·legues més de la universitat, el manual *Lengua china para traductores* i en aquests moments*

*està treballant en el llibre *La lengua china y su contexto* per a Edicions Bellaterra.*

5.1 Introducció

La meua relació amb la terminologia és força primerenca i començà de manera seriosa quan l'autor del *Diccionari xinès-català-xinès* de l'Enciclopèdia Catalana, Zhou Minkang, m'encarregà la correcció de la part xinès-català, tasca que vaig dur a terme al llarg de l'any 1996. En aquell moment vaig experimentar per primer cop i en primera persona les mancances en la disponibilitat de recursos per poder dur a terme amb normalitat i satisfactòriament un encàrrec com aquell. Els problemes terminològics principals amb què em vaig trobar estaven relacionats amb la fauna, la flora i els objectes de la

vida quotidiana a la Xina sense equivalents en català, allò que en terminologia s'anomena *xenismes* i en traducció anomenem *culturemes*. Aquests termes en molts casos s'havien deixat només en llatí (opció poc adequada per a un diccionari general de consulta per al gran públic) o bé estaven traduïts del castellà sense que s'hagués buscat la forma catalana equivalent. Per exemple, en lloc de *dofí del lang-Tsé* i *roure negre*, que són les formes correctes en català, hi deia *marsopa negra sense aletes* i *roure mongol*, respectivament.

En aquell moment vaig recórrer al TERMCAT, que, val a dir-ho, em va ser de gran ajuda, perquè em va oferir solucions i certa seguretat que podria realitzar la meua tasca amb garanties. Això no obstant, i com era lògic, el TERMCAT només podia arribar fins a cert punt, perquè el cas del xinès els venia molt de nou i, per manca de recursos, tenien dificultats a l'hora de fixar criteris per a la incorporació de manlleus d'aquesta llengua. Haig de reconèixer que vaig experimentar un cert xoc quan, en una de les meves consultes, em van demanar que els fes una proposta. Així és com vaig passar del paper de consultant a consultada, i s'originà el principi d'una col·laboració que estic convençuda que ha estat beneficiosa per a ambdues parts.

Des d'aleshores he necessitat recórrer al TERMCAT en nombroses ocasions, sobretot en el desenvolupament de la meua tasca com a traductora, que m'ha fet palesa la gran necessitat que tenim els professionals de la llengua de disposar de fonts d'informació i de criteris clars i estandarditzats pel que fa al tractament dels termes d'origen xinès. El dilema que se'ns presenta sovint com a traductors és si hem de transcriure, adaptar o traduir.¹

La meua doble condició de traductora i d'acadèmica em situa en una situació compromesa i, a vegades, fins i tot contradictòria. Com a acadèmica, no només puc establir i seguir les directrius que em semblen més adequades i pertinents, sinó que, a més, sóc referent i font d'informació per a d'altres professionals que després la difonen a la societat (TERMCAT, mitjans de comunicació, etc.); com a traductora, sovint haig

1. Per a una exposició més detallada dels problemes de traducció entre el xinès i el català, vegeu: ROVIRA, Sara. «Translating Chinese pop fiction». *Perspectives: Studies in Translatology*. Vol. 15 (2007), núm. 1, p. 15-29.

de sotmetre'm al gust d'editors o al criteri d'altres institucions de referència, com ara l'Institut d'Estudis Catalans o l'Enciclopèdia Catalana, amb les propostes de les quals sovint no estic d'acord. Entenc que els públics i les necessitats en cada àmbit poden variar, però això m'obliga a solucions diferents en cada cas i a incórrer en unes incoherències que, personalment, em resulten incòmodes.

A continuació, repassaré la relació històrica del català amb el xinès des del punt de vista terminològic, analitzaré quina és la situació actual quant als criteris de les institucions de referència en aquest àmbit i l'ús real que se'n fa i, finalment, a partir de les necessitats i mancances detectades, faré algunes propostes que, des del meu punt de vista, podrien contribuir a millorar la situació actual.

5.2 Relació històrica del català amb el xinès

És difícil establir quants termes hi ha en català que procedeixen del xinès perquè sovint ens han arribat indirectament a través d'altres llengües (vehiculats) o bé fa tant de temps que els vam incorporar que no en tenim consciència (com pot ser el cas de *porcellana* o *seda*). D'acord amb el *Diccionario de la lengua española*, de la Reial Acadèmia Espanyola (*DRAE*), tan sols hi ha vuit termes en castellà que vénen del xinès: *cha*, *chín-chín*, *caolín*, *champán*, *charol*, *jangua* y *sanglei*. D'aquests mots, només he trobat recollits al *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans *caolí* i *xarol*, que també consten al Cercaterm del TERMCAT, però en cap dels dos casos s'esmenta que siguin d'origen xinès.² La majoria dels termes recollits en el *DRAE* són molt poc comuns; en canvi, hi ha nombrosos termes que apareixen sovint als mitjans de comunicació nacionals o que, fins i tot, fa anys que formen part de la nostra quotidianitat que no hi consten. A partir de la informació que apareix al Cer-

2. De fet, si es vol fer una cerca per llengua d'origen en la versió en línia del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, l'opció del xinès no hi és.

caterm, a la qual he afegit altres termes que he considerat que podien tenir el tractament de manlleus, he elaborat una llista de termes manlevats al català d'origen xinès.³ Tot i que ben segur no és exhaustiva, crec que aquesta llista pot donar una idea del volum i de la importància que està agafant últimament aquest fenomen i pot servir de punt de partida o document de treball si alguna institució es proposa normalitzar els manlleus d'origen xinès al català de manera més sistemàtica.

5.2.1 Com s'han vehiculat els manlleus xinesos al català

Molts dels termes xinesos que s'han introduït al català ho han fet a través de l'anglès o del castellà, tot i que en anglès trobem molts més termes d'origen xinès que no pas en català, ja que les relacions i els contactes bilaterals entre la Xina i els països de parla anglesa es remunten a molt abans i han estat força més intensos.

Les vies d'accés dels termes d'origen xinès a les llengües europees han estat de diferent tipus al llarg de la història. Hem de tenir en compte que la idiosincràsia d'aquestes vies ha influït decisivament en les característiques d'aquests termes. Les següents són les principals:

- ▶ A través de la ruta de la seda: termes influïts pels països pels quals passaven les caravanes comercials en fer aquesta ruta entre Orient i Occident.
- ▶ A través dels missioners portuguesos i espanyols que van anar a la Xina: termes influïts pel llatí.
- ▶ A través dels primers sinòlegs que van viure a la Xina: termes influïts sobretot pel francès.
- ▶ A través de les rutes de comerç marítimes: termes influïts pel *regionalecte* min⁴ —especialment el dialecte

3. Podeu consultar aquesta llista a l'annex (5.6).

4. Entenc *regionalecte* com a llengua o grup de dialectes mútuament inintel·ligibles respecte d'altres *regionalectes*, per exemple, el yue respecte del mandarí. Per qüestions polítiques, el terme que se sol usar per designar aquesta realitat és *dialecte* però, des del punt de vista científic, aquesta denominació no és la més adequada.

d'Amoy—, amb presència en els ports del sud-est asiàtic (per exemple, *te*).

- ▶ A través dels primers emigrants xinesos als EUA durant la Febre de l'Or: termes influïts pel regionalisme yue —especialment el dialecte de Taishan— (per exemple, *chop suey*).
- ▶ A través de la colonització de Shanghai: termes influïts per les llengües europees i el japonès.
- ▶ A través de la colonització anglesa de Hong Kong: termes influïts pel regionalisme yue —especialment el dialecte cantonès— (per exemple, *cheongsam*).
- ▶ A través de la comunicació internacional moderna a partir de l'obertura de la República Popular de la Xina als anys 70 i amb l'emigració de xinesos a tot el món: termes influïts pel mandarí (per exemple, *tai-txi-txuan*, *fengshui*, etc.).

Actualment, les principals vies d'accés de termes d'origen xinès al nostre país són les traduccions literàries, els catàlegs d'exposicions, l'etiquetatge de productes d'importació, la gastronomia i els mitjans de comunicació. Així doncs, la incorporació té lloc bàsicament com a fruit d'una activitat traductora que, llevat dels dos primers casos, no se sol deixar en mans de professionals de la traducció i, encara menys, d'especialistes en terminologia.

De traduccions literàries del xinès al català se'n fan ben poques, però, en tot cas, la cerca d'equivalents i la manera de transferir realitats que ens són alienes a la llengua d'arribada queda en mans del criteri del traductor (sovint tutelat i/o condicionat per l'editor o pel corrector de l'editorial). A vegades, les traduccions són indirectes (fetes a través de l'anglès o del francès) i el traductor desconeix el context xinès de manera que, per més que sigui un bon traductor, és força inevitable que, als ulls del sinòleg, cometi errors terminològics o de traducció.

L'experiència més o menys directa que tinc amb la traducció de catàlegs d'exposicions (mobiliari, vestit, art, etc.) és que sovint el grau d'especialització dels textos és tan alt que el traductor se sent totalment venut per la manca de materials

de referència adequats, la qual cosa l'obliga en la majoria dels casos a l'adopció.

La traducció de les etiquetes informatives dels productes d'importació xinesos i dels plats en les cartes dels restaurants xinesos està feta per xinesos i presenta un grau de qualitat molt baix, la qual cosa causa desconcert als que coneixem les dues llengües, tant per la manca de rigor que demostra, com pel fet que posa de manifest el poc control administratiu que hi ha sobre aquesta activitat. Per posar només alguns exemples escollits aleatòriament de productes importats de la Xina que es poden trobar en botigues especialitzades del nostre país, trobem que 毛豆莢 (*maodou jia*) està etiquetat com a *habas congeladas*, quan una traducció més literal seria *vainas de soja tierna*; 豆瓣醬 (*doubanjiang*) apareix com a *salsa tobanjan*, que no és més que una transcripció mal feta quan es podria traduir perfectament per *salsa de granos de soja fermentados*; el pot de 甜面醬 (*tianmianjiang*) ens ofereix l'equivalència funcional *salsa para pato*, quan potser convindria una traducció més literal, com ara *salsa dulce de harina fermentada*, en tot cas amb la indicació de com usar-la entre parèntesi; a l'etiqueta de la bosseta de 火锅调料 (*huoguo tiaoliao*) hi diu simplement *molho*, terme totalment indesxifrable, quan una traducció més o menys literal com ara *condimento para fondue* o bé *base para olla mongola*, també s'entendria perfectament.⁵ En definitiva, és sorprenent que s'obligui a etiquetar en castellà (i català) els productes importats, sense que ningú no vetlli perquè la traducció es faci amb un mínim de garanties, sobretot tenint en compte que molts d'aquests productes són de caire alimentari o farmacèutic i poden tenir una incidència directa en la salut.

Pel que fa a les cartes dels restaurants, en general, les traduccions proposades per a aquest tipus de termes tenen tendència al reduccionisme. Això pot ser a causa d'una manca d'equivalents, encara que massa sovint també es deu a la poca professionalitat dels qui han fet la traducció. N'és un exemple la traducció de 炒 (*chao*) 'saltar', 煎 (*jian*) 'fregir amb poc oli' i 炸 (*zha*) 'fregir amb molt d'oli' per *fregit* en tots els casos, de

5. He inclòs aquests exemples en castellà perquè no n'he trobat cap en català i perquè estic convençuda que si mai s'etiqueta en català, en tot cas, es farà a partir de la traducció castellana.

manera que en lloc d'*arròs saltat tres delícies* hem de demanar *arròs fregit tres delícies*. Així doncs, a les cartes dels restaurants xinesos, entre d'altres, es perden bona part dels matisos referents als diferents tipus de cocció que reben els aliments a la cuina xinesa. També considerem excessivament simplistes termes formalment incorporats com ara *pa xinès*, *amanida xinesa* i *cervesa xinesa*, ja que no tenen un únic referent. A la Xina hi ha molts tipus de plats que podem considerar un tipus d'amanida, i, per cert, difícilment seran com les que ens serveixen en determinats restaurants xinesos del nostre país⁶ Així doncs, aquesta terminologia poc acurada ha contribuït, en part, a una determinada imatge de la cuina xinesa i, per extensió, dels xinesos, totalment distorsionada i que no fa justícia a la realitat, ja que la gastronomia d'aquest país és famosa al món per la seva riquesa, varietat i exquisidesa.⁷

Amb la presència d'enviats especials a la Xina, els periodistes han pogut conèixer de primera mà la realitat xinesa i en alguns casos, fins i tot, han fet l'esforç d'aprendre l'idioma. Tot plegat ha contribuït enormement a millorar la qualitat de la traducció i el trasllat de termes d'una llengua a l'altra que fan aquests professionals. Això no obstant, la Xina cada dia és més present als mitjans de comunicació del nostre país i sovint, per falta de guies d'estil i de materials de referència que donin directrius clares quant al tractament que han de rebre els termes d'origen xinès, els periodistes han de prendre decisions i oferir les seves pròpies solucions. Tal com veurem tot seguit, això provoca que coexisteixin diferents propostes per a un mateix terme i no ajuda a normalitzar la situació.

Després de fer un seguiment i buidatge sistemàtic dels termes d'origen xinès apareguts als mitjans de comunicació de més tirada al nostre país i consultar la base de dades de l'Observatori de Neologia dels Mitjans de Comunicació,⁸ he

6. De fet, el terme xinès per a amanida, *shala* (沙拉), és un manlleu de l'anglès.

7. Existeix actualment al TERMCAT un projecte sobre la taula per pal·liar aquest aspecte concret de la terminologia d'origen xinès que esperem que comenci a donar fruits a partir de l'any vinent.

8. Vull agrair l'atenció i l'ajuda rebudes per part d'aquest observatori, ja que se m'ha facilitat la consulta de la seva base de dades en línia

observat nombroses incoherències. Per exemple, a *La Vanguardia* trobem l'ús de *Guangzú*, *Guanzou*, *Guanzhou* i *Cantón* referits tots a la mateixa ciutat. En el cas del català trobem, per exemple, almenys tres variants diferents per a un mateix terme en funció del mitjà que les publica: *tai-chi*, *tai-txi* i *tai-txí*. Per això, malgrat que en els darrers anys haguem detectat certa millora quant a la manera d'introduir els termes xinesos en els mitjans de comunicació, la situació és encara una mica preocupant, precisament perquè ara per ara és la via d'entrada principal de manlleus del xinès i les pròpies característiques del medi fan que es requereixi molta immediatesa en les solucions proposades.

5.2.2 Àrees temàtiques

Quant a les àrees temàtiques dels termes ja fixats o que circulen actualment, les següents són de les més importants que he identificat:⁹

- ▶ Medicina i filosofia: *acupuntura*, *yin*, *yang*, *fengshui*, *tai-txi-txuan*, *txi-kung*, *zen**, *energia vital*, *tuina*, etc.
- ▶ Gastronomia: *te*, *chop suey*, *quètxup*, *litxi*, *col xinesa*, *cumquat*, *tofu*, *pa xinès*, *te de Pu-erh*, *oolong*, *amanida xinesa*, *ang-khak*, *cervesa xinesa*, *flam xinès*, *bolet negre*, etc.
- ▶ Oci: *go**, *mahjong*, *pipa*, *qin*, *zheng*, etc.
- ▶ Fauna: *francolí xinès*, *gat del desert xinès*, *gos crestat xinès*, *guatlla xinesa*, *martinet menut xinès*, *musaranya cuacurta xinesa*, *oriol xinès*, *pangolí xinès*, *rata del bambú xinesa*, *ratpenat de ferradura xinès*, *reineta xinesa*, *shar-peí*, *talp musaranya xinès*, *al·ligàtor xinès*, *esquirol volador xinès*, *dofí del lang-tsé*, etc.
- ▶ Flora: *om xinès*, *palmera xinesa de Chusan*, *acàcia xinesa*, *ginkgo**, etc.

<<http://obneo.iula.upf.edu/bobneo/index.php>>.

9. L'asterisc indica que termes que jo considero d'origen xinès molt probablement s'han introduït a través del japonès.

- Utensilis: *bastonets (xinesos), wok, vaporadora de bambú*, etc.
- Política: *tigre de paper, ascens pacífic, un país dos sistemes, política del fill únic, les cinc modernitzacions*, etc.

5.2.3 Mecanismes d'incorporació i comparació amb d'altres llengües

Si analitzem els exemples recollits al Cercaterm i els que s'usen actualment en els mitjans de comunicació, trobem que per a la incorporació d'aquests termes s'ha recorregut a:

- i) Formes alternatives en català: *acupuntura, energia vital, pa xinès, amanida xinesa, dofí del lang-tsé, bastonets, un país dos sistemes, vaporadora de bambú*, etc.
- ii) Adopcions: *yin, yang, tuina, pipa, zheng, fengshui*, etc.
- iii) Adaptacions: *tai-txi-txuan, litxi, cumquat, tofu, txi-kung*, etc.
- iv) Adopcions de formes adaptades prèviament a d'altres llengües (l'anglès, el japonès o regionalismes amb pronunciacions diferents del mandarí): *chop suey, te de Pu-erh, oolong, ang-khak, bolet negre, go, mahjong, ginkgo*, etc.

El TERMCAT sol fer-se assessorar per experts, sospesa i justifica molt bé totes les seves propostes. Això no obstant, creiem que de vegades la mateixa manera de treballar, que consisteix a anar resolent aïlladament termes concrets, fa que es perdi la visió de conjunt i que s'incorri, des del nostre punt de vista, en algunes contradiccions. Per exemple, sorprèn que al Cercaterm es distingeixi entre *jinrikisha* i *rickshaw*, segons si el vehicle és de tracció humana o no, ja que ambdós termes provenen de la paraula xinesa *renliche* (人力车) (literalment 'vehicle de força humana'). També em pregunto si diferents termes, un d'origen japonès i un altre d'origen xinès no tenen, en realitat, els mateixos referents, com ara els instruments musicals *biwa* i *pipa*, d'una banda, o *xiitake* i *bolet negre*, de l'altra.

El criteri general de la *Gran enciclopèdia catalana*, tal com està explicitat a la seva introducció, és optar per la translite-

ració per tal de donar a les formes estrangeres d'alfabet no llatí un tractament semblant a les d'alfabet llatí, és a dir, la més propera a la grafia d'origen. Quant al cas concret del xinès, s'estableix que la transcripció adoptada és el pinyin. Ara bé, quan la transcripció en pinyin difereix de la Wade modificada en una entrada important, és entrada també la transcripció en aquest segon sistema tot remetent a la forma en pinyin. En els noms geogràfics són entrades també algunes transcripcions menys regulars però usals. Per a la toponímia de Taiwan es conserva el sistema Wade Giles. Per tant, és evident que en aquesta obra coexisteixen una diversitat de sistemes de transcripció i de criteris difícil de justificar; a més a més, la transcripció suposadament en pinyin presenta errors, si més no, en les entrades accessibles des del web del grup editorial.¹⁰

Pel que fa a la comparació amb d'altres llengües, en el món anglosaxó trobem dues tendències. D'una banda, les obres literàries escrites per descendents xinesos directament en anglès normalment fan servir sistemes de transcripció propis o que ja han caigut en desús. També hi ha tendència a recórrer a formes alternatives que sovint fan pràcticament irrecognoscible el terme original; per exemple, *vestit xinès*, *sopa de llavors de sèsam negres*, *bunyols en forma de lingot d'argent*, *llaminadura digital*, etc.¹¹ En canvi, en el món acadèmic hi ha consens en la bonança d'utilitzar el pinyin en totes les circumstàncies i, fins i tot, s'han corregit grafies que ja estaven fixades per l'ús i la tradició en favor d'una transcripció en pinyin (per exemple, en anglès el terme *Beijing* ha substituït *Peking*). En el món francòfon, llevat de casos aïllats, el pinyin és l'únic sistema en ús, tant en els cercles especialitzats com en els àmbits més generals (editorials, mitjans de comunicació, etc.)

10. En canvi, altres obres d'aquest mateix grup editorial, com ara el *Diccionari català-xinès xinès-català* fan una aposta clara per l'ús del pinyin, tot i que es mantenen les adaptacions fonicogràfiques *Xangai*, *Pequín*, etc.

11. Tots aquests exemples estan extrets de l'obra TAN, Amy. *El club de la bona estrella*. Barcelona: Edicions 62, 2001. [Traducció de Jordi Arbonés].

5.3 Situació actual al nostre país

5.3.1 Criteris de les institucions implicades

Els criteris per al tractament dels manlleus i els calcs publicats pel TERMCAT a *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia* (2005) s'inspiren en els principis següents:

- ▶ Priorització de l'alternativa catalana que respongui als procediments neològics interns.
- ▶ Quan l'alternativa no sigui possible, adequació del manlleu al sistema lingüístic o, si l'adaptació no és pertinent, adopció de la forma manllevada sense modificacions.
- ▶ Introducció del manlleu o del calc imprescindible tenint en compte el conjunt de la llengua i el llenguatge d'especialitat.
- ▶ Respecte a les normes internacionals pròpies de cada àrea.
- ▶ Respecte a les tendències terminològiques de cada àrea d'especialitat (grau de tecnicitat, llengües de més influència, etc.).
- ▶ Cerca del consens dels professionals per a garantir l'acceptació social i l'ús de la forma més adequada.

En el cas concret del xinès, el Consell Supervisor del TERMCAT ha tendit majoritàriament a fixar els termes a partir de la transcripció, tret de casos excepcionals en què ha considerat que els termes estudiats estaven ja plenament incorporats al català i que calia, per tant, grafiar-los segons les normes d'aquesta llengua (Colomer, Fargas, Montes, 2005).

Quant a la *Gran enciclopèdia catalana*, com ja hem esmentat més amunt, observem certa tendència cap a l'ús del pinyin, tot i que es combina amb d'altres sistemes i la seva aplicació tampoc no és del tot correcta. Per exemple, al web del grup apareix *Huan He*, quan la forma correcta seria *Huang He* o bé *riu Groc*; apareix també la forma *Nantung*, quan la transcripció correcta seria *Nantong*, etc. També observem que s'adopten termes per als quals existeixen formes alternatives en català, com ara *sheng*, que simplement significa *província*. Finalment,

també es mantenen formes que estan adaptades fonicogràficament al català des de fa temps, com ara *lang-Tsé*, *Pequín*, *Xangai*, etc.

L'Institut d'Estudis Catalans no ha publicat cap proposta per a la transcripció dels mots xinesos en català (tal com ha fet amb l'hebreu, l'àrab i el rus), però la sensació és que la política és més aviat cap a l'adaptació fonicogràfica.

5.3.2 Eines a l'abast dels professionals

Actualment, cada cop hi ha més consens, tant dins com fora de les nostres fronteres, que el sistema de transcripció que s'ha d'usar per als termes xinesos és el pinyin (*hanyu pinyin*). El pinyin és el sistema oficial del govern de la Xina continental, el recomanat per l'International Standards Organization, ISO,¹² i el que es fa servir a tots els organismes internacionals amb presència xinesa, per la qual cosa el seu ús ens apropa tant a la Xina com a la resta del món. A més a més, el pinyin, en tant que sistema d'indexació, ens facilita enormement la introducció de termes a l'ordinador, la cerca de paraules en el diccionari i la recuperació de la informació en catàlegs de biblioteques, per posar només alguns exemples.

L'avantatge d'un sistema de transcripció estandarditzat com ara el pinyin és que acaba o, si més no, redueix la coexistència de diferents formes per a un mateix referent. Per exemple, entre els llibres que apareixen al catàleg de la biblioteca de la Universitat Autònoma de Barcelona, trobem les següents formes per a *Mao Zedong*: *Mao Tsé-Tung*, *Mao Tse-Tung*, *Mao Tse-Toung* i *Mao Zedong*. Els catàlegs de les biblioteques miren d'unificar les formes i en teoria també segueixen les directrius de l'ISO; això no obstant, la diversitat de formes que coexisteixen a la societat pot confondre els bibliotecaris i donar lloc a errors, els quals dificulten en gran mesura la cerca d'un llibre o d'informació en general. Tal com afirmen Colomer, Fargas i Montes (2005), optar per un sistema de transcripció més o menys reconegut internacionalment permet donar un tracta-

12. Veg. la norma ISO 7098:1991.

ment homogeni a totes les formes i evita haver-se de plantejar en cada cas la conveniència o no de l'adaptació i fins a quin punt és factible fer aquesta adaptació.

Això no obstant, el pinyin té dos inconvenients. D'una banda, és un sistema de transcripció que utilitza l'alfabet llatí, però les grafies no es corresponen a la pronúncia catalana (ni a l'anglesa, ni a la de cap altre idioma), de manera que per a poder-les pronunciar acuradament cal un mínim de formació prèvia. Per exemple, el so de la lletra *c* no és /k/ ni /s/ sinó /tsʰ/. Ara bé, el món es fa cada vegada més petit i, des del meu punt de vista, si som capaços de pronunciar termes provinents de l'anglès o del francès sense conèixer en profunditat aquestes llengües, també podem fer un esforç per pronunciar els termes que adoptem en pinyin, tant se val si no els pronunciem amb una precisió total. D'aquesta manera també afavorirem la coneixença del xinès, en concret, i dels xinesos, en general.

D'altra banda, les normes publicades sobre l'ortografia del pinyin no preveuen totes les situacions possibles i sovint no donen resposta als dubtes que ens planteja com a usuaris. Per exemple, la qüestió de quan determinats morfemes s'han d'escriure junts o separats és especialment complicada, perquè depèn en gran mesura de si la seva coocurrència està fossilitzada, és a dir, de si la combinació d'aquells morfemes forma una paraula o no. Com que la línia divisòria entre el que es considera paraula o no en xinès és difusa, aquesta qüestió no és gens banal i fa que hi hagi discrepàncies d'un autor a un altre. El problema principal és que, malgrat que el pinyin disposa d'unes normes ortogràfiques que estan publicades en xinès,¹³ se n'ha fet poca difusió i molt pocs professionals les coneixen. En conseqüència, l'aplicació del pinyin no es fa sempre correctament, la qual cosa provoca que tornin a coexistir diferents formes per a un mateix terme.¹⁴ Salvant totes aquestes dificultats, és innegable que l'estandardització d'aquest sistema ha contribuït molt a millorar la situació actual quant a unificar la forma gràfica dels mots d'origen xinès.

13. Vegeu: Yuyan chubanshe (1997:300-330).

14. Hi ha una traducció parcial d'aquestes normes al castellà feta per Ramírez (2004:393-396). També se'n pot trobar una traducció a l'anglès a Pinyin.info <<http://www.pinyin.info/rules/index.html>>.

Si parlem d'eines a l'abast dels professionals de la llengua ens hem de fixar en les guies d'estil de determinats mitjans de comunicació, ja que són una font a la qual recorren els periodistes i d'altres professionals a l'hora de redactar les seves notícies o d'optar per determinades solucions lingüístiques. Aquestes obres ofereixen poca o cap informació quant al tractament que s'ha de donar als termes d'origen xinès. Per exemple, el *Manual de español urgente* de l'Agència EFE tan sols esmenta que s'han de mantenir els topònims amb escriptura i pronunciació de tradició secular en castellà; al *Libro de estilo de ABC* hi diu: «En los nombres chinos se adoptará la versión correspondiente al sistema pinyin (aunque depurándolo de su excesiva influencia fonética inglesa).¹⁵ Las únicas excepciones serán *Pekín* (no *Beijing*), *Tientsin* (no *Tianjin*), *Chungking* (no *Chongqing*), *Cantón* (no *Guangzhou*) y *Nanking* (no *Nanjing*)». El *Libro de estilo* de *El País* dedica una secció específica al tractament que s'ha de donar als termes d'origen xinès. Bàsicament s'advoca per l'adopció del pinyin llevat de quan un topònim o antropònim tingui ja una ortografia habitual en castellà o bé, en el cas de xinesos d'ultramar, s'hagi fixat una altra transcripció.¹⁶

5.4 Algunes propostes i reflexions finals

Després d'una anàlisi de l'estat de la qüestió, podem concloure que en català disposem majoritàriament de manlleus lèxics o terminològics (no n'hem trobat a penes de sintàctics i de morfològics), sobretot de la flora i la fauna (segurament més propis dels llenguatges d'especialitat) i d'altres que designen realitats culturals totalment alienes (xenismes), que formen part de la llengua general i que tenen una difusió molt més

15. Sorpren aquesta referència a l'anglès, ja que el pinyin no té, en absolut, influència de la pronúncia anglesa.

16. Hem consultat aquestes obres per l'exposició que tenim els catalanoparlants al castellà i la influència que això té en la nostra percepció dels mots xinesos.

àmplia. Entre els manlleus recollits hem trobat tant manlleus directes com vehiculats, de necessaris i de superflus (com ara l'ús de *sheng* amb el sentit de 'província' a la *Gran enciclopèdia catalana*).

L'experiència ha demostrat que en el camp de la terminologia és difícil sistematitzar, perquè els termes xinesos ens han arribat en diferents moments històrics i no sempre directament del mandarí, sinó que en la majoria dels casos ho han fet vehiculats per llengües diferents. L'adopció d'un sistema de transcripció com ara el pinyin per les institucions normalitzadores el que persegueix és que hi hagi una coherència entre els manlleus provinents d'una mateixa llengua però, tal com hem vist, això no s'ha aconseguit totalment.

Si repassem els termes recollits al Cercaterm, hi podem observar certes vacil·lacions i disparitat de criteris, encara que les solucions sempre estan molt ben justificades. Hem vist que hi apareixen formes alternatives, termes adoptats i termes adaptats. Quant als termes adoptats (transcrits), hi ha alternança entre el sistema de transcripció del pinyin i d'altres sistemes. També s'observa una vacil·lació en l'ús del guionet i en l'ús de la cursiva (tenim *hakka* en cursiva però *hakkaologia* no).

Des del meu punt de vista, tot i que no es pot oferir una solució global i que cada terme té la pròpia història, seria bo que miréssim d'unificar al màxim el criteri per a la incorporació de manlleus del xinès. D'una banda, i en la mesura del possible, crec que seria bo tractar la introducció de manlleus no cas per cas, sinó per àrees temàtiques (per exemple, en lloc de resoldre el terme *hakka* aïlladament, estudiar com incorporar els diferents termes relacionats amb les llengües o dialectes xinesos). D'aquesta manera, tindríem una visió més holística i evitariem incoherències.¹⁷ D'altra banda, en cas de no poder trobar fàcilment formes alternatives, m'inclino per la transcripció en pinyin (sense tons per a la difusió dels termes entre el gran públic) sempre que el context d'ús del nou terme ho permeti, ja que aquest sistema ha demostrat tenir una solvència contrastada internacionalment. L'adopció de manlleus en aquest cas podria

17. Al Cercaterm, el terme *hakka* està definit com a «dialecte xinès parlat al SE de la Xina», mentre que a *hakkaologia* hi diu « branca de la lingüística que estudia la llengua *hakka* ».

justificar-se perquè amb la seva adaptació correríem el risc de desfigurar-los fins al punt de fer-los irreconoscibles. Ara bé, caldria garantir una aplicació estricta de les normes del pinyin, per exemple, prescindint del guionet per separar els morfemes que componen una paraula, ja que aquest signe té una altra funció en pinyin.

Una altra reflexió que m'agradaria fer és plantejar de quina llengua és més convenient incorporar els termes: d'aquella de la qual són originaris o d'aquella a través de la qual s'han vehiculat. Aquesta qüestió és força rellevant en el cas del xinès, ja que la majoria de termes no ens arriben directament del mandarí, sinó mitjançant la intermediació d'altres llengües; per exemple, hem incorporat el terme *hakka* en lloc de *kejia*, *wok* en lloc de *guo*, etc. Perquè ens fem una idea de què implica això, pensem què quedaria dels termes *paella* o *alloli* si els xinesos els adoptessin a partir de la pronúncia que en fan els nord-americans. En resultaria un terme reconscible per a nosaltres? Per això crec que, sempre que sigui possible, és preferible que la llengua a partir de la qual introduïm el manlleu o el calc sigui el mandarí, que és la llengua estàndard a la Xina, perquè d'aquesta manera aconseguirem uns termes que s'assemblaran més a la resta de llengües i es prestaran menys a confusió.

Els processos de codificació d'un sistema lingüístic no es poden considerar mai tancats: per aquest motiu també m'agradaria plantejar la possibilitat de revisar algunes de les formes ja establertes. Estic d'acord que s'ha de vetllar per una certa estabilitat gràfica i que la tradició pesa molt, però en el cas del xinès ens trobem en un estadi inicial d'aquest procés, de manera que segurament encara som a temps de replantejar algunes decisions que es van prendre en un moment en què no disposàvem de suficient perspectiva històrica ni de criteris ben establerts. El contacte entre llengües i cultures és dinàmic, el que ara ens sembla exòtic, amb els anys ho haurem integrat amb normalitat i ens semblarà estrany denominar-ho d'una altra manera.

Per tal de millorar tots aquests aspectes i poder superar les mancances actuals, d'entrada caldria proveir els diferents professionals de la llengua (correctors, traductors, editors, terminòlegs, etc.) d'eines completes i útils a les quals poguessin

recórrer en cas de necessitat. Això passaria no només per una traducció i difusió de les regles del pinyin (que és un objectiu fàcilment abastable), sinó també per la redacció d'unes normes del pinyin més exhaustives que resolguessin, si no tots, la majoria dels casos.

També he detectat la necessitat d'elaborar una guia d'estil que doni resposta a les preguntes més freqüents que es fan les persones que tracten amb termes d'origen xinès.¹⁸ A més a més de les regles ortogràfiques del pinyin, aquesta guia també podria incloure, per exemple, unes directrius sobre la seva pronunciació, que fos útil per a la correcta transmissió oral dels termes d'origen xinès, un quadre de les síl·labes possibles en mandarí —perquè no ens trobéssim, com passa ara, amb transcripcions impossibles en pinyin—, una llista dels manlleus que ja han estat adaptats, etc.

Els fluxos migratoris dels darrers anys i l'augment del pes específic de la Xina al món, fan que aquest país i, consegüentment, termes procedents del xinès, tinguin cada cop més presència en la nostra vida quotidiana. Només cal fixar-se en la popularitat dels restaurants xinesos, en la quantitat de negocis regentats per ciutadans d'aquesta nacionalitat a les nostres ciutats, en la seva aparició freqüent en els mitjans de comunicació, etc. per adonar-nos que la Xina cada cop ens és una realitat més propera, de manera que els seus productes ens aniran semblant cada cop menys exòtics i les seves paraules cada cop més pronunciabls. És per això que, a més a més d'eines per a poder treballar, considero que cal una major massa crítica que vigili la tasca dels professionals (periodistes, traductors, etc.) i els exigeixi una feina de qualitat des del punt de vista traductològic i terminològic. Assumeixo que part d'aquesta empresa és responsabilitat de les universitats, però també és tasca de la societat en general demanar als professionals que ens informen i assessoren que siguin rigorosos amb la seva feina, sobretot en el cas de realitats tan allunyades, ja que al gran públic li és més difícil de contrastar la informació que li arriba sobre aquelles terres o els seus ciutadans.

18. En aquest sentit, hi ha un projecte d'alguns professors de la UAB que està aturat a l'espera de rebre finançament i suport d'alguna institució.

La traducció i la terminologia són dos instruments poderosos que contribueixen a crear una determinada imatge de l'altre. Hem de ser prudents i rigorosos en la nostra tasca per tal de no exotitzar-lo excessivament i, alhora, no simplificar-lo fins al ridícul. Si tenim sempre present que amb la nostra feina estem incidint en la imatge que ens formem aquí dels xinesos i, en definitiva, que podem estar atansant o separant els nostres pobles, segur que tots plegats ens hi mirarem més a l'hora de decidir com incorporar termes nous provinents del xinès al català.

5.5 Bibliografia

ABC. *Libro de estilo de ABC*. Barcelona: Ariel, 1993.

AGENCIA EFE. *Manual de español urgente*. Madrid: Cátedra, 1995.

ALCOVER, A.M.; MOLL, F. DE B. *Diccionari català-valencià-balear* [En línia]. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Palma de Mallorca: Moll, 2007.

<<http://dcvb.iecat.net/default.asp>> [Consulta: 28.09.2007]

COLOMER, Rosa; FARGAS, F. Xavier; MONTES, Dolors. «Noves perspectives sobre els manlleus». *Estudis romànics* (2006), núm. 28, p. 151-177.

GRUP ENCICLOPÈDIA CATALANA. *Grec.cat* [En línia]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007.

<<http://www.grec.cat/home/jsp/home.jsp?ID=20070929182754>> [Consulta: 28.09.2007]

A guide to writing in Mandarin Chinese in romanization [En línia]. Banqiao: Pinyin.info, 2007.

<<http://www.pinyin.info/rules/index.html>> [Consulta: 29.09.2007]

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana* [En línia]. 2a ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008.

<<http://dlc.iec.cat/>> [Consulta: 28.09.2007]

EL PAÍS. *Libro de estilo*. Madrid: El País, 1996.

- OBSERVATORI DE NEOLOGIA. *Diccionario de neologismos on line* [En línia]. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Observatori de Neologia, 2005.
<<http://obneo.iula.upf.edu/spes/>> [Consulta: 29.09.2007]
- RAMÍREZ BELLERÍN, Laureano. *Manual de traducción chino-castellano*. Barcelona: Gedisa, 2004.
- ROVIRA, Sara. «Translating Chinese pop fiction». *Perspectives: Studies in Translatology*. Vol. 15 (2007), núm. 1, p. 15-29.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *Cercaterm* [En línia]. Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia, cop. 2000-2008.
<<http://www.termcat.cat/>> [Consulta: 28.09.2007]
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*. Vic: Eumo; Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia, 2005.
- YUYAN CHUBANSHE. *Yuyan wenzi guifan shouce*. Beijing: Yuyan chubanshe, 1997.
- ZHOU, Minkang. *Diccionari català-xinès xinès-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999.

5.6 Annex: Llista de manlleus normatius i no normatius d'origen xinès

TERME	DEFINICIÓ I/O OBSERVACIONS
1. acàcia xinesa	(TERMCAT)
2. acupuntura (针灸, zhenjiu)	Pràctica de la medicina tradicional xinesa basada en la introducció d'agulles en determinats punts del cos humà, per alleujar el dolor o amb altres finalitats terapèutiques. (TERMCAT)
3. al·ligàtor xinès	(TERMCAT)
4. amanida xinesa	(TERMCAT)
5. amb característiques xineses (中国特色, Zhongguo tese)	(Mitjans de comunicació.)
6. ang-khak	Colorant vegetal xinès que s'utilitza en aliments. (TERMCAT)
7. ascens pacífic (和平崛起, heping jueqi)	(Mitjans de comunicació.)
8. bastonet (xinès) (筷子, kuaizi)	Cadascun dels dos bastonets que s'utilitzen per a menjar viandes a l'estil xinès. (TERMCAT)
9. blau i blanc (青花/景德镇, qing-hua, jingdezhen)	Dit de la porcellana blanca xinesa, caracteritzada pels ornaments en tons blaus, típica de la dinastia dels Ming. (TERMCAT)
10. caolí (高岭, gaoling)	Argila de color blanc, constituïda gairebé exclusivament per caolinita, formada per l'alteració dels feldspats i usada per a fer la pasta de la porcellana. (TERMCAT) <i>A través del francès (DRAE).</i>
11. cervesa xinesa	(TERMCAT)

12. cha (茶, cha)	En Filipinas y algunos países hispano-americanos, té. A través del portugués. (DRAE)
13. champán (舢板, shanpan)	Embarcación grande, de fondo plano, que se emplea en China, Japón y algunas partes de América del Sur para navegar por los ríos. A través del malayo. (DRAE)
14. chashao (叉烧, chashao)	Porc caramel·litzat amb mel. (Mitjans de comunicació i cartes de restaurants.)
15. chin-chin (请请, qing qing)	Interj. U. para acompañar el choque de copas o vasos en un brindis. (DRAE) (Del ingl. chin-chin, y este del chino ching-ching). (DRAE)
16. chop suey (粹碎, zasui)	(TERMCAT)
17. cinc modernitzacions (五个现代化, wu ge xiandaihua)	Fa referència a la modernització de la indústria, l'agricultura, la defensa, la ciència i la tècnica. (Mitjans de comunicació.)
18. col xinesa (白菜, baicai)	(TERMCAT)
19. coll mao (中式衣领, zhongshi yiling)	Coll alt i recte d'inspiració xinesa. (TERMCAT) En castellà: <i>cuello mandarín</i> (TERMCAT), <i>cuello mao</i> .
20. cumquat (金橘, jinju)	Fruit del cumquat, agrupat en ramells, de color groc daurat, semblant a una taronja petita, que té la polpa àcida i les llavors menudes, i és consumit fresc, com a fruita de taula, o en conserva. (TERMCAT)
21. dazibao (大字报, dazibao)	Diari mural xinès que s'enganxa a les parets de les places i els carrers de pobles i ciutats i que serveix per a informar sobre els esdeveniments i gestes locals que no es publiquen enlloc més. (TERMCAT)
22. dimsum (点心, dianxin)	(Mitjans de comunicació i cartes de restaurants.)

23. disc xinès	(TERMCAT)
24. erhu (二胡, erhu)	Instrument cordòfon d'arquet de la família de les cítares, que fa uns 70 cm de llargada i uns 15 cm d'amplada, constituït per una caixa de ressonància de forma hexagonal sense obertures acústiques, amb la taula harmònica de pell de serp i amb un mànec llarg sense claviller ni trasts que travessa la caixa, i amb dues cordes aixecades per un pont, que hom toca assegut recolzant-lo sobre la falda. La transcripció de la denominació xinesa segons el sistema Pinyin és <i>èrhú</i> . La transcripció segons el sistema Wade-Giles és <i>erh hu</i> . Segons les fonts consultades, aquesta denominació prové dels formants <i>er</i> 'dos' i <i>hu</i> 'bàrbar', en referència, d'una banda, a les dues cordes de què consta, i, d'altra banda, a l'origen forà de l'instrument, que va ser introduït a la Xina pels mongols o pels turcs. (TERMCAT)
25. esquiol volador xinès	(TERMCAT)
26. fengshui (风水, fengshui)	Tècnica d'origen taoista, basada en la recerca de l'equilibri, consistent a disposar els elements de l'entorn (els edificis, les estances i els objectes) de tal manera que es trobin en harmonia amb les forces de la natura. S'opta per escriure aglutinats els dos formants que conformen el terme, malgrat que la majoria de fonts lexicogràfiques en altres llengües opten per mantenir-los separats, d'acord amb la recomanació dels experts en xinès, que justifiquen aquesta grafia pel fet que <i>fengshui</i> denomina un concepte nou separat del significat estricte de <i>feng</i> i <i>shui</i> . (TERMCAT)
27. flam xinès	(TERMCAT)

28. força vital, energia vital, principi vital (气, qi)	Energia subjacent dels organismes vius que infon, preserva i dirigeix la vida i que actua com a element integrador de totes les funcions vitals. 1. Durant una malaltia, la força vital està alterada i l'acció d'un medicament ben indicat ajuda a restablir-ne l'equilibri i com a conseqüència a millorar la salut. 2. El concepte equivaldria aproximadament al <i>Chi</i> , de la medicina xinesa, o al <i>Prana</i> , de l'ayurveda. (TERMCAT)
29. francolí xinès	(TERMCAT)
30. gat del desert xinès	(TERMCAT)
31. ginkgo (银杏, yinxing)	Arbre caducifoli de la família de les ginkgoàcies, dioic, de fulles flabel·lades, flors masculines petites, en aments laxos, i llavors amb una coberta carnosa que fa olor de mantega rànica, propi de la Xina oriental, plantat en jardins i parcs, únic representant actual del gènere <i>Ginkgo</i> (<i>Ginkgo biloba</i>). (TERMCAT)
32. go (围棋, weiqi)	Joc de tauler originari de l'oest asiàtic en el qual dos jugadors col·loquen una sèrie de peons blancs i una sèrie de peons negres a les interseccions d'una superfície quadriculada amb dinou línies horitzontals i dinou línies verticals, de manera que venç el jugador que ha aconseguit delimitar amb els seus peons un territori més vast que el de l'adversari. Denominació provinent del japonès. (TERMCAT)
33. gos crestat xinès	(TERMCAT)
34. guatlla xinesa	(TERMCAT)
35. guotie (锅贴, guotie)	Mena de cresta farcida de carn i verdures que es menja fregida.
36. iuan (元, yuan)	(TERMCAT)

37. <i>hakka</i> ¹⁹ (客家, <i>kejia</i>)	Dialecte xinès parlat al SE de la Xina. (TERMCAT)
38. <i>jiao</i> (角, <i>jiao</i>)	Moneda xinesa equivalent a 1/10 part del iuan. (TERMCAT)
39. <i>kung-fu</i> (功夫, <i>gongfu</i>)	(Del ingl. <i>kung fu</i> , transcripció del chino <i>gongfu</i> , de <i>gong</i> , mèrit, y <i>fu</i> , mestre). Arte marcial de origen chino, semejante al kárate. (DRAE)
40. <i>lamian</i> (拉面, <i>lamian</i>)	Tallarines fetes a mà. (Mitjans de comunicació.)
41. <i>litxi</i> (荔枝, <i>lizhi</i>)	Fruit del litxi (<i>Litchi sinensis</i>), esfèric i vermellós, la polpa del qual, blanca i molt saborosa, alliberada del pericarp corretjós i del seu únic gran pinyol, és consumida, fresca o en conserva, com a fruita de taula. (TERMCAT)
42. llengua comuna, llengua estàndard (普通话, <i>putonghua</i>)	(Mitjans de comunicació.)
43. <i>mahjong</i> <i>mah-jong</i> (麻将, <i>majiang</i>)	Joc de taula que es juga amb unes fitxes distribuïdes en sèries, i en què els quatre jugadors que hi participen intenten aconseguir unes determinades combinacions de fitxes a partir de successius descarts. Es desestima la forma <i>Ma Jiang</i> , malgrat que els especialistes de xinès assenyalen que és la forma més fidel a la pronúncia i a les normes de transcripció actuals del xinès, perquè aquesta adaptació dificultaria la identificació amb la forma que s'ha popularitzat a l'àmbit occidental (<i>mahjong</i> , que és probablement una adaptació arcaica basada en el dialecte cantonès). (TERMCAT)
44. <i>mandarí</i> (官话, <i>guanhua</i>)	Dialecte xinès molt estès, base del xinès estàndard. (TERMCAT)
45. martinet menut xinès	(TERMCAT)
46. martinet xinès	(TERMCAT)

19. El terme *hakka* és la pronunciació de *kejia*, que significa *família hoste*, en el regionalecte yue.

47. musaranya cuacurta xinesa	(TERMCAT)
48. om xinès	(TERMCAT)
49. oolong (乌龙茶, wulong cha)	Te semifermentat. (TERMCAT)
50. oriol xinès	(TERMCAT)
51. pa xinès (馒头, mantou)	(TERMCAT)
52. palmera excelsa, palmera xinesa de Chusan	(TERMCAT)
53. pangolí xinès	(TERMCAT)
54. perdre la cara (丢脸, diu lian)	Literatura.
55. pinyin (拼音, pinyin)	(Mitjans de comunicació.)
56. pipa (琵琶, pipa)	Instrument cordòfon pinçat de la família dels llaüts, que fa uns 90 cm de llargada i uns 25 cm d'amplada, constituït per una caixa de ressonància de fusta en forma de pera i de fons bombat, amb la taula harmònica plana amb dues obertures acústiques, i amb un mànec curt amb claviller integrat a la caixa, amb trasts i de quatre a sis cordes separades de la caixa per un pont, que hom toca recolzant-lo en posició vertical sobre la falda. La transcripció de la denominació xinesa segons el sistema Pinyin és <i>pípa</i> o bé <i>pípa</i> . La transcripció segons el sistema Wade-Giles és <i>p'í p'a</i> . Segons les fonts consultades, aquesta denominació prové dels formants <i>pi</i> 'tocar endavant' i <i>pa</i> 'tocar enrere', en referència a les dues maneres bàsiques de tocar l'instrument: amb l'índex de la mà dreta desplaçant-se de dreta a esquerra (<i>pí</i>) o amb el polze de la mà dreta desplaçant-se d'esquerra a dreta (<i>pa</i>). (TERMCAT)

57. política d'una sola Xina (一个中国原则, yi ge Zhongguo yuanze)	(Mitjans de comunicació.)
58. política del fill únic (独生子女政策, du sheng zi nü zhengce)	(Mitjans de comunicació.)
59. qín, guqín (琴, qín)	Instrument cordòfon pinçat de la família de les citares constituït per una caixa de ressonància de fusta de forma rectangular, d'uns 125 cm de llargada i uns 20 cm d'amplada, amb un extrem més estret que l'altre i amb la taula harmònica lleugerament corbada, generalment amb set cordes de diferent gruix separades de la taula amb dos ponts fixos, que hom toca en posició horitzontal. El qín ha representat històricament la imatge de la cultura i la música xineses. Afinat en la gamma pentatònica, l'interpret en selecciona els sons per mitjà d'una celleta mòbil que desplaça al llarg de les cordes amb la mà lliure. Les transcripcions de les denominacions xineses segons el sistema Pinyin són <i>qín</i> i <i>gín</i> , respectivament. Les transcripcions segons el sistema Wade-Giles són <i>ch'in</i> i <i>ku ch'in</i> , respectivament. Segons les fonts consultades, la denominació <i>qín</i> significa 'instrument' i <i>gu</i> és 'antic'. La denominació <i>guqín</i> és posterior i es va començar a utilitzar per a indicar l'origen antic d'aquest instrument, que té més de tres mil anys d'història. (TERMCAT)
60. quètxup (茄汁, <i>kôechiap</i> en cantonès; <i>qiezhi</i> en mandarí)	(Voz inglesa, y esta del chino <i>kôechiap</i> , salsa de pescado en escabeche). (DRAE) Salsa elaborada a base de polpa concentrada de tomàquet condimentada principalment amb vinagre, suc de llimona, sucre i sal. (TERMCAT)

61. rata del bambú xinesa	(TERMCAT)
62. ratpenat de cua de beina xinès	(TERMCAT)
63. ratpenat de fer-radura xinès	(TERMCAT)
64. reineta xinesa	(TERMCAT)
65. renminbi (人民币, renminbi)	(Mitjans de comunicació.)
66. rickshaw, jin-rikisha, jinriksha, rikisha, riksha (人力车, renliche)	Vehicle lleuger de dues rodes i una sola plaça, originari de l'Extrem Orient, que serveix per a transportar passatgers i que és estirat per una persona. (TERMCAT) Del japonès <i>jin</i> , home, i <i>riki</i> , força. Vehicle lleuger arrossegat per una bicicleta o una moto, destinat al transport de persones, a l'Àsia del SE i a la Xina. (TERMCAT)
67. sangley (商人, shangren)	Persona xinesa que comerciava a les Filipines. (TERMCAT) <i>Del chino sang- lúi, a través del tagalo sanglay. (DRAE)</i>
68. sapeca	Moneda xinesa i indoxinesa antiga. (TERMCAT)
69. shaolin (少林, shaolin)	(Mitjans de comunicació.)
70. shaomai (烧卖, shaomai)	Farcellets al vapor. (Mitjans de comunicació i cartes de restaurants.)
71. shar-pei (沙皮狗, shapigou)	Gos de raça xinesa. (TERMCAT)
72. tai-txi-txuan, tai-txi (太极拳, taijiquan)	Art marcial consistent en un encadenament de moviments suaus segons uns esquemes precisos, que té com a objectiu l'equilibri físic i mental de qui el practica. La transcripció de la denominació xinesa segons el sistema Pinyin és <i>tai ji quan</i> . S'ha optat per l'adaptació al català (i no per la transcripció) perquè és un terme força popular. (TERMCAT)

73. talp musaranya xinès	(TERMCAT)
74. tangram (七巧板, qiqiaoban)	Trencaclosques d'origen xinès constituït per un quadrat dividit en set formes geomètriques amb la combinació de les quals es poden construir diverses figures. (TERMCAT)
75. te (茶, cha)	Ús generalitzat.
76. te de Pu-erh (普尔茶, pu'er cha)	Te xinès amb propietats terapèutiques. Pu-erh és un topònim xinès d'un poble de la província de Yunnan. (TERMCAT)
77. tigre de paper (纸老虎, zhi laohu)	(Mitjans de comunicació.)
78. tofu (豆腐, doufu)	Mató de soia obtingut per precipitació de la llet de soia amb composts càlcics. (TERMCAT)
79. tuina (推拿, tuina)	Branca de la medicina tradicional xinesa. (TERMCAT)
80. txi-kung (气功, qigong)	Combinació de moviments suaus del cos amb el control de la respiració i la concentració mental a fi de regular el flux d'energia corporal. La transcripció de la denominació xinesa segons el sistema Pinyin és <i>qí gōng</i> . S'ha optat per l'adaptació al català (i no per la transcripció) perquè és un terme força popular. (TERMCAT)
81. un país, dos sistemes (一国两制, yì guó liǎng zhì)	(Mitjans de comunicació.)
82. una imatge val més que mil paraules (百闻不如一见, bǎi wén bù rú yì jiàn)	D'acord amb Ramírez (2004:104), aquesta expressió és d'origen xinès i ens ha arribat a través de l'anglès.
83. wantun (混沌, <i>mandarí</i> hundun, <i>cantonès</i> wantun)	(Mitjans de comunicació i cartes de restaurants.)

84. wok (锅, guo)	Cassola metàl·lica grossa, originària de la Xina, que té la base com un bol i que tradicionalment té una nansa de fusta. (TERMCAT)
85. xarol (漆料, <i>mandarí</i> qīliào, <i>cantonès</i> Chätliú)	Laca, vernís molt brillant i permanent inventat pels xinesos; tela o pell enllustrada amb laca. (TERMCAT) Del castellà (<i>Diccionari català-valencià-balear</i>). <i>A través del portugués charão, del chino chat liao. (DRAE).</i>
86. yang (阳, yang)	(TERMCAT)
87. yin (阴, yin)	(TERMCAT)
88. zen (禅, chan)	(Mitjans de comunicació.)
89. zheng, guzheng (箏, zheng)	Instrument cordòfon pinçat de la família de les cítares constituït per una caixa de ressonància de fusta de forma rectangular i corbada, d'uns 120 cm de llargada i uns 25 cm d'amplada, amb obertures acústiques laterals i amb una vintena de cordes, habitualment afinades seguint l'escala pentatònica, que hom toca en posició horitzontal, amb l'ajuda de diversos ponts mòbils i amb plectres en forma de didal. Les transcripcions de les denominacions xineses segons el sistema Pinyin són <i>zhēng</i> i <i>ghǔnzhēng</i> , respectivament. Les transcripcions segons el sistema Wade-Giles són <i>cheng</i> i <i>ku cheng</i> , respectivament. La denominació <i>guzheng</i> és posterior i es va començar a utilitzar per a indicar l'origen antic d'aquest instrument (<i>gu</i> significa 'antic'), que té uns quatre mil anys d'història. (TERMCAT)

6. Els manlleus japonesos en català

Albert Nolla

ALBERT NOLLA I CABELLOS

Llicenciat en Traducció i Interpretació per la Universitat Autònoma de Barcelona, graduat en Llengua Japonesa al Japanese Language Institute de la Universitat de Sophia (Tòquio) i màster en Estudis Japonesos per la Universitat de Sheffield (Regne Unit). Actualment és professor de llengua, cultura i literatura japoneses a la Facultat de Traducció i Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona i traductor especialitzat en

traducció literària i audiovisual del japonès i de l'anglès al català. L'any 2005 va obtenir el Premi Ciutat de Barcelona de Traducció en Llengua Catalana per la seva versió de la novel·la Tòquio blues, de Haruki Murakami.

6.1 La llengua japonesa

El japonès, amb més de 120 milions de parlants, és la sisena llengua més parlada del món, si bé avui dia pràcticament només s'utilitza dins els límits de l'arxipèlag nipó. Es tracta d'una llengua d'origen incert, però que generalment s'insereix dins la família de les llengües altaïques, com són, per exemple, el turc o el mongol. Des del punt de vista del lèxic i de la sintaxi és una llengua aglutinant que té semblances evidents amb el coreà, mentre que des del vessant purament gràfic comparteix bona part del sistema d'escriptura amb el xinès.

De fet, el sistema que s'utilitza actualment per a escriure el japonès combina tres grups de grafies diferents: els kanji (o caràcters d'origen xinès) i els dos sil·labaris kana (hiragana i katakana). Els kanji són unitats amb significat que equivalen als lexemes de les llengües occidentals i que serveixen per a escriure bàsicament els noms i les arrels dels verbs, dels adjectius i dels adverbis. El nombre de kanjis oficials és de 1.945. Per la seva banda, els sil·labaris kana, formats de 46 sil·labes cadascun, només tenen valor fonètic. Els hiragana s'empren per a escriure la flexió dels verbs, les partícules gramaticals i les paraules d'origen japonès que no s'escriuen amb kanji, mentre que els katakana es fan servir principalment per a transcriure paraules d'origen estranger o les onomatopeies.

Aquest complex sistema d'escriptura es coneix amb el nom de sistema kanji-kana-majiri (barreja de kanji i kana), i funciona tal com es veu en l'exemple següent:

Kanji-kana-majiri: レストランで おいしい 寿司を 食べました。
Traducció: Vaig menjar sushi molt bo al restaurant.

On:

レストラン és una paraula d'origen estranger i per tant s'escriu en katakana

で: és una partícula de lloc i per tant s'escriu en hiragana

おいしい: és un adjectiu d'origen japonès i per tant s'escriu en hiragana

寿司: és una paraula composta i per tant s'escriu en kanji

を: és la partícula que marca el complement directe i per tant s'escriu en hiragana

食: és un radical del verb i per tant s'escriu en kanji

べました: és la flexió del verb i per tant s'escriu en hiragana

D'altra banda, cal dir que també és possible escriure el japonès transcrivint-lo en l'alfabet llatí, tal com es veu tot seguit, si bé és una opció poc pràctica a causa de la gran quantitat d'homòfons existents en aquesta llengua:

Kanji-kana-majiri: レストランで おいしい 寿司を 食べました。
Romaji: resutoran de oishii sushi wo tabemashita.

Malgrat les dificultats que comportaria escriure el japonès amb l'alfabet llatí, cal assenyalar que en determinats moments històrics els mateixos japonesos s'han plantejat l'abolició completa del sistema d'escriptura kanji-kana-majiri i han considerat més o menys seriosament l'adopció de l'alfabet llatí. Concretament, els dos moments en què aquesta possibilitat va prendre més força van ser, d'una banda, a final del segle XIX, amb l'obertura del país a l'exterior després de més de dos segles d'aïllament, i de l'altra, just després de la Segona Guerra Mundial, amb l'ocupació nord-americana i l'establiment d'una nova constitució. Tant en un cas com en l'altre, però, la reforma lingüística no va passar d'una important simplificació del sistema kanji-kana-majiri.

6.2 Els sistemes de transcripció de la llengua japonesa

El japonès es pot transcriure a l'alfabet llatí seguint tres sistemes bàsics: el Nihon-shiki, el Kunrei-shiki i el Hepburn.

El Nihon-shiki (o «estil japonès») data de final del segle XIX i és el sistema de transcripció més regular i més fidel a la fonètica japonesa, si bé actualment ha caigut pràcticament en desús.

El Kunrei-shiki (o «estil oficial») data de l'any 1937 i és una versió adaptada i millorada del Nihon-shiki. De fet, és el sistema de transcripció promogut pel govern japonès, i especialment pel Ministeri d'Educació, que l'inclou en el currículum de totes les escoles del país. El sistema Kunrei-shiki també és el sistema avalat per l'Organització Mundial per a l'Estandardització i es coneix amb el nom d'«ISO 3602:1989, Romanització del japonès (escriptura en kana)». Malgrat aquests reconeixements oficials, però, el Kunrei-shiki no té un ús gaire estès en l'àmbit internacional i ha arrelat només dins el Japó, ja que complica les pronúncies i és poc intuïtiu per a un parlant de qualsevol de les llengües europees.

Per últim, el Hepburn data de final del segle XIX i és el sistema més utilitzat internacionalment. El nom d'aquest sistema es deu al metge i missioner nord-americà James Curtis

Hepburn, que en la tercera edició del seu diccionari bilingüe japonès-anglès, publicat l'any 1887, va adoptar un sistema de transcripció que pocs anys abans havia proposat la Societat per a la Romanització de l'Alfabet Japonès. El sistema Hepburn es basa en la fonologia i en l'ortografia de la llengua anglesa, la qual cosa permet als parlants de l'anglès i de la majoria de llengües europees pronunciar les paraules transcrites en aquest sistema de manera més aproximada a la fonètica japonesa que no pas si les mateixes paraules estan transcrites en Kunrei-shiki.

Cal dir que, tot i que el govern japonès no reconeix el Hepburn com a sistema de transcripció oficial, alguns ministeris l'utilitzen de manera habitual. Per exemple, el Ministeri d'Afers Estrangers el fa servir en les informacions turístiques oficials i en la transcripció dels antropònims en els passaports, mentre que el Ministeri d'Obres Públiques i Transports hi recorre en els rètols i els senyals de trànsit, així com en els rètols del sistema ferroviari. Així mateix, la romanització en Hepburn també es troba en la majoria d'àmbits adreçats als visitants o als residents estrangers, com són els punts d'informació, els llocs turístics, les oficines de la policia o els diaris en anglès o en portuguès que es publiquen al Japó. Per últim, cal esmentar que el sistema Hepburn també es fa servir en la majoria de diccionaris i en alguns mètodes d'estudi del japonès adreçats als estrangers.

Per a il·lustrar algunes de les diferències existents entre el sistema Kunrei-shiki i el sistema Hepburn, podem donar un cop d'ull a la transcripció d'algunes paraules en tots dos sistemes.

	すし (sushi)	ふじ (Fuji)	じゅうどう (judo)	しょうぐん (shogun)	しあつ (shiatsu)
Transcripció en Kunrei-shiki	[susi]	[huzi]	[zyûdô]	[syôgun]	[siatu]
Transcripció en Hepburn	[sushi]	[fuji]	[jûdô]	[shôgun]	[shiatsu]

Com es pot observar, per a un parlant d'una llengua occidental el sistema Hepburn és més senzill i més intuïtiu que no pas el sistema Kunrei-shiki. A més a més, cal tenir en compte que normalment s'ometen els diacrítics que marquen les vocals llargues, de manera que les paraules transcrites en Hepburn presenten molt pocs problemes a l'hora de ser llegides.

A l'hora de llegir el japonès transcrit en Hepburn, els parlants catalans només hem de tenir presents les equivalències següents:

Hepburn	Català
g	<i>g</i> catalana (ga, gue, gui, go, gu) → geisha
ch	<i>tx</i> catalana → tamagochi
j	<i>j</i> catalana → judo
sh	<i>x/ix</i> → sushi
h	aspirada → haiku
z	<i>s</i> sonora → zen

Si a aquesta regularitat del sistema Hepburn hi afegim, d'una banda, la poca complexitat fonètica de la llengua japonesa (que no té ni tons, ni accents, ni sons que no existeixen en català), i de l'altra, l'existència d'un estàndard japonès altament unificat, trobem que, a diferència del que passa amb altres llengües amb alfabets no llatins com poden ser el xinès o l'àrab, la transcripció dels mots japonesos comporta molt poques complicacions i molt poques irregularitats (tornarem a aquesta idea en l'apartat 6.4).

6.3 Els punts de contacte entre la cultura japonesa i la catalana. La importació de manlleus japonesos

Si fem un cop d'ull a la història, podem afirmar que tradicionalment els punts de contacte directe entre la cultura japonesa i la catalana han estat molt limitats, per no dir gairebé

inexistents, i que el coneixement de la cultura japonesa ens ha arribat gairebé sempre vehiculat per mitjà d'altres cultures que sí que han mantingut un contacte més o menys directe, i més o menys continuat, amb el país nipó.

Fins al moment no hi ha cap estudi que reculli o analitzi de manera sistemàtica els manlleus japonesos que s'han anat incorporant a la nostra llengua, però sembla que el procés que s'ha seguit ha estat sovint basat en la intuïció o en la imitació de les llengües hegemòniques o veïnes (és a dir, l'anglès, el francès i el castellà). A grans trets, es poden establir tres moments històrics en què l'arribada de termes japonesos a casa nostra ha tingut una certa importància.

El primer d'aquests moments es pot situar a principi del segle XX, amb mots que van entrar al català vehiculats per mitjà de l'anglès i del francès. Podem citar, per exemple, conceptes del món feudal i tradicional japonès com ara *geisha*, *mikado*, *ninja*, *samurai* o *shogun*, que van arribar mitjançant estudis o obres literàries nord-americanes o angleses, o bé mots que fan referència a l'àmbit literari, com ara *haiku* o *tanka*, que vam conèixer gràcies al contacte amb les avantguardes franceses.

El segon període en què vam rebre un cert volum de termes japonesos va ser la Segona Guerra Mundial, quan, sobretot per mitjà de novel·les, assaigs i pel·lícules nord-americans, ens van començar a sonar termes com ara *harakiri*, *hibakusha*, *ka-mikaze* o *zaibatsu*.

Amb tot, no ha estat fins al darrer terç del segle XX, coincidint amb l'alt grau de desenvolupament econòmic assolit pel Japó, que la llengua japonesa ha començat a exportar termes a gran escala, i pertanyents a una gran varietat d'àrees temàtiques, en una mena d'«invasió subtil» que ja ens avançava Pere Calders en el seu famós conte.

Les principals vies d'accés d'aquests termes han estat molt diverses. Podem esmentar, per exemple, l'interès creixent dels mitjans de comunicació pel Japó, el cinema (el convencional i el d'animació), l'afició pels còmics (manga), la traducció d'obres literàries i científiques, les exposicions artístiques, la implantació d'empreses japoneses a casa nostra, la creixent afluència de turistes i d'estudiants japonesos, l'obertura de restaurants i botigues dedicats a la gastronomia japonesa, l'obertura de gimnasos dedicats a les arts marcial, etc.

Per fer-nos una idea de la magnitud d'aquesta «invasió», podem apuntar alguns dels molts termes japonesos que darrerament han fet fortuna arreu del món, i també a casa nostra, com ara els termes referents a la gastronomia (*azuki, dashi, katsuobushi, kombu, matsutake, mirin, miso, sake, sashimi, shiitake, shoyu, sukiyaki, surimi, sushi, tempura, teriyaki, tofu, udon, wakame, wasabi, yakitori*, etc.), a l'oci (*anime, karaoke, manga, pachinko, sudoku, tamagochi*, etc.), a la societat i l'economia (*hikikomori, ien, kaizen, karoshi, keiretsu, yakuza*, etc.), a la religió (*shinto, satori, torii, zen*, etc.), a l'art i l'estètica (*bonsai, bunraku, gampi, ikebana, kabuki, origami, sabi, ukiyoe, wabi*, etc.), a la música (*biwa, koto, shakuhachi, shamisen, taiko*, etc.), a l'arquitectura, el mobiliari i la indumentària (*furoshiki, futon, geta, kakemono, kimono, obi, tatami*, etc.), als esports i a les arts marcial (a *aikido, dojo, judo, jujitsu, kata, karate, kendo, nage, sumo, tori, uke*, etc.) o a altres camps com els tristament famosos *tsunami* i *gas sarin*, o els més agradables *reiki* i *shiatsu*.

A aquesta rastellera de manlleus podem afegir-hi diversos noms propis que designen conceptes concrets que en els últims anys han travessat les fronteres nipones, com ara la raça de gossos *Akita*, l'índex borsari *Nikkei*, el mètode *Suzuki* per a aprendre música o el mètode *Ogino* per a evitar embarassos. També podem afegir-hi noms de personatges coneguts internacionalment, com el dels cineastes *Akira Kurosawa, Takeshi Kitano* o *Yasujiro Ozu*; els escriptors *Yasunari Kawabata, Yukio Mishima, Kenzaburo Oe* o *Haruki Murakami*; el músic *Ryuichi Sakamoto*, o els personatges de còmic *Arare, Doraemon, Nobita, Shinchan, Songoku* o *Pikachu*. Per últim, també podem esmentar un seguit de marques comercials que en pocs anys han passat a formar part de la nostra vida quotidiana, com ara *Aiwa, Atari, Casio, Datsun, Fujitsu, Honda, Hitachi, Kawasaki, Konica, Mazda, Minolta, Mitsubishi, Nintendo, Nissan, Panasonic, Sanyo, Sega, Seiko, Sharp, Sony, Suzuki, Toshiba, Toyota* o *Yamaha*.

6.4 Algunes consideracions sobre la incorporació dels manlleus japonesos al català

Tal com passa amb els manlleus de la resta de llengües no alfabètiques, quan ens enfrontem amb un terme japonès ens podem plantejar bàsicament tres opcions. La primera opció consisteix a buscar una alternativa catalana que doni compte del concepte amb paraules ja existents en la nostra llengua. La segona opció consisteix en la transcripció del mot tot adaptant-lo a l'ortografia catalana. I la tercera opció també consisteix en la transcripció del mot, però sense adaptar-ne l'ortografia al català.

Si apliquem aquestes opcions a un mot concret com ara *sushi*, veiem que la primera opció, l'alternativa catalana, seria «peix cru»; la segona opció, és a dir l'adaptació ortogràfica, seria segurament «suixi», i finalment, la tercera opció, consistent en la transcripció directa, seria «sushi».

寿司 (kanji) すし (hiragana)

1) Alternativa catalana	peix cru
2) Transcripció + adaptació	suixi
3) Transcripció	sushi

En els manlleus provinents de llengües o de cultures relativament properes, es considera que, sempre que sigui possible, la primera o la segona opció són les més recomanables, d'una banda per a afavorir la transparència lingüística del terme, i de l'altra per a evitar l'entrada indiscriminada de mots superflus o amb grafies que no són pròpies del català. En el cas dels manlleus provinents del japonès, però, cal tenir present la confluència d'un seguit de factors que, en molts casos, poden fer recomanable decantar-se, si més no de moment, per la tercera opció, és a dir, per la transcripció directa del mot sense adaptar-ne l'ortografia.

El primer factor que pot dur a defensar l'opció de la transcripció per davant de la creació d'una alternativa nostrada és la gran distància existent entre la cultura japonesa i la catalana. Aquesta distància fa que la majoria d'alternatives catalanes que puguem proposar per a substituir els mots japonesos es

basin en analogies forçades i no necessàriament precises. És comprensible que en alguns casos vulguem mantenir la transparència lingüística, però en molts altres casos potser haurem de donar prioritat a l'especificitat. Tenim, per exemple, el cas del mot *wasabi*, que s'ha proposat adaptar al català com a *rave japonès*. Als qui han tastat aquesta pasta verdosa i picant se'ls pot fer estrany anomenar-la amb aquesta perífrasi explicativa que no conté la càrrega cultural (i tampoc gustativa) del mot original. Com a mínim, doncs, sembla que els parlants hauríem de tenir l'opció de la doble denominació *wasabi / rave japonès* (o qualsevol altre equivalent que puguem trobar-hi).

Igualment, sovint ens pot dir moltes més coses un terme com *kamikaze* que no pas *pilot suïcida*, o *tatami* que *estora de palla*, o *sushi* que *peix cru*.

El segon factor que ens pot fer decantar en molts casos per la transcripció directa dels mots japonesos és l'existència d'un sistema de romanització àmpliament acceptat i utilitzat en l'àmbit internacional. Com hem vist més amunt, es tracta del sistema Hepburn, que estableix unes equivalències fixes, senzilles i intuïtives entre les síl·labes japoneses i el nostre alfabet. També hem apuntat més amunt les equivalències que cal respectar a l'hora de llegir amb la fonètica catalana un mot transcrit en Hepburn.

En el moment d'incorporar manlleus japonesos al català, és lògic plantejar-se la introducció d'algunes variacions en el sistema de transcripció per tal d'adaptar-lo a la nostra conveniència, i adoptar així la segona opció que esmentàvem al principi d'aquest apartat (l'adaptació ortogràfica del mot). Efectivament, té una certa lògica proposar canviar la *k* per la *c*, la *sh* per la *x* o per *ix*, la *ch* per *tx* o la *g* per *gu* amb l'argument que les segones grafies són més pròpies de l'ortografia catalana que no pas les primeres, però hem de tenir en compte que introduir aquestes variacions representa anar en contra d'un sistema acceptat internacionalment. Aquesta pràctica, doncs, pot comportar algunes conseqüències poc desitjables, com ara la pèrdua de la coherència entre els manlleus adoptats, o la pèrdua de la uniformitat d'aquests manlleus en català respecte a les llengües més properes.

D'altra banda, un excés en aquest possible procés d'adaptació ortogràfica també pot produir casos estranys que desna-

turalitzin el mot original i que en facin irrecognoscible l'origen. És el que podria passar, per exemple, amb mots com *geisha* → *gueixa**, *kabuki* → *cabuqui**, *karaoke* → *caraoque**, *karateka* → *carateca**, *sashimi* → *saiximi**, *sukiyaki* → *suquiaqui**, *shogun* → *xogun**, *teriyaki* → *teriiaqui** o *yakitori* → *iaquitori**.

El tercer factor que ens pot fer optar per la transcripció directa és l'anàlisi de com s'han tractat històricament els manlleus japonesos en català i en les llengües del nostre entorn. Tal com hem vist més amunt, els manlleus del japonès ens han arribat gairebé sempre vehiculats per mitjà d'altres llengües, de manera que amb els anys s'ha anat formant un important bagatge de lèxic japonès fixat internacionalment i que marca uns patrons ortogràfics difícils d'ignorar a l'hora d'incorporar nous termes japonesos al català.

Com és evident, però, l'adopció de la transcripció en Hepburn no és la panacea ni resol pas tota la casuística que comporta la introducció de manlleus japonesos en la nostra llengua. A l'hora d'incorporar mots japonesos al català, doncs, no podem deixar-nos de plantejar altres aspectes, com ara els relacionats amb la fonètica i amb la morfologia.

Pel que fa a l'aspecte fonètic, ja hem vist que cal tenir presents certes equivalències, com ara que la *g* és sempre velar (*geisha*, *circuit de Motegi*), i acostumar-nos a veure la grafia *ch*, que ens pot sobtar una mica (*tamagochi*). En canvi, s'ha de reconèixer que és més difícil, i fins i tot contrari a la tendència natural de qualsevol parlant català, imposar l'ús de la *h* aspirada en mots com *harakiri*, *haiku* o *Honda*.

Pel que fa a l'aspecte morfològic, cal plantejar-se què es fa amb el gènere i el nombre dels manlleus, ja que els mots japonesos no incorporen ni una cosa ni l'altra. Com sempre, podem fixar-nos en el que fan les altres llengües (sobretot les romàniques), però també en l'ús i en la intuïció dels parlants. Per exemple, són justament l'ús i la intuïció els que segurament han acabat establint que dues formes poètiques japoneses com l'*haiku* i la *tanka* adoptin un gènere diferent quan, de fet, segons la definició del *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC tant l'un com l'altra són una «estrofa d'origen japonès».

Quant al plural dels manlleus japonesos, també cal prendre en consideració el que fan les altres llengües, però sense oblidar les possibilitats de flexió que ens ofereix el català. En

anglès, per exemple, es produeix una clara tendència a incorporar els manlleus japonesos amb plural. És evident que el català, com a llengua romànica que és, té prou recursos per a formar aquests plurals. Per tant, sembla més natural parlar de «les geishes» que no pas de «les geisha», d'«els karatekes» més que no pas d'«els karateka», de «les tankes» que no pas de «les tanka», o d'«els haikus» que no pas d'«els haiku».

Per últim, farem una breu pinzellada sobre certes «perversions» o «curiositats» que es donen en la introducció de determinats manlleus japonesos al català i que són una bona mostra de la complexitat dels processos que es donen en la transmissió del lèxic entre cultures tan allunyades.

La primera d'aquestes curiositats té a veure amb el canvi gramatical que poden patir alguns manlleus. Com és fàcil d'observar, la majoria de termes japonesos que s'han introduït en la nostra llengua són noms, però alguns poden canviar de categoria i actuar com a complements en certs sintagmes. Així, podem trobar expressions com «una tàctica kamikaze» o «una actitud zen».

La segona «perversió» o «curiositat» a la qual farem referència és la que té a veure amb els errors respecte al japonès que ens han arribat per mitjà d'altres llengües.

L'exemple més clar és potser el mot *harakiri*, que curiosament no existeix en japonès sinó que prové d'una lectura errònia dels dos ideogrames que el formen. Els dos ideogrames que formen la paraula volen dir 'tallar' i 'panxa', i es poden llegir *hara* i *kiru* en determinats contextos, però quan van junts sempre s'han de llegir *seppuku*. Tot i així, la lectura *harakiri* va fer fortuna en anglès i es va introduir a la resta de llengües fins a convertir-se en una paraula d'ús internacional. Passa una cosa semblant amb el mont *Fuji*, que es va popularitzar com a *Fujiyama* arran d'una lectura equivocada quan, de fet, hauria de ser *Fujisan*.

La tercera curiositat de la qual farem esment també és una mostra clara de com la intervenció de terceres llengües ens pot induir a acceptar un mot nou que té ben poc a veure amb el seu referent original. Penso en el tren japonès de gran velocitat, que anomenem *tren bala* a partir del *bullet train* amb què els nord-americans van batejar el que els japonesos anomenen

shinkansen, que segons el significat dels tres ideogrames que el componen vol dir literalment 'nova línia troncal'.

L'última curiositat que esmentarem és el fet que entre els manlleus provinents del japonès n'hi ha alguns que ja han fet el viatge d'anada i tornada. És el cas, per exemple, de *tempura*, que té un origen portuguès perfectament documentat; d'*anime*, que és l'adaptació japonesa de l'anglès *animation*, o de *karaoke*, un compost format pel mot japonès *kara* ('buit') i el manlleu de l'anglès *oke* ('orquestra').

EL TRACTAMENT DELS MANLLEUS EN ALTRES LLENGÜES

7. Loanwords in the Irish language

Fidelma Ní Ghallchobhair

FIDELMA NÍ GHALLCHOBHAIR

Secretària del Comitè de Terminologia de la Llengua Irlandesa i actual presidenta de l'Associació Europea de Terminologia. Ha fet estudis d'irlandès i llatí i, posteriorment, va cursar un màster en irlandès modern. Treballa a l'Oficina de Terminologia com a secretària del Comitè de Terminologia de la Llengua Irlandesa, que des de l'any 1999 ha esdevingut part del Foras na Gaeilge, un nou organisme estatal que ofereix un servei d'assessorament al públic i

organitza l'actualització de la terminologia. És autora de diversos articles sobre el treball terminològic en llengua irlandesa i actualment elabora un manual sobre terminologia per a l'irlandès.

7.1 Loanwords in the Irish language

A loanword is a word which is «adopted from another language and completely or partially naturalized».¹ There may be various reasons why a language community opts to borrow a foreign word. We might expect that the primary reason would be that the concept is foreign to us and that we cannot readily find an equivalent in our own language for it.

Another reason for borrowing seems to have to do with status or fashion, in that the community perceive the incom-

1. *The American heritage dictionary of the English language*. 4th ed. Boston: Houghton Mifflin, cop. 2000.

ing words as being more fashionable or having a higher status than equivalents in their own language might have. The fashion of using French terminology on menus in English is a clear example of this motivation, although the first reason mentioned above may come into play in some instances.

Although terminological theory holds that concepts are independent of language, it seems that this is often not the case. This is because languages conceptualize differently, and these differences are not always evident to members of a language community encountering a foreign word for the first time. Thus, they may translate the foreign terms they hear in a literal way, which often does not convey the meaning of the concept satisfactorily in their own language, or else they may simply borrow the foreign word or term as it stands. In the latter case, depending on phonetic differences between the two languages in question, the term as loanword may sound somewhat different to the original. Furthermore, it may need to be spelled quite differently, depending on the orthographic rules of the languages in question.

To give an example of a type of concept that is clearly language-dependent for Irish speakers, we have a major problem with abstract or non-concrete types of verbs such as *perform*, *express*, *promote*, which can be applied in very many different contexts in English. As English speakers, we don't have any difficulty using *performance* in the contexts of sport, cars, academic achievement, work skills, music, art, drama, but as Irish speakers we do not see any connection between *performance of a song*, *linguistic performance* and *performance of a car or computer*. We are looking at the concepts through different lenses and have not abstracted these meanings, viewing them as separate concepts.

7.2 General approach to term formation

When we come to name new concepts we need to know the relevant languages at a deep level and not simply translate the words. We need to identify the underlying concept for

which the incoming term stands, and also the related concepts. Ideally, we need to construct a concept system and analyse the relationships between the concepts. We need to discuss the new concept and propose candidate terms. Then we need to reach consensus among specialists on the ideal candidate term. Finally we need to have an effective method of disseminating the new term. All this activity requires a system, and to operate the system we require training and resources. This implies that there be awareness, prioritization and planning at management level.

7.3 Revisiting history

There are no blank slates in terminology work, for there will always be history, there will always be related concepts, previously agreed terms, and similar terms if not synonyms. It is our duty as terminologists to examine the history to identify the patterns already established and to be true to these patterns in the formation of new terms. Thus, we need to develop a system based on existing patterns, and to be ready to update or modify the system as circumstances change. Much as we would like our terminology to be stable, the reality is that terminology and language, like life, are ever in a state of flux. Not all terminology, of course, is liable to change but we must bear in mind that fashions come and go, new concepts are conceived and others become obsolete, some terms become politically incorrect and need to be replaced with more acceptable terms (we no longer talk of a person being *mentally handicapped* but as having an *intellectual disability*), some terms are deemed old-fashioned (women wear *dresses* nowadays rather than *frocks*) and are replaced by more fashionable ones, and some other terms were clearly wrong for one reason or another (*trans-Plutonian planet* now needs to be revised in light of recent astronomical discovery) and need to be replaced.

7.4 Cognates

Whatever languages we speak, they all have history and part of that history is that they are descended from some, usually now extinct, ancestral language. Most European languages, for instance, are descended from Indo-European and inherited a core of cognate words or terms. Many of these cognates have to do with personal family relationships (father, mother, brother, sister, me, you) —here are some examples:

<i>Irish</i>	máthair	athair	bráthair, deartháir²	trí	mé
<i>English</i>	mother	father	brother	three	me
<i>French</i>	mère	père	frère	trois	moi
<i>Spanish</i>	madre	padre	hermano	tres	me
<i>Italian</i>	madre	padre	fratello	tre	me
<i>Portuguese</i>	mãe	pai	irmão	três	
<i>German</i>	Mutter	Vater	Bruder	drei	mich
<i>Dutch</i>	moeder	vader	broer	drie	mij
<i>Norwegian</i>	mor	far	bror	tre	meg
<i>Ícelandic</i>	móðir	faðir		þrír	
<i>Lithuanian</i>	mater	tėvas	brolis	tri	manen
<i>Latin</i>	mater	pater	frater	tres	me
<i>Greek</i>	meter, μητέρα	πατέρας	αδελφός	treis, τρία	me
<i>Sanskrit</i>	matar	patar	bhrator	tri	me

2. In Irish, a blood-brother is referred as *deartháir* < O.I. *derbráthair* < *derb-* + *bráthair*, *derb* meaning 'sure, certain, genuine', while *bráthair* is reserved for brothers in a religious community.

As can be seen from the table, most of these cognates carry across several far-flung European languages and come from an Indo-European ancestral language. Those marked in red are words which apparently have alternative roots.

7.5 Loanwords

Loanwords arise from contact between one language community and another. This contact may arise from members of a language community going forth to foreign destinations, whether in the form of trading, other professional involvement, travel, living abroad, emigration, or through exposure to foreign media in the form of news, literature, art, film, the Internet or some other format. On the other hand, contact may arise due to incoming influences, be they in the form of travellers, traders, missionaries, settlers, colonizers or incoming media. These types of contact may be sporadic, spontaneous or chance happenings. On the other hand, an accelerated influx of loanwords into a language usually accompanies major sociopolitical, sociocultural or socioeconomic change. With intensity of contact over a prolonged period, the absorption of loanwords intensifies. Thus, the study of loanwords can reveal historical fault lines.

7.6 Loanwords and Irish - a brief history

An overview of the main historical developments in Ireland over the past sixteen centuries reveals the interconnectedness of history, geography, economics and language:

- ▶ AD 432: the arrival of Christianity → borrowings from Latin;
- ▶ AD 795: the arrival of Viking invaders → borrowings from Old Norse;

- ▶ AD 1169: the arrival of Norman invaders → borrowings from French;
- ▶ 15th/16th centuries: British colonization → borrowings from English;
- ▶ 17th century: conquest or flight of the native ruling class → English becomes dominant language;
- ▶ 17th - 19th centuries: Irish becomes the language of the marginalized, intensified by famine and emigration;
- ▶ 20th century: independence for three quarters of the island leading to governmental engagement to preserve the language → terminology needed for textbooks, legislation, media;
- ▶ 21st century: Language Act, EU status, leading to a major translation industry.

7.7 Historical and linguistic fault lines in Irish history

With the arrival of Christianity in the fifth century, Irish absorbed loanwords from Latin, many concerning concepts related to writing and learning, and to religious matters. In the table below the words in red show that some of these languages did not make the same borrowings, or that they did not develop in quite the same ways.

<i>Latin</i>	<i>Irish</i>	<i>English</i>	<i>French</i>	<i>Spanish</i>
LEGENDUM	léann	learning	savoir	conocimientos
SCHOLA	scoil	school	école	escuela, colegio
PENNA	peann	pen	plume	
liber	leabhar	book	livre	libro
SCRIBERE	scríobh	write	écrire	escribir
LITTERA	litir	letter	lettre	letra
SACERDOS	sagart	priest	prêtre	cura

EPISCOPUS	easpag	bishop	évêque	obispo
ECCLESIA	eaglais	church ³	église	iglesia
CRUX	cros	cross ⁴	croix	cruz
TEMPLUM	teampall	temple	temple	templo
INFERNUM	ifreann	hell	enfer	infierno

Sometimes loanwords were imported more than once and have survived with different meanings; in other words, they have been borrowed as different concepts or applied to different concepts. For instance, in the eighth century the Latin word *oratio* was borrowed into Old Irish as *ortha* meaning (a) ‘prayer, esp. a formal or memorized one, whether recited or sung’; (b) ‘an incantation, spell, charm’, and the latter meaning survives in Modern Irish. The same word was borrowed again during the ninth century as *óráid* meaning (a) ‘prayer’ (prob. a ritual prayer rather than an extempore one); (b) ‘a speech, oration’, and retains the latter meaning only in Modern Irish.

Other borrowings from Latin include *Nollaig* (‘Christmas’) < Old Irish *notlaic* < latin NATALICIA; *Cáisc* (‘Easter’) < Old Irish *cásc* < latin PASCHA; *abhlan* (‘wafer, altar bread’) < Old Irish *obla(e)* < latin OBLATIO; *scéimh* (‘beauty, appearance’) < Old Irish *scíam*, *scéim* < latin SCHEMA. This last loanword is an example of Irish borrowing the same word more than once, this time at a considerable remove. The early borrowing of SCHEMA (in Latin, ‘shape, figure, form’) meant in Old Irish ‘a figure of speech; form, appearance, guise; beauty’, and is retained in Modern Irish as *scéimh*, meaning ‘beauty of face or form; look, appearance’. A more recent borrowing, *scéim*, meaning ‘a plan or scheme’, came via the English form of the word, *scheme*.

3. But English retained *ecclesia*, *ecclesial*, *ecclesiarch*, *ecclesiastic*, *ecclesiastical*.

4. *Cross* is an example of a Latin loanword borrowed into Old English via Old Norse from Old Irish. Interestingly, the original Latin word was later borrowed unchanged into English as *crux*, apparently from Medieval Latin *crux interpretum* (‘commentator’s torment’, i.e., a difficult passage in a text).

Since our forbears had neither the benefit of standardization nor of mass communication, many different spellings of some loanwords can be found in ancient sources. Here are the instances of the Latin loanword ECCLESIA ('church') found in early Irish sources:

eclis eclais eclas eglais æclis eçlais eagluis eglas ecailse æcaillse ecalsé ecalse ecailsi ecalsi eagailse eagailsi eguilsí eclaise eaglaise eagluise e(a)gluisci eglaisi ecolso ecolsa æcolsa æccalsa æccalsa ecalsa egalsa eaccalsa ecalsæ æcilso eccailsi eagluiseadhe eagluiseacha eagalsa eclasae eculsa ecailsib eagailsibh egluisibh ecalsaið eaglas eagluiseadh eagalsadh

eclais, eclasi, ī, ā, f. (eccles-) *ns.* eclis **Wb 16 d 6**. ind eclais **Tur. 60**. (ind) eclas **SR 4421.4923. LU 116 a 38. Féil. p. 4. BB 341 a 45. PH 3423. 6896**. an eglais, **O'Dowley 15.11**. *vs.* a eclais **MI 65 d 14. 66 c 1. as.** æclis **Wb 28 d 26**. eçlais **MI 65 d 5**. eclais **SR 4440**. eagluis 1 Cor. xvi 19. eglas **YBL 154 b 22. ds.** æclis **Wb 11 d 16. 28 d 24**. eclais **MI 64 c 5. 66 c 2. SR 4484**. *gs.* (a) (inna) ecailse **MI 65 d 1. Tur. 48. LU 30 a 25**. æcaillse **Wb 22 c 20**. ecalsé **SR 4242**. ecalse, **Cáin Ad. § 39. § 45**. ecailsi **IT i 186.15. SR 4924. Trip. 16.31; 28.13**. ecalsi, **Cáin Ad. § 34. Trip. 2.18**. eagailse, **TSh. 3475**. eagailsi, **Studies 1919, 439**. eguilsí, **FL. Earls 20.27**. (b) eclaise, **Laws iii 10.16**. eaglaise, GF, **Ir. Monthly 1919, 623 § 15**. eagluise, Acts viii 1. Rev. ii 1. **Luc. Fid. 389 z**. e(a)gluisci, Rom. xvi 5. 2 Cor. i 1. eglaisi, **O'Dowley 15.15; 20.20**. (c) ecolso **Wb 13 a 3**. ecolsa **11 d 6. æcolsa 12 b 18. 13 a 27**. æccalsa **9 c 7. æccalsa 7 c 8**. ecalsa, **Lism. L. 2459. 2553. Acall. 2888. Ériu ii 204.20. Arch. iii 307 § 17**. egalsa, **Cáin Ad. § 53**. eaccalsa, **Studies 1921, 75**. ecalsæ, **BColm. 26.2**. æcilso **Wb 22 c 11. np.** (a) ecailsi **RC xxvi 38.9**. ecailsi, **Cáin Ad. § 31**. ecalsi, **Laws v 14.10. Cáin Ad. § 30**. (b) eagluiseadhe [sic] 1 Cor. xvi 19. eagluiseacha, Rom. xvi 4. Rev. i 20. (c) ecalsa **Lism. L. 3923**. eagalsa **RC xxvi 38 n. 9. ap.** (a) ecailsi, **Trip. 110.18**. (b) eclasae **122.2**. (c) eculsa, **Fél. 4.17. dp.**

(a) ecailsib, **Trip. 8.2. Maund. 50.** eagailsibh, **Keat. iii. 310.** (b) egluisibh, Rev. ii 13. iii 22. (c) ecalsuib, **Lism. L. 36 . gp.** (a) eclas **PH 5589. Todd Lect. v. 58.11.** (eclaise **PH 1663,** etc. is not written out in the MS.) eaglas **IGT, Decl. § 130.** (b) eagluiseadh, Rev. i 20. **IGT, Decl. § 127.** eagalsadh **§ 130.**⁵

The rows of words in bold at the top show the variant spellings of the loanword in Old and Middle Irish, and the hyperlinks in blue indicate the sources in which they can be found. The Modern Irish spelling is ‘eaglais’.

7.8 Loanwords from Old Norse

As a result of the Viking invasions which began towards the end of the eighth century leading to widespread Viking influence over the following two centuries, many loanwords entered Irish from Old Norse. Being primarily traders, merchants and seamen, the Norse legacy to Irish is characterized by loanwords to do with these fields of endeavour.

5. *eDIL: electronic dictionary of the Irish language* [En línia]. Dublin: Royal Irish Academy; Belfast [etc.]: University of Ulster, cop. 2007. <www.dil.ie>

Old Norse	Irish	English	French	Spanish	Danish	Norwegian
<i>knapp</i>	cnaipe	button	bouton	botón	knap	knapp
<i>bátr</i>	bád	boat	bateau	barco, barca, embarcación	båd; fartøj	båt, fartøy
<i>ey</i>	í, inis, oileán	island	isle	isla	ø	øy
<i>pókí</i>	póca	pocket	poche	bolsillo	lomme; -lomme; lomme-	lomme
<i>bogi</i>	bogha	bow	arc	arco	bue; flitsbue	bue
<i>marked</i>	margadh	market	marché	mercado	marked; markedsplads	markedsplads, torg
<i>porskr</i>	trosc	cod (fish)	cabillaud	bacalao	?	torsk
<i>vindauga</i>	fuinneog	window	fenêtre; vitrine	ventana, ventanilla	víndue; udstillingsvindue	vindu
<i>dorg</i>	dorú	fishing-line				
<i>sker</i>	sceir	skerry			sker	skär
<i>lōmr</i>	lōma	diver				lom
	bróg	shoe				
	beoir	beer				

7.9 Loanwords from French

The Norman invasion of Ireland began during the latter half of the 12th century and some French influence prevailed into the 14th century. The examples below show that Irish borrowed some loanwords in the fields of food or clothing, while some others relate to administrative and social affairs, and some to literary matters.

The fact that Irish borrowed *garçon* and *épouser* suggest the influence of new social mores. Of the words previously favoured for *boy* —*mac* meaning ‘son’ and loosely a male descendent, *macaomh* meaning ‘beloved son’, and *buachaill* meaning ‘cowherd’— the last is still in use, but *garsún* or *gasúr* are dominant, so much so that the latter variation by metathesis has come to mean ‘child of either sex’ in the most densely populated Irish-speaking region.

The loanword *plúr* is bidimensional, in that it was an early borrowing from Old French *flor* (which later became *fleur de farine* —in the sense of ‘the finest part of the wheat— and in Modern French abbreviated to *farine*). But not only does it still signify ‘flour’ in Irish, but it also carries the metaphorical sense demonstrated in *fleur de farine*, in that a beautiful woman is often referred to poetically as *plúr na mban* (‘the flower of all women’). The Old Irish word *bláth* is still in use and is the normal word for ‘flower’, but is not used metaphorically in quite the same way.

<i>French, Old French</i>	<i>Irish</i>	<i>English</i>	<i>Spanish</i>	<i>Norwegian</i>
<i>bacon</i> < <i>bacoun</i>	bagún	bacon	tocino	bacon, (salt) flesk
<i>orange</i> < <i>orange</i>	oráiste	orange	naranja	appelsin
<i>farine</i> < <i>fleur de farine</i> < <i>flur</i>	plúr	flour	harina	(h)vete)mel
<i>raisin sec</i> < <i>raisin</i>	risín	raisin	uva pasa	rosin
<i>baron</i>	barún	baron	barón	baron

<i>garçon</i>	garsún, gasúr, buachail	boy	niño	gutt
<i>épouser</i>	pós	marry, espouse	casarse	gifte seg (med), bli gift
<i>boucle</i>	búcla	buckle	hebilla	spenne
<i>robe</i>	róba	robe	manto	lang kápe, *kjole, *drakt
<i>goune</i>	gúna	gown	vestido largo	(fin)kjole
<i>cave vouûtée < vou(l)te</i>	boghta	vault	sótano; bodega	hvelv, kjeller
<i>forêt <forest</i>	foraois	forest	bosque	skog
<i>nature</i>	nádúr	nature	carác- ter; na- turaliza	natur; art, type, beskaffenhet
<i>region</i>	réigiún	region	región	område, region
<i>raison</i>	réasún	reason	razón	fornuft, forstand, dømmekraft
<i>texte</i>	téacs	text	texto	tekst
<i>terme</i>	téarma	term	termino	faguttrykk, vending

Irish also borrowed from Welsh (once our nearest linguistic neighbours), Greek (usually via Latin), and occasionally from other languages. The examples below from Welsh are suggestive of storytelling context, the Spanish example of trade, the Hebrew of a biblical context and the Greek of glosses on religious manuscripts. The last example below, *fordécsid*, is not a borrowing in the normal sense but a calque, where the Greek components *ἐπὶ* and *σκοπος* have been literally translated by the Irish components *for-* and *décsid*.⁶

6. From *O'Mulchonry's Glossary*, an Irish etymologicon which has been dated to before the mid-eighth century and contains almost 200 citations of Greek words.

<i>Irish, Old Irish</i>	<i>English</i>	<i>Welsh</i>	<i>Spanish</i>	<i>Hebrew</i>	<i>Greek</i>
óinmhid < óinmit	fool	<i>ynfyd</i>			
nós	custom	<i>naws</i>			
murúch < muirmorú	mermaid	<i>mor-forwyn</i>			
réal	sixpence		real		
seiceal < cicle	shekel			sheqel	
dia- < díá-	dia-				δια-
eo- < eó	eu-				εὖ
deichniúr, decaid	decade (<i>set of ten psalms</i>)				δεκάς
onagri	wild ass, onager				ὄναγρος
fordécsid	overseer				ἐπίσκοπος

7.10 Loanwords from English

By far the greatest amount of loanwords in Irish came from or via English. There was some overlap with the period of Norman influence during the 12th-14th centuries, when some words were borrowed from French and some from French via English. With the decline of French influence in the 15th century, the influx of loanwords from English into Irish became the norm and has remained so ever since.

Perusal of early English loanwords reveals types of words which may be roughly grouped as follows:

Eating & drinking

béile (meal), *branda* (brandy), *bríbhéir* (brewer), *bricfeasta* (breakfast), *cabáiste* (cabbage), *candaí* (candy), *cearbhas*, *carbuaid* (caraway), *dinnéar*⁷ (dinner), *leitís* (lettuce), *liocras* (liquorice), *liomóin* (lemon), *luáiste* (lovage), *sáiste* (sage), *scailliún* (scallion), *siocaire* (chicory), *sinséar* (ginger), *suipéar*⁸ (supper)

Clothing & furnishings

bríste (breeches), *clóca* (cloak), *cóta* (coat), *cufa* (cuff), *cuilt* (quilt), *cuirtín* (curtain), *cúisín* (cushion), *hata* (hat), *húda* (hood), *lása* (lace), *líneáil* (lining), *ómra* (amber), *pota* (pot), *scarfa* (scarf), *sciorta* (skirt), *stoca* (stocking)

Home & hardware

bosca (box), *bríce* (brick), *cairt* (cart), *campa* (camp), *cárta* (quart, card), *cíle* (keel), *cistin* (kitchen), *clós* (yard), *corda* (cord, rope), *hanla* (handle), *hinse* (hinge), *laitís* (lattice), *lampa* (lamp), *rópa* (rope), *scafall* (scaffolding)

Personal needs

compord (comfort), *crampa* (cramp), *dochtúir* (doctor), *poitigéir* (apothecary), *scóip* (scope), *seirbhís* (service), *sólás* (solace)

Commerce

costas (cost), *dosaen* (dozen), *lastas* (cargo), *léas* (lease), *liosta* (list), *lóistín* (lodging), *pingin* (penny), *scór* (score), *sórt* (sort)

7.11 Laying the foundation for domain gain

With the foundation of the Irish Free State in 1922, the Government set about putting in place measures to preserve and restore Irish as the language of the Irish people. This included introducing Irish as the medium of education in primary schools, providing Irish-medium secondary education in some schools and some third-level Irish-medium education at one of

7. Or perhaps from French.

8. Or perhaps from French.

the universities. This focus on Irish-medium education necessitated terminology planning, which in turn led to the formulation of recognized methodologies for term formation.

Much activity focussed on standardization of spelling and grammar during the 1940s and 50s, on lexicography and terminology work, on provision of textbooks, atlases, etc. Bilingual signage for place-names was introduced, an Irish-medium radio was founded in 1972 and a television station in 1996, while some newsprint has been available in Irish since the late nineteenth century. The recent Official Languages Act 2003 demands the provision of bilingual services by public bodies and, in January 2007, Irish achieved full status as an official working language of the European Union. All of these activities and many others have led to a huge and growing demand for technical terminology.

7.12 Approaches to terminology provision

There are five simple approaches involved:

- ▶ Collection of existing terminology in surviving domains;
- ▶ Collection of previously existing terminology forgotten by the language community due to domain loss;
- ▶ Term formation;
- ▶ Standardization and harmonization of existing terminology;
- ▶ Dissemination of terminology in suitable and accessible resources.

7.13 Approaches to term formation

- ▶ Devising new terms using native words or parts of words;
- ▶ Calques;
- ▶ Loanwords transcribed;
- ▶ Loanwords left unchanged.

While resorting to borrowing loanwords from English was not promoted as the primary method of term formation, it was considered necessary for scientific and technical terminology. Thus, rules for transcription of technical terms were devised.

Special emphasis was laid on the etymology of loanwords, on identifying Latin or Greek roots, and on transcribing them in according to the demands of Irish orthography.

Features of historical loanwords from Latin were identified as follows:

- ▶ the Latin endings *-um*, *-us*, *-is*, *-io* are dropped;
- ▶ the vowel sounds are kept long or short as in the original Latin or Greek;
- ▶ the consonants are kept broad or slender as in Irish orthography;
- ▶ short final vowel syllables are rendered as *a* or *e* depending on whether preceding vowel is broad or slender.

<i>Modern Irish</i>	<i>Middle or Early Modern Irish</i>	<i>Latin</i>
criostal	< cristall (8 th C)	< CRYSTALLUM
airgead	< argat (9 th C)	< ARGENTUM
ciogal	< cicul (9 th C)	< CYCLUS
maighnéad	< maignéit (AD 988)	< MAGNETUM
stoidiaca	< stodiace (AD 1400)	< ZODIACUS
éiclips	< éiclips (1694)	< ECLIPSIS

7.14 Devising transcription rules

The first step in devising transcription rules is to identify criteria in order to establish which terms to transcribe. While this is not an exact science, the following criteria were adopted by terminology planners for the Irish language:

Proper names

- ▶ people (in general, Irish people and people famous in history and legend)
- ▶ places (in general, important foreign placenames)
- ▶ movements (historical, political, artistic)

- ▶ organizations (administrative, historical, political, artistic)
- ▶ titles (historical, administrative, ecclesiastical, military)
- ▶ acronyms (some already established, but tend to leave many acronyms in English)

Terms

- ▶ technical
- ▶ scientific
- ▶ other terms if no satisfactory solution can be found using native words, or if the borrowing is in common use in the language community

Loanwords left unchanged in Irish include many proper names (for practical reasons), acronyms (for reasons of transparency) and terms (e.g., some French culinary terms).

7.15 Transcription rules from the Latin alphabet to Irish

The rules are somewhat complex but these are the main steps:

Loanwords are transcribed syllable by syllable. The first step is to study the etymology for semantic purposes, and check the Greek, Latin or other roots for vowel length. The rules provide for consonants which do not exist in Irish or which only appear in certain positions. They also provide for diphthongs which do not exist in Irish. They indicate how and when to slenderize or broaden consonants when putting the syllables together. Common scientific endings have been standardized. Finally, the rules provide for application of lenition⁹ and hyphenation rules in transcribed loanwords.

9. This linguistic feature is very common in Irish in many grammatical situations. It consists of softening a consonant (initial or otherwise) and is indicated by inserting the letter *h* after the consonant.

Almost all new terms are presented to us in English and in the Roman alphabet. These rules have been developed over the past number of decades and applied with varying degrees of consistency. Much existing terminology has been collected in a national terminology database and a huge harmonization task has emerged. Because of the lack of visibility and everyday currency of terms, especially technical terms, there is no real sense of what is 'commonly in use', with the result that making harmonization decisions can be quite challenging.

7.16 Challenges in term formation

As mentioned above, there is very little visibility for technical terminology in Irish. While bilingual signage is becoming more common, the wording is not always technical, or is at least limited by the scope of the signage. Although newspapers, magazines and journals exist, they do not enjoy a wide readership so that the awareness of members of the public concerning spelling, grammar and terminology is often limited to what they remember from their schooldays. Among the community where Irish is the mother-tongue, many speakers are not interested and use English terms in preference to what they consider artificial words from Dublin. Historically, there has been little engagement by universities in the fields of terminology and lexicography, although this is beginning to change. The transcription rules are complicated and were applied and understood by language experts in the fields of lexicography and terminology. For reasons of resources, the rules had not been finalized or published. However, due to a burgeoning translation industry in recent times, the need to clarify the rules and publish a handbook has become pressing. The handbook is in development and will be published in 2008.

8. Tu vo' fa' ll'americano. Els préstecs a l'italià contemporani

Rossend Arqués

ROSSEND ARQUÉS I COROMINAS

Professor titular de Filologia Italiana a la Universitat Autònoma de Barcelona. És doctor en Filologia Romànica (especialitat en Filologia Italiana) per la Universitat de Barcelona. Ha estat professor de llengua i literatura catalana a la Universitat de Venècia i de llengua i literatura espanyoles a diverses universitats italianes (Càller, Pàdua, Venècia, Trieste, Feltre).

Entre la seva abundant producció d'articles i publicacions especialitzades, destaquen els diccionaris català-italià i italià-català d'Enciclopèdia Catalana.

Era un veí atípic Galeazzo Biadene. Quan coincidíem al jardí de l'edifici on vivíem, ell, en comptes de parlar del temps o del govern («piove: governo ladro»), com qualsevol altre veí, solia encetar una conversa d'allò més compromesa. Nietzsche, l'esoterisme de Dante, Corbin i els fidels d'amor eren els seus temes principals. Un bon dia, palplantats com sempre amb les nostres respectives i velles bicicletes a la mà entre els parterres comunitaris, deixà anar un aforisme amb què sintetitzava tota la història de l'italià: «de la llengua d'Oc a la llengua de l'OK».¹ Impossibile un epígraf més adequat per a l'article que m'ocupa

1. Ara també a BIADENE, Galeazzo: *Inchiostro di seppia*. Venezia: Ca' Diedo, 1971.

i que voldria dedicar a la memòria del meu veí del Lido de Venècia.

8.1 Els manlleus en la història recent de la llengua italiana

En la història de la llengua italiana moderna (deixant de banda, per tant, la primera introducció de gal·licismes que tingué lloc a l'edat mitjana), els dos fenòmens consecutius i, posteriorment, paral·lels, més importants, pel que fa als préstecs, són l'entrada dels francesismes i la dels anglicismes.

El primer fenomen s'inicià a final del segle XVIII i mai no ha deixat de tenir efectes sobre l'italià, tot i que la seva influència ha minvat notablement en les darreres dècades. Al seu extraordinari diari intel·lectual *Zibaldone di pensieri*, Giacomo Leopardi reflexiona sobre la presència massiva de gal·licismes en l'italià de l'època. El francès era, per al gran poeta de Recanati i per a altres escriptors de la seva generació, una llengua molt rica en terminologia filosòfica i científica, però, per això mateix, gens «bella», perquè la bellesa no té res a veure amb l'exactitud i la matemàtica. La bellesa d'una llengua depèn exclusivament de la llibertat i de l'ardidesa d'eludir, quan convingui, les regles del discurs.² De manera que no hi podia haver una actitud més vulgar que la de molts escriptors contemporanis seus que empraven un italià «alla francese». Malauradament aquest fenomen no només afectava els grans escriptors, els quals sabien perfectament com introduir els barbarismes perquè

2. LEOPARDI, *Zib.* 2417-2418: «Infatti la lingua francese è in verità ricchissima di parole, massime in filosofia, scienze, conversazione, manifatture, e in ogni uso e materia di società, di commercio ec. ec. e non per questo è bella, nè più bella dell'italiana, e neanche della spagnuola. La vera e non accidentale, ma essenziale bellezza di una lingua, quella che non si può perdere, se la lingua non si corrompe formalmente, è una bellezza intrinseca, e spetta all'indole della lingua; e questa non può consistere in altro che nell'ardire. Or questo ardire che cos'è, fuorchè la libertà di non essere esatta e matematica? (...) Quindi se *lingua bella è lingua ardita e libera*, ella è parimente *lingua non esatta, e non obbligata* [2418] *alle regole dialettiche* delle frasi, delle forme, e generalmente del discorso.»

això no afectés gens l'harmonia de la llengua, sinó també la llengua esquivada dels escriptores que no feien més que seguir la moda d'una forma irreflexiva, acceptant tota mena de barbarismes, amb què destruïen l'elegància de l'italià.³ Leopardi, amb tot, no era un purista. Criticava també els impulsors del *Diccionari de la Crusca*, per la seva voluntat de mantenir aquest diccionari d'autoritats ancorat als autors del segle XIV (Dante, Petrarca i Boccaccio, essencialment). Era partidari, en canvi, d'una norma lingüísticoretòrica que partís dels escriptors anteriors a l'entrada de la mania del francesisme (l'anomenada *gal·lomania*) i, en particular, dels prosistes del segle XVI. No era pas contrari, doncs, als neologismes, però exigia que els nous conceptes nasquessin per derivació o per composició de les arrels pròpies de la llengua, perquè aquest és «l'unico, proprio, ed assoluto mezzo di rendere una lingua sufficiente ed uguale a qualunque numero d'idee (...) e renderla tale non accidentalmente ma per propria essenza, e non per alcuni momenti, come può essere adesso p. e. la francese» (30 de maig de 1822, *Zib.* 2449). Diferenciava, a més, amb una perspicàcia in-

3. Leopardi *Zib.* 2508-2510: «Anzi non c'è cosa più volgare e ordinaria di quelle voci e modi forestieri. Come accade appunto in Italia oggidì, che non si può nè parlare nè scrivere in un italiano più volgare e corrente, che parlando e scrivendo in un italiano alla francese. [2509] Il che è ben naturale e conseguente, secondo le cagioni che ho assegnate, le quali introducono questo secondo barbarismo in una lingua. Perocchè esse l'introducono ed influiscono direttamente, non negli scritti de' grandi letterati e degli uomini di vero e raffinato buon gusto (come ho detto di quel primo barbarismo) ma nella favella quotidiana, e da questa passa il barbarismo nei libri degli scrittori che non istudiano, non sanno, non conoscono, e neanche cercano, nè si vogliono affaticare ad indagare altra lingua da quella che son soliti di parlare, e sentire a parlar giornalmente, e non si saprebbero esprimere in altro modo, nè possiedono altre voci e forme di dire. Di più seguono ed approvano (secondo il poco e stolto loro giudizio) l'uso corrente, la moda ec. ed accattano l'applauso e la lode del volgo, e si compiacciono di quella misera novità, e vogliono passar per autori alla moda: così che oltre all'ignoranza, li porta al [2510] barbarismo anche la volontà, ed il cattivo loro giudizio; e l'esempio gli strascina ec. Di più formandosi a scrivere sui soli o quasi soli libri stranieri divulgati nella loro nazione, non conoscono altre voci, frasi, e maniere di stile, che quelle di que' libri, o non si vogliono impazzire a scambiarle coll'equivalenti nazionali, che non hanno punto alla mano. E così imbrattano sempre più la lingua e letteratura nazionale di cose forestiere, anche oltre all'uso della favella ordinaria de' loro compatrioti».

freqüent, els «francesismes» —de què hem parlat— dels «euro-peismes», és a dir, d'aquells termes científics que «expressen de forma precisa una idea al mateix temps subtil, clara o si més no perfecta i sencera, una gran part de les quals són comunes a totes les llengües d'Europa i que formen una mena de petita llengua o vocabulari universal [...]. Les llengües són sempre el termòmetre dels costums, de les opinions, etc. de les nacions i els temps, i segueixen per natura el camí d'aquests.»⁴

Aquesta era la situació dels manlleus en l'italià a mitjan segle XIX. Abans, però, de passar a l'estricta contemporaneïtat, donem un cop d'ull als préstecs expressats en termes absoluts, per mitjà de la taula següent (I):⁵

Taula I

Provenença	No adaptats	Adaptats	Total
Grec	13	8.342	8.355
Anglès	4.303	1.989	6.292
Francès	1.465	3.517	4.982
Espanyol	263	792	1.055
Alemanys	288	360	648

4. Leopardi *Zib.* 1213-1214: «Da qualche tempo tutte le lingue colte di Europa hanno un buon numero di voci comuni, massime in politica e in filosofia, ed intendo anche quella filosofia che entra tuttogiorno nella conversazione, fino nella conversazione o nel discorso meno colto, meno studiato, meno artifiziato. Non parlo poi delle voci pertinenti alle scienze, dove quasi tutta l'Europa conviene. (...) e in somma tutte o quasi tutte quelle parole ch'esprimono *precisamente* un'idea al tempo stesso sottile, e chiara o almeno perfetta ed intera; grandissima parte, dico, di queste voci, sono le stesse in tutte le lingue colte d'Europa, eccetto piccole modificazioni particolari, per lo più nella desinenza. Così che vengono a formare una specie di piccola lingua, o un vocabolario, strettamente universale. (...) Quindi è ben congruente, e conforme alla natura delle cose, che almeno la massima parte del vocabolario che serve a trattarle ed esprimerle, sia uniforme generalmente, tendendo oggi tutto il mondo a uniformarsi. E le lingue sono sempre il termometro de' costumi, delle opinioni ec. delle nazioni e de' tempi, e seguono per natura l'andamento di queste.»

5. Nota: dades calculades a partir d'un lèxic d'uns 260.000 lexemes. Font: *Gradit*, vol. VI, p. 1170.

Àrab	203	430	633
Rus	86	166	252
Provençal	—	240	240
Japonès	126	86	212
Portuguès	47	161	208
Turc	45	127	172
Longobard	—	114	114
Hebreu	36	77	113
Hindi	12	67	79
Sànskrit	66	—	66
Xinès	18	44	62
Persa	—	48	48

D'aquestes dades, i deixant de banda el grec, del qual depenen un gran nombre de mots, podem veure clarament que les llengües més influents són l'anglès, el francès i, en tercer lloc, l'espanyol. Si considerem, però, un volum de lèxic més petit (uns 50.000 mots), ens adonem que el francès és la primera llengua (un 5% correspon al francès i un 3% a l'anglès). I aquesta darrera dada esdevé encara més rellevant si només considerem l'anomenat vocabulari bàsic en què l'anglès només ocupa un 0,7% mentre que el francès encara obté un bon 5,7%.⁶ La taula ens permet, a més, de copsar la diferència entre manlleus «adaptats» i «no adaptats»⁷ pel que fa a l'assimilació: mentre llengües com l'anglès, el japonès i el sànskrit ressalten en la columna dels mots no adaptats, el francès, el provençal, l'àrab i l'espanyol ho fan en la columna dels adaptats. Però

6. Lorenzetti 2002: 48-50.

7. Es tracta, òbviament, d'una simplificació. Vegeu Gusmani 1981: 19: «il prestito rappresenta una "risposta" attiva della lingua [...] alle sollecitazioni e agli influssi provenienti da un'altra lingua. Tale "risposta", per fedele che sia, non può mai adeguarsi perfettamente all'archetipo, perché una corrispondenza tra entità non commensurabili come sono i singoli sistemi linguistici non può essere che approssimativa.»

com diu Lorenzetti, «in realtà la differenza non dipende dalle lingue, ma dall'epoca nella quale esse hanno influito sulla nostra: i prestiti antichi sono sempre assimilati, mentre in tempi più recenti il crescere del generale livello d'istruzione e il conseguente aumento della familiarità con testi scritti in altre lingue hanno reso preferibile mantenere la forma di partenza piuttosto che assimilarla all'italiano». Més endavant acabarem de perfilar aquesta qüestió.

En aquest punt, voldria obrir un petit parèntesi sobre el tractament dels anomenats «exotismes», és a dir, els manlleus de llengües orientals, eslaves incloses.⁸ En la majoria de casos cal distingir els préstecs antics dels més recents. El primers normalment han estat adaptats perfectament (penseu en el lèxic àrab entrat en l'italià medieval: *ammiraglio*, *carciofo*...), mentre els segons han estat transcrits, en general, a partir de la pronunciació gràfica (*spelling pronunciation*) (a) i de les adaptacions grafèmiques a les diverses llengües colonials o excoloniales (b) de les quals l'italià les ha introduït.⁹ Aquestes diverses mediacions han donat lloc a pronunciacions diferents d'una mateixa paraula: /ku'vajt/, /ku'veit/, ku'wajt/ /ku'ejt/. Vegeu alguns exemples d'aquesta complexa problemàtica:

- veus ameríndies que entren a l'italià per l'espanyol o pel portuguès (*cioccolato*, de *chocolate*, transcripció espanyola d'un mot nàhuatl; *tapioca*, *macaco*) sense grans dificultats;
- paraules sànscrites, hindis o tàmls que hi passen normalment per mitjà de l'anglès o del francès, però també de l'(indo)portuguès;¹⁰
- veus àrabs o perses que es transcriuen segons les convencions grafèmiques del francès (/s/ es transcriu /ss/, i d'aquí vénen *Sassamide*, *Abasside*...);

8. Pel que fa al terme *exotisme* i el debat que ha creat, vegeu Mancini 1994: 825-830.

9. Mancini, p. 828.

10. Especial importància per a aquestes veus va tenir la introducció d'orientalismes que va fer Emilio Salgari, l'autor de *Sandokan*, en les seves novel·les exòtiques.

- neoislamismes amb transcripció grafèmica i adaptació fonològica particular: *ayatollah*, *chador*, *fattwa*, *hezbo-llah*, etc.

Molt sovint els mots s'adapten a partir de formes imperfectes de les llengües d'origen; pensem, per exemple, els plurals àrabs en *-in* reinterpretats com a singulars: *bagarino*, *fedayin*, *pasdaran* (dels plurals respectivament de *baggal*, *fidai*, *pasdar*).

Examinem ara la qüestió a partir de la data d'entrada dels manlleus amb les dades que ens faciliten les versions en CD ROM d'alguns diccionaris:

Taula IIA (els «no adaptats» van entre parèntesi)

Sabatini/ Coletti	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI
Francès	272 (11)	491 (42)	1134 (190)	1292 (572)	1 (1)
Anglès	17 (3)	60 (28)	309 (157)	2470 (1970)	27 (22)
Espanyol	65 (3)	39 (5)	99 (31)	160 (92)	
Alemanys	6	18	72 (22)	141 (72)	
Àrab	10 (1)	11	30 (3)	48 (15)	
Xinès	(1)	(2)	(2)	9 (5)	

Taula IIB

GRADIT	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI
Francès	218	385	1.158	1.954	46
Anglès	14	77	564	5.055	794
Espanyol	87	47	225	387	11
Alemanys	13	15	132	384	5
Àrab	12	10	69	207	10
Xinès	4	2	10	35	5

Taula IIC

Zingarelli 2008	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI
Francès	(10)	(63)	(299)	(527)	(1)
Anglès	(4)	(36)	(199)	(2071)	(62)
Espanyol	(4)	(10)	(52)	(104)	
Alemanys			(38)	(89)	
Àrab			(6)	(23)	
Xinès		(2)	(2)	(10)	

Malgrat les diferències entre els diversos registres, és prou evident que l'anglès en el segle XX i, en concret, en els darrers cinquanta anys, si bé no ha substituït el francès, és evident que l'ha superat com a llengua estrangera més influent sobre l'italià (cosa comuna a altres realitats sociolingüístiques del món), sobretot pel que fa als llenguatges sectorials. Amb tot, del país gal provenen encara paraules clau de la vida quotidiana i de la política modernes: *informatica, riciclare, riciclaggio, terziario, terziarizzazione (informatique, recycler...); alternanza, marginalizzazione, paesi in via di sviluppo, terzo mondo (alternative, marginalisation...);* préstecs no adaptats: *bidonville, boutique, engagé (impegnato), nouvelle vague*. I no hem d'oblidar que el francès havia estat des de la segona meitat del segle XIX la via d'introducció de molts anglicismes: *boom, lobby, turn over*. En suma, la influència del francès al llarg del s. XVIII va significar la primera europeïtzació de la llengua italiana i va afectar sobretot els nivells alts o més alts de la llengua.

Per estudiar els manlleus, doncs, cal, des del punt de vista metodològic, distingir entre *llengua donant* i *llengua receptora*, precisament per poder copsar el fet que moltes paraules d'origen molt divers (exotismes) han arribat per mitjà d'una altra llengua i han estat adaptades d'acord amb la morfologia i la fonètica d'aquesta última (per exemple, de l'anglès: *canguro, boomerang, bungalow, curry; geisha, judo, atollo*). Això també afecta els anomenats «préstecs de retorn», és a dir, l'adopció d'anglollatinismes o d'anglogrecismes (com ara *micro*). En termes més generals, convé també diferenciar entre *manlleus*

adaptats i *manlleus no adaptats*, i recordar que la tendència actual es decanta per aquests últims. Podríem dir que són una minoria els que batallen en contra dels préstecs no adaptats, tot propugnant alternatives sovint curioses i que gairebé ningú no accepta com és ara:

- a) per substitució: *big bang* → *gran botto*; *marketing* → *vendistica*; *meeting* → *incontro*; *smog* → *fubbia*;
- b) per adaptació: *beat* → *bitto*; *computer* → *computiere*; *standard* → *standaro*.

Els préstecs no adaptats en italià s'assimilen en la seva forma singular. Algunes paraules d'origen ibèric, en canvi, solen adaptar-se en plural, tot i referir-se a un objecte singular: «un *silos*». Formen el plural amb l'article (*il cognac*: *i cognac*; *il bar*: *i bar*; *il computer*: *i computer*). Pel que fa a l'article d'aquestes paraules, hom es guia per la pronunciació: *il jack*, *lo sherry*, i, en els casos dubtosos, com ara la lletra *w* anglesa, que és una semiconsonant, la variació és a l'ordre del dia (*i whisky*, *lo whisky*, *l'whisky?*). La pronunciació dels préstecs és un dels problemes o qüestions complicades i dinàmiques en l'italià contemporani. És evident que la pronunciació de mots estrangers depèn molt de la manera com el préstec concret ha entrat en l'italià (si ho ha fet per mitjà de la llengua escrita —com solia passar fins no fa gaire— o si ho ha fet per la llengua parlada) i del grau de coneixement de la llengua estrangera. D'aquí ve la simplificació fonètica o l'errada de prosòdia de les paraules estrangeres (/ʼassist/ en comptes de /ə'sist/; /per'fɔrmans/ o /perfɔr'mans/ per /pə'fɔ:məns/). Alguns exemples: *puzzle*, que fins fa poc es pronunciava tal com s'escrivia (/ʼpʊttsle/), ara se sol pronunciar més o menys com en anglès (/ʼpʌzl/), gràcies precisament a un major coneixement d'aquesta llengua; encara es pronuncia /tunnel/ en comptes de /tʌnnel/, perquè la paraula ha entrat per via escrita, però són molts els senyals de la introducció de mots anglesos per via oral: la novel·la *La bruttina stagionata* de Carmen Convito n'és una prova: *treinin*, *deddi*, *ollrait*, etc.

Unes dades històriques ens ajudaren a situar el problema dels anomenats «barbarismes» a la Itàlia dels darrers 140 anys. Recordem que la primera intervenció de l'Estat italià en contra d'aquest fenomen va ser l'any 1874, just tretze anys després de

la unificació. Anys més tard, un decret llei del govern feixista imposava, l'11 de febrer de l'any 1923, una taxa sobre els rètols en llengües estrangeres. Les paraules més multades van ser *salon, pension, express, sport, kulm dancing, whisky, wines, liquors*. Va salvar-se *bar* perquè no es va trobar cap equivalent adequat. Al llarg dels anys trenta la lluita s'endurí. S'intentà substituir tots els anglicismes que entraven. Mussolini en persona va intervenir per encoratjar la lluita, titllant els defensors dels barbarismes de «burgesos»; croada que arribà fins a la prohibició d'usar qualsevol paraula estrangera. El primer inventari dels manlleus, per bé que circumscrit als anys seixanta, el va fer Ivan Klajn (1972). Va ser molt important, entre altres coses, per les diferències que establia des del punt de vista de l'ús. Gaetano Rando publicà a final dels anys vuitanta el *Dizionario degli anglicismi nell'italiano postunitario* (1987). En aquest mateix any sortia l'article *Morbus anglicus* d'Arrigo Castellani en què deia que l'italià patia una malaltia de contaminació aguda i proposava una sèrie d'accions encaminades a frenar el fenomen.

8.2 Els préstecs de l'anglès a l'italià contemporani.

Algunes consideracions

L'anglès representa un importantíssim pas més en el procés anomenat *europèització*, que a diferència, però, del francès implica tots els nivells de la llengua, fins als més baixos (música rock, joves no escolaritzats, seguidors d'esports, etc.). És a dir, tant les llengües sectorials com els usos col·loquials de la llengua i fins i tot dels dialectes.¹¹ Una conegudíssima cançó

11. I ja que parlem de dialectes, es important esmentar la recent tendència literària a considerar la riquesa lingüística de les regions com un patrimoni de la llengua italiana mateixa i no ja en contraposició a ella com havien estat vistos els dialectes fins fa ben poc. Això ho constaten alguns estudiosos i s'observa molt clarament en escriptors com Andrea Camilleri, en la llengua del qual es barregen indistintament sicilià (italianitzat o, en tot cas, més comprensible), italià regional i italià més o menys estàndard. Vegem-ne un exemple d'una de les novel·les del cicle dedicat a l'inspector

napolitana de Renato Carosone ens mostra la importància del prestigi del model social i lingüístic americà (*whisky and soda*, *o' rocchenroll*, *baisiboll*, *Ccamel*, *Italy!*) en el context de la segona postguerra italiana. L'exhibicionisme lingüístic obeeix a una moda que és directament proporcional al desconeixement de l'anglès de la població italiana en general i que, per això mateix, pot desembocar en el ridícul, com adverteix el cantant («Come te po' capi' chi te vo' bbene / si tu lle parle miezo americano?»):

Tu vuo' fa' ll'americano
mericano, mericano...
sient'a mme chi t' 'o ffa fa'?
tu vuoi vivere alla moda,
ma se bevi «whisky and soda»
po' te siente 'e disturba'...
Tu abball' o' rocchenroll
tu giochi a baisiboll...
ma e solde p' e' Ccamel
chi te li dà?
la borsetta di mammà?

Tu vuo' fa' ll'americano
mericano, mericano...
ma si' nato in Italy!
sient' a mme: nun ce sta niente 'a fa'
ok, napulitan!
tu vuo' fa' ll'american
tu vuo' fa' ll'american!

Come te po' capi' chi te vo' bbene
si tu lle parle miezo americano?
quanno se fa ll'ammore sott' 'a luna
comme te vene 'ncapa 'e di' «I love
you»?

És la mateixa extravagància ridícula en què cauen molts polítics i els òrgans mateixos de l'Estat quan utilitzen anglicismes com *educational* (educatiu, formatiu), *question time* (qüestió urgent) o *welfare* (benestar, estat del benestar, «Ministero del Welfare»), «*authority* per le comunicazioni», «garante della *privacy*», «*devolution*» (amb què la Lega Nord demana el retorn d'una suposada autonomia del Nord d'Itàlia) o bategen amb paraules angleses sectors de la televisió pública: «Rai *educational*», «Rai *international*», «Rai *trade*».

Montalbano, *L'odore della notte* (Selerio, Palerm, 2001, p. 9): «La persiana della finestra sbattì tanto forte che parse una pistolettata e Montalbano, che in quel preciso momento si stava sognando d'esser impegnato in un conflitto a fuoco, s'arrisbigliò di colpo sudatizzo e, 'nzemmula, agghiazzato dal freddo».

Els préstecs de l'anglès són presents a les llengües sectorials (tecnicismes) i a diversos nivells de la llengua comuna, escrita i parlada, a causa dels intercanvis econòmics i comercials, de la informació científica i tecnològica i determinades modes, que es basen en el prestigi de la llengua i dels països productors de noves tecnologies. La premsa, sobretot l'especialitzada, constitueix un vehicle importantíssim de transmissió de manlleus. Però fins i tot en l'àmbit de les llengües sectorials no hi ha una resposta unívoca davant dels manlleus. Per exemple, es prefereix *processore* a *processor*, mentre que en la llengua comuna *transistor* es prefereix a *transistore*.

Els diccionaris són un clar testimoni de la major tolerància respecte als préstecs no adaptats. Només cal donar un cop d'ull a les taules IIA, B i C, per adonar-se'n: *account*, *acid music*, *audience*, *blind trust*, *buffer*, *bug*, etc. Es prefereix l'anglicisme no adaptat per diverses raons: dificultats de traducció-adaptació dels tecnicismes amb la rapidesa típica de la premsa o de les necessitats de les activitats industrials i comercials, unides al bilingüisme cada cop més estès de les persones que treballen en aquests terrenys. El llenguatge econòmic, per exemple, fa servir molts anglicismes no adaptats: *deregulation*, *dumping*, *fiscal drag* (*drenaggio fiscale*), *fixing*, *holding*, *joint venture*, *futures*, *leasing*; com també ho fa l'esportiu: *goal* (o *gol*, o *rete*), *corner*, *dribbling*, *jogging*, *pole(-position)*, *team*, *training*, *trekking*. I un gran nombre de sigles italianes depenen de la forma anglesa, tant les referents a nocions tècniques (*AIDS*, *REM*, *TAC*) com a les polítiques (*UNO*, *NATO*), etc. El fenomen anomenat «italese» té una gran difusió, com ens ho indica prou bé la cançó de Carosone i l'èxit d'alguns anglicismes molt comuns: *baby*, *black-out*, *boom*, *check up*, *count down* (al costat de l'adaptat *conto alla rovescia*), *drive in*, *fall out* (al costat dels adaptats *ricaduta* o *pioggia radioattiva*), *flash back*, *gap*, *jeans*, *killer*, *look*, *pool*, *sexy*, *sit in*, *test*, *turn-over* (en el llenguatge sindical). Moltes paraules no han trobat fins ara cap adaptació: *imprinting*, *backup*, *bit*, *byte*, *compact disc*, *input*, *mouse*, *modem* o *scanner*. Hi ha, però, molts manlleus innecessaris o bé que tenen substituïts alternatius: *abstract* (*sunto*), *directory* (*indice*, *repertorio*); *e-mail* (*posta elettronica*); *on line* (*in rete*), *password* (*parola d'ordine*); *software* (*programma*). Altres, en canvi, han estat acceptats i adaptats sense problemes: *analo-*

gico, banca dati, consolle, digitale, icona, interfaccia, cliccare, digitare. El sector del còmic és un camp abonat als manlleus de l'anglès, principalment i curiosament pel que fa a les interjeccions: *sigh* (de *to sigh, sospirare*), *sob* (de *to sob, singhiozzare*), *gulp* (de *to gulp, (far fatica a) ingoiare*), *slam* (de *to slam*, sentir-se un cop), etc., com sap tot usuari dels productes de Walt Disney.

Des d'un altre punt de vista tenim dues menes de manlleus: 1) manlleus més o menys cultes de les llengües sectorials, en què és indispensable adoptar terminologies internacionals (i que, en alguns casos, corresponen a allò que Leopardi anomenava *europèismes*) i 2) manlleus populars, sovint inconscients, perquè es troben amagats en el teixit de la llengua: *non c'è problema* (*no problem*), *esatto* (*exactly*), *assolutamente* (*absolutely*). Algunes expressions del llenguatge juvenil pertanyen a aquest mateix àmbit: *bastardo* (*bastard*), *tranquilli* (*be quiet!*), *fottuto* (*fucking!*), *promuove* (en el sentit de 'difusió discogràfica', de *to promote*), *dannatamente* (*damned*), etc.

Un fenomen especial, no exclusiu de l'italià, el representen els anomenats *pseudoanglicismes*, és a dir, els falsos manlleus, o anglicismes aparents, molt comuns, que, però, cap parlant anglès o americà no entendria o entendria a penes (*autostop*, *bar*, *jolly*, *pullman*, *slip*, etc.). Heus aquí una petita taxonomia de la formació d'aquests mots:

- a) per elipsis inexistents en anglès: *intercity* (de *intercity train*), *computer* (de *personal computer*), *camping* (de *camping ground*);
- b) per generació autònoma (amb la mediació del francès en algun cas): *autostop*, *beauty* (*case*), *beauty farm* (inexistent en anglès), *block-notes*, *recordman* o *record-woman* (per *record holder*); *slowfood* (a partir de *fast food*), *fotoreporter* (de *reporter* 'periodista', per bé que en anglès la paraula és (*newspaper*) *photographer*);
- c) semàntic: *footing* (en anglès significa 'recolzar el peu', però en francès significa el mateix que en castellà, català i italià), *slip* (de *to slip* 'que es treu fàcilment'), *golf* (de *golf* (-coat), *cardigan golfer*, *jersey*, *pullover*), *smoking* (el vestit en anglès es diu *tuxedo* o *dinner-jacket*);

ket, aquesta paraula prové de *smoking-jacket*), *speaker*, *body*, etc.

Els calcs constitueixen també una de les maneres importants amb què les altres llengües influencien una llengua determinada. La diferència entre el calc i el préstec rau en el fet que aquest darrer és una paraula estrangera (poc importa si ha estat adaptada o no), mentre que el primer constitueix una paraula o grup de paraules de la llengua receptora que s'adequa a una determinada expressió forana. Passem a considerar la importància d'aquest fenomen a l'italià contemporani. Vegem-ne alguns exemples:

- a.1) Calcs per homonímia, reproduïts amb un mínim d'assimilació morfològica a l'italià: *dollaro*, *bistecca* (*beef-steak*), *rosbif* (*roast-beef*), *lingotto*, *boycottare* (de Boycott), *abolizionismo* (de *abolicionism*), *pressurizzare* (de *to presurize*). No sempre la fidelitat és adequada: *aria condizionata*.
- a.2) Calcs per sinonímia, inspirats en l'anglès, però formats amb material nou; no podem parlar de traducció: *fuori legge* (*outlaw*), *grattacielo* (*sky-scraper*); alguns compostos amb *auto-* (*self-*): *autogoverno* (*self-government*); però també: *fine settimana* (*week end*), *pannucchi* (*basket-ball*), *luna di miele* (*honey moon*), en què es capgira l'ordre «determinant + determinat» (típic de les llengües germàniques) per tornar a l'ordre «determinat + determinant» (típic de les llengües romàniques), encara que augmenten molt els mots que responen a la morfologia contrària (*tangentopoli*, *pornofilm*).
- b.1) Préstecs semàntics per homonímia: *classe* ('elegància', de *class*), *assumere* (a més del significat de 'prendre su di sé', adquireix el del verb *to assume* 'suposar'); afegeix un nou significat a una paraula preexistent en italià: *convenzionale* (*armi convenzionali*, és a dir, *no atomiche*); *efficiente* (*ben funzionante*; abans només s'emprava en el llenguatge filosòfic en l'expressió *causa efficiente*), *realizzare* (*to realice*); *suggestione*

- (*suggestion*), o *casuale* (amb pronunciació anglesa aproximada, amb el sentit de 'vestit esportiu').
- b.2) Per sinonímia: *colomba*, *falco* (*dove*, *hawk*), *stella* (del cinema; de *star*).
- c) Calcs de locucions: *lenti a contatto* (*contact lenses*), *alta fedeltà* (*high fidelity*); *arrampicatore sociale* (*social climber*). Els sintagmes angloamericans «adjectiu + substantiu» o «substantiu + substantiu (determinat + determinat)», s'adapten a l'italià seguint l'ordre invers, «substantiu + adjectiu» i «determinat + determinant»:
- c.1) «Adjectiu + substantiu» davant de «substantiu + adjectiu»: *drenaggio fiscale* (*fiscal drag*; adaptació amb canvis sintàctics i semàntics: s'ha triat *drenaggio* per una evident afinitat formal; l'expressió no adaptada també és molt utilitzada); *economia sommersa* (*underground economy*, també anomenada *il sommerso*).
- c.2) Substantius juxtaposats: tipologia important pels reflexos que té en la formació de les paraules en l'italià contemporani. En aquesta juxtaposició el determinant té valor d'adjectiu. Aquesta estructura ha potenciat fortament un model formatiu de paraules ja present en la llengua (*ufficio viaggi*, *commissario capo*): *banca dati* i *base dati* (*data base* i *data bank*); *conferenza stampa* i *sala stampa* (*press conference*, *press room*); *governo ombra* (*shadow cabinet*; calc molt difós en italià i molt productiu de neologismes: *ministro ombra*, *giunta ombra*, *finanziaria ombra*).
- c.3) «Substantiu + nexa preposicional»: *conto alla rovescia* (*count down*; calc imperfecte que prové del llenguatge de les empreses espacials), *fuga di cervelli* (*brain drain*, tot i que *drain* en anglès significa 'exhauriment').
- c.4) Calc parcial: *gap generazionale* o *divario generazionale* (*generation gap*), *droga party*, *film-inchiesta*, *palla-gol*, *palla-break*, *uomini-radar*.

Els derivats i els compostos dels manlleus no adaptats també tenen una presència molt important i molt productiva en el lèxic italià contemporani, adaptant-se a les regles de

formació de mots pròpies de la llengua italiana.¹² Per exemple, *film* i *sport*, dos dels anglicismes introduïts des de fa més temps, han produït respectivament 23 i 10 noves formacions. De *film* han sorgit els derivats: *filmare*, *filmaccio*, *filmatura*, *filmetto*, *filmicamente*, *filmino*, *filmato*, etc.; i els compostos: *film-inchiesta*, *filmografia*, *filmologia*, *film-tivù*, etc.

Aquesta és la forma de respondre a les exigències de la ràpida penetració a l'italià de les paraules estrangeres (*bypass*: *bypassare*; *setup*: *setuppare*) i que presenta una extraordinària activitat de creació d'híbrids: *fricchettone* (de *freak*), *sboom* (el contrari de *boom*), etc.¹³ «Come si vede» —escriu Tesi 2005: 245— «dal punto di vista numerico i derivati e composti che presentano una base straniera vanno ad aumentare in maniera considerevole la percentuale di parole straniere nel lessico italiano».

8.3 La invasió de l'anglès, mite o realitat?

La sensació d'invasió massiva o de contaminació vírica (que Arrigo Castellani condensava en la metàfora *morbis anglicus*) de paraules estrangeres i, sobretot, angleses, en l'imaginari actual dels italians en general és una qüestió epidèrmica que no passa la prova del nou dels fets i de les estadístiques. Ja Klajn (1972) va determinar que d'un total de 150.000 paraules que constitueixen el patrimoni lexical italià, els anglicismes eren uns 2.150 (és a dir, un 1,4% del total), dels quals, els préstecs integrals eren uns 1.600 (corresponent a un 1% del total). En el LIP (*Lessico di Frequenza dell'Italiano Parlatto*), un dels grans contenidors de textos parlats de començament dels anys 90, els préstecs pujaven al 0,2% i la major part corresponia a la paraula *okay*. Efectivament els manlleus de l'anglès, tot i ser

12. Els morfemes verbals o els sufixos italians (-are, -tura, -ino, -ico, etc.) o formatius internacionals (-fago, -grafia, -geno, -logia, etc.).

13. Els derivats i els compostos dels manlleus no adaptats oscil·len entre les formes més o menys adaptades i les no adaptades: *clown*, *claunesco*, *clownesco*.

importants, gairebé no apareixen als índexs de freqüència (De Mauro, 1970: 210-214). Els anglicismes presents en les edicions en format CD del *Sabatini Coletti* i del *Zingarelli* del 2006 eren el 2% del total i als cinc volums del *Vocabolario della lingua italiana* Treccani (de l'edició en CD del 1997) no passen de l'1,5%. A la darrera edició del GRADIT, que conté un volum molt superior de lèxic, els anglicismes no superen l'1,7% d'un total de 316.800 lemes, i en el lèxic d'alta disponibilitat no arriben al 0,008%. Si les coses són així, objectivament parlant, aleshores vol dir que la percepció actual del problema pot ser comparada, com diu Antonelli, al fenomen de la temperatura de percepció respecte a la temperatura real, per utilitzar la terminologia dels homes del temps a l'estiu. No és que el problema no existeixi, però els mitjans de comunicació n'intensifiquen el volum i la dimensió amb l'ús desmesurat de tecnicismes i de barbarismes, en part per la velocitat de la transmissió de la informació i en part pel tribut que els *mass media* paguen a l'aura de modernitat del llenguatge tecnològic i dels països anglosaxons.

Amb tot, la sensació de contaminació viral persisteix. Hi ha qui creu que, malgrat la provada poca quantitat d'estrangerismes, aquests comencen a desnaturalitzar la llengua a un nivell més profund. Segons aquests estudiosos o comentaristes, per exemple, els substantius acabats en consonant (*film, plaid, snack, sport, stop*) canviarien el sistema fonètic italià i forçarien les regles sintàctiques (impossibilitat de concordança, plural/singular, etc.) i comportarien la presència de consonants que no pertanyen a l'alfabet italià originari (*j, k, w, x, y*). Però obliden que la introducció de sons nous no constitueix cap novetat en l'italià (vegeu *figlio* però *filiale*) com tampoc no ho és la de lexemes invariables (*libertà, mercè, re, virtù*). Per això, alguns afirmen que tal vegada és una preocupació excessiva el fet de pensar que, per ara, l'anglès pot amenaçar greument el lèxic italià. Ja Bruni afirmava, fa anys, que eren «totalmente infondate le preoccupazioni, esprime fino a qualche anno fa, su un supposto rivoluzionamento della lingua italiana». Sobretot si és veritat que la paraula anglesa més utilitzada pels italians és *OK*.

8.4 Bibliografia

Abreviacions:

Antonelli = ANTONELLI, Giuseppe. *Fare i conti con gli anglicismi* [En línia]. Roma: Treccani, Lingua e Linguaggi, 2008. <http://www.treccani.it/site/lingua_linguaggi/archivio_speciale/antonelli2.htm> [Consulta: 10.04.2008]

Aprile 2005 = APRILE, Marcello. *Dalle parole ai dizionari*. Bologna: Il Mulino, 2005.

Beccaria 1968 = BECCARIA, Gianluigi. *Spagnolo e spagnoli in Italia. Riflessi ispanici sulla lingua italiana del Cinque e del Seicento*. Torino: Giappichelli, 1968.

Beccaria 1973 = BECCARIA, Gianluigi. *I linguaggi settoriali in Italia*. Milano: Bompiani, 1973.

Bruni 1987 = BRUNI, Francesco. *L'italiano. Elementi di storia della lingua e della cultura*. Torino: UTET, 1987.

Carrera Díaz 2000 = CARRERA DÍAZ, Manuel. «Forestierismi: norma italiana e norme europee». A: VANVOLSEM, Serge [et al.]. *L'italiano oltre frontiera: Atti del V° Convegno Internazionale del Centro di Studi Italiani (Lovanio, 22-25 aprile 1998)*. Firenze: Franco Cesati; Leuven: Leuven University Press, 2000. P. 19-29.

Cartago 1994 = CARTAGO, Gabriella. «L'apporto inglese». A: SERIANNI, Luca; TRIFONE, Pietro. *Storia della lingua italiana*. Torino: Einaudi, 1994. P. 721-750.

D'Agostino 1994 = D'AGOSTINO, Alfonso. *L'apporto spagnolo, portoghese e catalano*. A: SERIANNI, Luca; TRIFONE, Pietro. *Storia della lingua italiana*. Torino: Einaudi, 1994. P. 791-824.

D'Achile 2003 = D'ACHILE, P. *L'italiano contemporaneo*. Bologna: Il Mulino, 2003.

Dardi 1992 = DARDI, Andrea. *Dalla provincia all'Europa. L'influsso del francese sull'italiano tra il 1650 e il 1715*. Firenze: Le Lettere, 1992.

Fanfani 1997 = FANFANI, Massimo. «Foresterismi alla radio». A: *Gli italiani trasmessi. La radio: Atti dell'incontro di studio: 13-14 maggio 1994*. Firenze: Accademia della Crusca, 1997. P. 729-788.

Furiassi 2003 = FURIASSI, Cristiano. «False anglicisms in Italian monolingual dictionaries: a case study of some electronic

- editions». *International Journal of Lexicography*. Vol. 16 (2003), núm. 2, p. 121-142.
- Giovanardi-Gualdo 2003 = GIOVANARDI, Claudio; GUALDO, Riccardo. *Italiano-inglese 1-1. Tradurre e non tradurre le parole inglesi*. Lecce: Manni, 2003.
- GRADIT = DE MAURO, Tullio. *Grande Dizionario della lingua italiana dell'uso*. Torino: UTET, 2003.
- Gusmani 1986 = GUSMANI, R. *Saggi sull'interferenza linguistica*. Firenze: Le Lettere, 1986.
- Klajn 1972 = KLAJN, Ivan. *Influssi inglesi nella lingua italiana*. Firenze: Olschki, 1972.
- Leopardi *Zib.* = LEOPARDI, Giacomo. *Zibaldone di pensieri*. Milano: Arnoldo Mondadori, 1974.
- Lorenzetti 2002 = LORENZETTI, Luca. *L'italiano contemporaneo*. Roma: Carocci, 2002.
- Mancini 1992 = MANCINI, Marco. *L'esotismo nel lessico italiano*. Viterbo: Università della Tuscia, 1992.
- Mancini 1994 = MANCINI, Marco. «Voci orientali ed esotiche nella lingua italiana». A: SERIANNI, Luca; TRIFONE, Pietro. *Storia della lingua italiana*. Torino: Einaudi, 1994. P. 825-879.
- Mengaldo 1994 = MENGALDO, Pier Vincenzo. *Storia della lingua italiana. Il Novecento*. Bologna: Il Mulino, 1994.
- Migliorini 1987 = MIGLIORINI, Bruno. *Storia della lingua italiana*. Firenze: Sansoni, 1987.
- Moss 1992 = MOSS, H. «The incidence of anglicism in modern italian. Considerations on its overall effect on the language». *The Italianist* (1992), núm. 12, p. 129-136.
- Rando 1987 = RANDO, Gaetano. *Dizionario degli anglicismi nell'italiano postunitario*. Firenze: Olschki, 1987.
- Sabatini/Coletti = *Il Sabatini Coletti: dizionario della lingua italiana*. Milà: Rizzoli Larousse, 2005.
- San Vicente 2002 = SAN VICENTE, F. *L'inglese e le altre lingue europee. Studi sull'interferenza linguistica*. Bologna: Clueb, 2002.
- Serianni 2003 = SERIANNI, Luca. «Il lessico scientifico nei dizionari italiani dell'uso». A: ADAMO, Giovanni; DELLA VALLE, Valeria. *Innovazione lessicale e terminologie specialistiche*. Firenze: Olschki, 2003. P. 19-44.

- Serianni-Trifone 1994 = SERIANNI, Luca; TRIFONE, Pietro. *Storia della lingua italiana*, Vol. 3. *Le altre lingue*. Torino: Einaudi, 1994.
- Sullam Callimani 2003 = SULLAM CALIMANI, A.V. *Italiano e inglese a confronto*. Firenze: Cesati, 2003.
- Tesi 1994 = TESI, Riccardo. *Dal greco all'italiano. Studi sugli europeismi lessicali d'origine greca dal Rinascimento ad oggi*. Firenze: Le Lettere, 1994.
- Tesi 2005 = TESI, Riccardo. *Storia dell'italiano. La lingua moderna e contemporanea*. Bologna: Zanichelli, 2005.
- Zingarelli = ZINGARELLI, Nicola. *Vocabolario della lingua italiana* [Fitxer informàtic]. Bolonya: Zanichelli, 2008. 1 CD-ROM
- Zolli 1976 = ZOLLI, Paolo. *Le parole straniere*. Bologna: Zanichelli, 1976.

**EXPERIÈNCIES D'ANÀLISI
D'IMPLANTACIÓ
DE LA TERMINOLOGIA**

9. Estudio de un sistema de medición y diagnóstico de la implantación de la terminología en euskera (proyecto de investigación TEIS)

Miel Loinaz

MIEL LOINAZ BERISTAIN

Llicenciat en Biologia per la Universitat del País Basc, acumula una llarga i sòlida experiència de treball en terminologia com a coordinador de diversos diccionaris i, des del 1990, com a responsable de l'Àrea de Terminologia i Traducció de l'UZEI, el Centre Basc de Terminologia i Lexicografia. És membre de la Comissió de Terminologia, dins del Consell Assessor de l'Èuscar del govern basc, i lidera diversos

projectes de recerca relacionats amb el processament del llenguatge natural aplicat a la terminologia.

9.1 Proyecto de investigación TEIS

TEIS (Termino Ezarpenaren Informazio Sistema, Sistema de Información de la Implantación Terminológica) es un proyecto de investigación que ha desarrollado UZEI, Centro Vasco de Terminología y Lexicografía.

Este proyecto ha sido financiado por SAIOTEK (2005-2006), un programa de ayudas para la investigación, desarrollado por el Departamento de Industria, Comercio y Turismo del Gobierno Vasco, y dirigido a los agentes científicos-tecnológicos integrados en la Red Vasca de Ciencia, Tecnología e Innovación.

9.1.1 Objetivo del proyecto

El proyecto persigue diseñar un sistema de información sobre la implantación de la terminología en euskera, que mida el uso de los términos recomendados por instituciones como Euskaltzaindia —Real Academia de la Lengua Vasca— o la Comisión de Terminología.

Para ello, se realiza un seguimiento del euskera utilizado en los medios escritos, y se contabilizan las apariciones tanto de términos recomendados para la normalización, como de sus competidores no normalizados.

Este aspecto de la socioterminología ofrecerá información de gran valor a los agentes encargados de la política lingüística, y más concretamente a la Administración pública, con vistas a la optimización de los recursos empleados en la normalización y difusión de la terminología.

9.1.2 Marco del proyecto

UZEI creó el Banco de Terminología EUSKALTERM en 1986, reuniendo en el mismo todos los diccionarios elaborados hasta entonces. En la década de los 90 los agentes relacionados con la terminología vasca hicieron un gran esfuerzo de convergencia y búsqueda de consenso, y en 2001 EUSKALTERM se convirtió en el Banco Terminológico Público Vasco, y es gestionado desde entonces por el Departamento de Cultura del Gobierno Vasco.

En el año 2002 se creó la Comisión de Terminología, encuadrada dentro del Consejo Asesor del Euskera del Gobierno Vasco, y en su plan de actuación se señalaba la conveniencia de «realizar investigaciones para evaluar la utilización real de los términos».

UZEI colabora en la actualización del Banco, tanto por medio de la elaboración de nuevos diccionarios, como por las revisiones sectoriales de términos.

9.1.3 Metodología

Existen investigaciones sobre implantación terminológica con relación casi siempre a lenguas con problemas de nor-

malización (Quebec, Cataluña). La gestión de la terminología pasa a través de seis etapas (AUGER, 1986): investigación, normalización, difusión, implantación, evaluación y control, y actualización. En el caso del euskera, podríamos trazar el recorrido hasta la cuarta etapa, pero no existe posibilidad de evaluar y controlar los resultados del esfuerzo normalizador. La investigación de la implantación se ha solido centrar en cuatro ámbitos (CORBEIL, 1980): administración pública, educación, medios de comunicación y mundo socioeconómico-empresarial.

Hemos partido de la metodología de Jean Quirion, y la hemos adaptado a nuestras circunstancias.

9.2 Fases de la investigación

9.2.1 Diseño y recopilación del corpus

Corpus sincrónico

El corpus lo forman aquellos documentos escritos elaborados en el marco de las comunicaciones institucionales de cada uno de los ámbitos señalados. Para la delimitación del universo, se ha partido de la bibliografía que ofrece anualmente Joan Mari Torrealdai, que constituye un censo completo de las monografías publicadas en el año.

Se ha tomado como punto sincrónico la publicación relativa al año 2004, y se ha ampliado al período 2004-2006 la ventana de datación de los documentos, teniendo en cuenta los que se recuperan online desde Internet.

Censo

En el caso de la Administración pública, se han censado, además, los boletines oficiales (tanto del Gobierno Vasco, como de las Diputaciones Forales).

Para el ámbito de la educación, se han tomado como base las monografías censadas y se ha completado con fuentes de Internet.

En cuanto a los medios de comunicación, se han combinado fuentes de Internet y materiales cedidos por los interesados, y,

para el mundo socioeconómico o empresarial, se ha recurrido a las webs de las entidades corporativas.

Tamaño del corpus

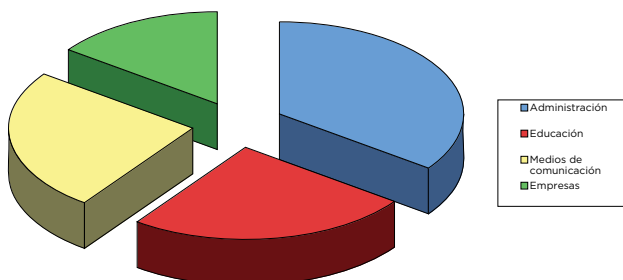
Vistas las experiencias de otras investigaciones, y después de realizar varias pruebas puntuales, se ha optado por un corpus de 500.000 palabras, que se considera suficientemente representativo.

Basándose, por una parte, en el número de publicaciones y, por otra, en la importancia de cada agente, se ha asignado una cuota de palabras a las publicaciones de cada una de las instituciones.

Según la cuota asignada se han extraído aleatoriamente fragmentos de documentos hasta completar el número de palabras.

Cuotas de reparto

1. Administración	35%
Gobierno Vasco	50%
Diputaciones forales	40%
Ayuntamientos	10%
2. Educación	25%
ESO, FP	50%
Universidades	50%
3. Medios de comunicación	25%
Diarios	50%
Publicaciones periódicas	50%
4. Empresas	15%
Webs corporativas	

9.2.2 Compilación del diccionario terminológico

Fuentes

A falta de propuestas concretas de la Comisión de Terminología, se ha optado por recurrir al *Diccionario de la Real Academia Vasca* (EUSKALTZAINDIA, 2000). De dicho diccionario se han extraído palabras recomendadas que pudieran tener un uso terminológico, y que tenían además asociada alguna palabra tolerada o palabra a evitar. Se trata, en general, de términos de un nivel muy próximo al lenguaje común, como lo son muchos relacionados con la biología (nombres de animales y plantas), derecho (*menor de edad, comunidad autónoma*) o la medicina (*venda, fiebre, digestión*).

Información asociada a los términos

El diccionario está organizado por conceptos, y en cada concepto se reúnen todos los términos relativos al mismo, tanto los recomendados como sus competidores. Los términos se introducen debidamente lematizados, para que puedan ser procesados por la herramienta de análisis, y se les asocian determinadas informaciones.

Contenido del diccionario: *744 conceptos, 1.766 formas*

En el diccionario se han recogido tanto entradas de léxico general (192 conceptos) como de léxico especializado (552 conceptos). Aunque se han obtenido datos sobre la implantación del léxico general, hoy me limitaré a los resultados del léxico especial.

9.2.3 Identificación y recuento de términos en los documentos

Procesamiento con el analizador morfológico

Para la localización de los términos en los documentos, se utiliza el lematizador de términos creado por UZEI. Esta herramienta está basada en un analizador morfológico acompañado de un reconocedor de términos multipalabra.

Se procesan los 450 documentos y se produce una salida en forma de lista de concordancias en formato *html*, en la que cada término tiene un link que remite a la frase del documento correspondiente. En caso de que el contexto de la lista de concordancias no sea suficiente para determinar el campo de uso del término, se puede consultar la frase correspondiente en su respectivo documento entero que se encuentra en formato *html*.

Se repasan manualmente las ocurrencias concretas, y se marcan como válidas si el contexto confirma el uso del término en el ámbito que le corresponde.

osatzea, bai eta jokabide honekin	ingurugiroaren zainketan parte
	4 Ingurugiroaren aldeko hezkuntza
Ingeniaritza Kimikoa eta	Ingurugiroarena
, baina noski ekonomiaren alorrean	ingurugiroari egindako kalteetan sak
	Ingurugiroari buruzko programak
ea baino, aintzira, ibai eta putzu	ingurugiroetan izan ezik
ralde Antolamendu, Etxebizitza eta	Ingurugiroko Zuzendaritzak aldeko tx
Egon badaude	ingurumen adituak diren fiskal berez
Europako	ingurumen Agentziak argitaratutako a
Politika utzi ondoren,	ingurumen aholkularitzako enpresa ba
	ingurumen araudiak gero eta zorrotza
	- Ingurumen arazoeziko sentikortasuna,
- Inguru hurbileko	ingurumen arazoetan pertsonek eta in

9.2.4 Elaboración de los resultados

Resultados

Se han rastreado 1.333 términos, pertenecientes a 552 conceptos

- 457 formas halladas, pertenecientes a 317 conceptos
- 876 formas no halladas, pertenecientes a 483 conceptos

Conceptos sin presencia en el corpus: 235 (42,5%)

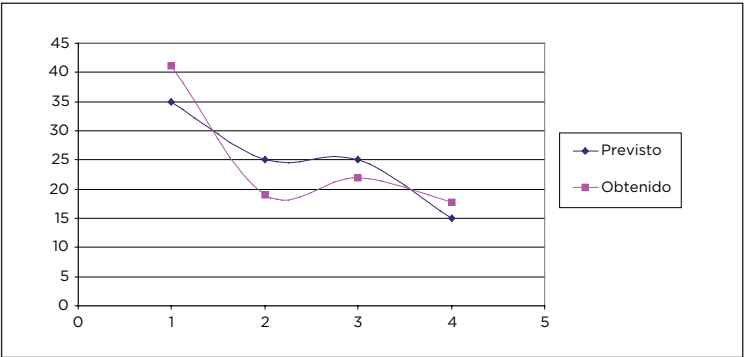
Conceptos localizados en el corpus: 317 (57,5%)

De las 10.151 concordancias válidas halladas en el corpus (después de la desambiguación manual), 4.176 (41,1%) pertenecen a la Administración, 1.937 (19,1%) a educación, 2.236 (22%) a medios de comunicación y 1.802 (17,7%) al ámbito socioeconómico.

Previsto y obtenido

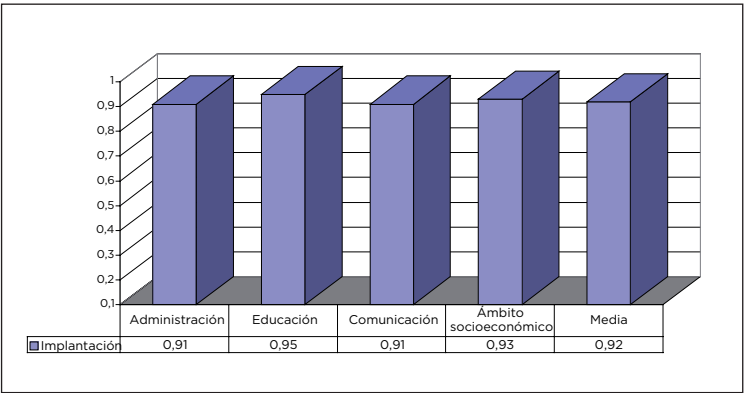
El resultado obtenido en cuotas se aproxima a la previsión inicial:

- o administración 35%
- o educación 25%
- o comunicación 25% y
- o ámbito socioeconómico 15%

Conclusión: Tasa de implantación muy elevada

La implantación de términos recomendados está por encima del 90%

9.3 TEIS 2007

En 2007 hemos iniciado la segunda parte de la investigación sobre implantación. Se trata de utilizar Internet como corpus virtual, y diseñar un sistema para un seguimiento periódico del uso de los términos a lo largo del tiempo.

Se ha previsto acometer nuevos retos en ingeniería lingüística:

- Uso de robots de búsqueda en la web
- Identificación de la lengua
- Clasificación temática de documentos

9.4 Bibliografía

- Auger 1986 = AUGER, Pierre. «Francisation et terminologie: l'aménagement terminologique». A: *Termia 84: terminologie et coopération internationale: colloque international de terminologie, Luxembourg, 27-29 août 1984*. Québec: Association Internationale de Terminologie, 1986. P. 47-55.
- BLANCHON, Élisabeth (coord.). «Qualité et terminologie». *La Banque des Mots* (1998), núm. spécial 8, 143 p.
- CABRÉ, María Teresa. *La terminologie: théorie, méthodes et applications*. Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa; Paris: Armand Colin, 1998.
- COLOMER I ARTIGAS, Rosa; FARGAS I VALERO, Xavier. «Quelques réflexions sur l'implantation de la terminologie normalisée dans les grandes entreprises du secteur des assurances». A: *Les pratiques linguistiques dans les entreprises à vocation internationale: actes du colloque international tenu à Québec les 9 et 10 juin 2003*. Québec: Gouvernement du Québec, 2004. P. 173-179.
- Corbeil 1980 = CORBEIL, Jean-Claude. *L'aménagement linguistique du Québec*. Montréal: Guérin, 1980.
- DE YZAGUIRRE, Lluís [et al.]. *El seguimiento de la implantación de términos vía Internet: estrategias de cálculo y control*

- [En línia]. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, 2000.
<http://terminotica.upf.es/membres/DE_YZA/PUBLI/CLAR.HTM> [Consulta: 10.04.2008].
- DIAZ DE LEZANA, Arazeli. «Terminologia-lana euskaraz: urrats berriak». *Eleria* (2004), núm. 12, p. 99-109.
- Euskaltzaindia 2000 = EUSKALTZAINDIA. *Hiztegi batua*. Bilbao: Euskaltzaindia, 2000.
- FRANQUESA, Ester. «La implantació social de la terminologia». A: *Catalunya-Québec: legislació i polítiques lingüístiques: actes del Col·loqui Internacional sobre Polítiques i Legislacions Lingüístiques Comparades: Barcelona, 4, 5 i 6 d'octubre de 1999*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2000. P. 113-122.
- OBSERVATORI DE NEOLOGIA. *Metodologia del treball en neologia: criteris, materials i processos*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Institut Universitari de Lingüística Aplicada, 2004.
- OBSERVATORIO DE NEOLOXÍA. *Metodología de trabajo para o baleirado de prensa* [En línia]. Vigo: Universidade de Vigo. Observatorio de Neoloxía, 2008.
<http://webs.uvigo.es/h03/webh03/MN/documents_archivos/metodologia.htm> [Consulta: 10.04.2008]
- QUIRION, Jean. *La mesure de l'implantation terminologique : proposition d'un protocole: étude terminométrique du domaine des transports au Québec*. Québec: Gouvernement du Québec, 2003.
- RENÉ, Nicole; BOUCHARD, Pierre. «La difusió de la terminologia francesa a les grans empreses i en l'Administració pública: l'experiència del Quebec». A: *Catalunya-Québec: legislació i polítiques lingüístiques: actes del Col·loqui Internacional sobre Polítiques i Legislacions Lingüístiques Comparades: Barcelona, 4, 5 i 6 d'octubre de 1999*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 2000. P. 129-145.
- TORREALDAI, Joan Mari. «Euskal Liburugintza 2002». *Jakin* (2004), núm. 140, p. 11-126.
- URKIA, Miriam. *Euskal morfologiaren tratamendu informatikorantz*. Gasteiz: Universidad del País Vasco. Departamento de Filología Vasca, 1997. Tesis doctoral

10. Anàlisi de la implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana: un enfocament qualitatiu

Amor Montané March

AMOR MONTANÉ MARCH

Investigadora del Grup Iulaterm, de l'Institut Universitari de Lingüística Aplicada de la Universitat Pompeu Fabra. És llicenciada en Traducció i Interpretació per la Universitat Pompeu Fabra, i actualment hi està fent el doctorat en Ciències del Llenguatge i Lingüística Aplicada. Actualment està duent a terme la tesi doctoral, dirigida per la doctora M. Teresa Cabré, sobre la implantació de la

terminologia normalitzada en llengua catalana.

10.1 Introducció: breu estat de la recerca¹

Tot procés de normalització lingüística (i, per tant, també de normalització terminològica) ha de passar per un període

1. Aquest article forma part de la recerca realitzada per a la tesi doctoral que estem duent a terme sobre la implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana, dirigida per la doctora M. Teresa Cabré. El treball es realitza en el marc del projecte d'investigació TEXTERM 2, finançat pel Ministeri d'Educació i Cultura (BFF2003-02111), i es beneficia de la concessió d'una beca del Programa de Formació de Profesorado Universitario (FPU), per part del Ministerio de Educación y Ciencia, a Amor Montané March.

d'avaluació dels resultats obtinguts, que ha de permetre valorar la qualitat de la feina feta i recollir un conjunt d'orientacions a tenir en compte en el procés de normalització per tal d'assegurar-ne l'èxit. Així mateix ho planteja Auger (1986) en la seva classificació per etapes de la gestió de la terminologia:

- 1) Recerca
- 2) Normalització
- 3) Difusió
- 4) Implantació
- 5) Avaluació i control
- 6) Actualització

La cinquena etapa consisteix explícitament en una avaluació constant dels resultats obtinguts durant tot el procés; és a dir, Auger planteja la necessitat d'una anàlisi retroactiva per a assegurar la implantació real de la terminologia en l'ús. La sisena etapa, d'actualització, manifesta també la necessitat de normalització constant de la terminologia, perquè pugui adaptar-se eficaçment al progrés tecnològic, científic i social.

La recerca que estem duent a terme, que forma part de la tesi doctoral, té a veure amb les dues últimes etapes plantejades per Auger, aplicades en el context de la llengua catalana. El nostre objectiu final és realitzar un seguiment de la implantació de la terminologia catalana normalitzada en els usos especialitzats, per tal de conèixer els factors que influeixen de manera decisiva en la implantació o en la manca d'implantació de les formes aprovades pel Consell Supervisor del TERMCAT.

En estudis anteriors (Montané 2006 i 2007) hem demostrat que el grau d'implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana és divers, la qual cosa significa que no totes les unitats normalitzades aconsegueixen implantar-se en la llengua de la mateixa manera, ni amb el mateix grau d'èxit. A Montané (2007) vam observar que aquest fet podria ser degut a la influència d'un conjunt de factors, que afavoririen o obstaculitzarien la implantació de la terminologia catalana normalitzada pel Consell Supervisor, i que tindrien a veure tant amb les característiques lingüístiques com amb les característiques extralingüístiques dels termes.

Aquests factors ja han estat estudiats en altres llengües que són o han estat objecte d'un procés de normalització lingüística, com ara el francès al Quebec.² La tasca de normalització de la terminologia en aquest territori és molt anterior a la que es va començar a dur a terme a Catalunya el 1986, amb l'inici de l'actuació del Consell Supervisor del TERMCAT, el centre de terminologia oficial per al català;³ per aquest motiu, els treballs sobre implantació terminològica que hi ha al Quebec són ja diversos (Martin 1998, Auger 1999 i Quirion 2003).

Quirion (2003), per exemple, en la tesi doctoral ja va apuntar l'existència d'un conjunt de factors que influeixen en la im-

2. La normalització lingüística al Quebec es va iniciar amb l'aprovació, l'any 1977, de la «Charte de la langue française» (Llei 101). Amb aquesta llei es va crear l'Office québécois de la langue française (que a l'inici es va anomenar simplement Office de la langue française), a la qual es va encarregar la tasca de normalitzar i de difondre la terminologia en llengua francesa al Quebec:

«159. L'Office définit et conduit la politique québécoise en matière d'officialisation linguistique, de terminologie ainsi que de francisation de l'Administration et des entreprises.

Il est également chargé d'assurer le respect de la présente loi.

(...)

161. L'Office veille à ce que le français soit la langue normale et habituelle du travail, des communications, du commerce et des affaires dans l'Administration et les entreprises. Il peut notamment prendre toute mesure appropriée pour assurer la promotion du français.

Il aide à définir et à élaborer les programmes de francisation prévus par la présente loi et en suit l'application.» (*Charte de la langue française*, actualització de 2006).

Ahora, la «Charte de la langue française» estableix comissions de terminologia, que tenen diverses funcions:

«116. Les ministères et organismes de l'Administration peuvent instituer des comités linguistiques, dont ils déterminent la composition et le fonctionnement.

Ces comités relèvent, dans le domaine qui leur est attribué, les lacunes terminologiques ainsi que les termes et expressions qui font difficulté. Ils indiquent au Comité d'officialisation linguistique les termes et expressions qu'ils préconisent. Ce dernier peut les soumettre à l'Office québécois de la langue française pour une normalisation ou une recommandation.» (*Charte de la langue française*, actualització de 2006).

3. El Centre de Terminologia TERMCAT fou creat el 1985, però la primera reunió del Consell Supervisor, l'òrgan específic a l'entorn del qual s'organitza el procés de normalització terminològica, va tenir lloc el 5 de febrer de 1986.

plantació terminològica. Els denomina *variables d'implantació*, i els defineix com a factors que afavoreixen o redueixen les possibilitats d'implantació d'un terme (Quirion 2003: 176).

La premissa de la qual partim en la nostra recerca és, doncs, l'existència d'un conjunt de factors o *variables* que influeixen en la implantació terminològica, de manera que possiblement en determinen l'èxit o bé el fracàs, entenent l'èxit com la situació en què una forma neològica normalitzada s'acaba implantant en l'ús de la llengua, i com a fracàs, la situació en què una forma neològica normalitzada no s'hi implanta, sinó que cau en desús davant d'una altra forma alternativa.

En el context de la llengua catalana, creiem que els criteris que té en compte el TERMCAT per a normalitzar la terminologia (consideracions lingüístiques, terminològiques i sociolingüístiques) (TERMCAT 2006a) podrien resultar ser aquestes variables d'implantació de les quals parla Quirion, i que nosaltres anomenarem genèricament *factors d'implantació*.

A Montané (2007) vam intentar dilucidar algunes de les causes que influeixen en la implantació, és a dir, alguns factors d'implantació, a partir d'un estudi preliminar realitzat sobre un conjunt de textos de l'àrea de la informàtica i les tecnologies de la informació i la comunicació (d'ara endavant, TIC). La principal conclusió que vam poder extreure a partir de l'observació de les dades va ser l'existència d'un conjunt de factors que poden influir en la implantació dels termes en l'ús; no els vam aïllar, però vam comprovar que són diversos i que responen a tipus diferents d'elements: tant intrínsecs del propi terme (mecanisme de formació) com externs, referents a les característiques pròpies del llenguatge i del discurs d'especialitat (economia del llenguatge i concisió), al context social i lingüístic (moment de la normalització), o a l'estatus de la pròpia llengua en relació amb les llengües de comunicació internacional (amb referència a la influència que tenen l'anglès i el castellà en l'ús d'unes determinades formes). I també creiem que les característiques de l'àrea d'especialitat en la qual s'usen els termes (més o menys influïda per la internacionalització del desenvolupament científic i tecnològic), i altres condicions socials, culturals i lingüístiques poden influir en el major o menor grau d'implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana.

A partir d'aquests primers estudis realitzats, la propera fase del treball és fer un seguiment de la terminologia normalitzada, posant un èmfasi especial en la interpretació de les dades que obtinguem a partir de l'anàlisi de corpus reals, la qual cosa ens ha de conduir a trobar les causes que explicarien l'èxit o el fracàs de la implantació. L'objectiu de la recerca és, doncs, de caràcter qualitatiu.

10.2 Proposta metodològica

Per a realitzar l'estudi qualitatiu, que, com hem dit, és l'objectiu últim de la recerca que estem duent a terme, hem de partir d'una anàlisi quantitativa prèvia de les dades, realitzada sobre corpus reals (en el nostre cas, de l'àmbit de la informàtica i les TIC).

En aquest sentit, el treball es basa en l'estudi d'un conjunt de casos normalitzats, que classifiquem d'acord amb una escala d'implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana. Anomenem *cas normalitzat* el cas que ha estat estudiat i aprovat pel Consell Supervisor del TERMCAT i que en la pràctica es materialitza tant en les formes normalitzades com en altres alternatives denominatives no normalitzades. Les formes que constitueixen cada cas normalitzat provenen de dues fonts:

- ▶ les formes normalitzades (és a dir, el terme normalitzat i els respectius sinònims, sinònims complementaris, sigles i abreviacions també normalitzats)⁴ i la forma desestimada,⁵ les extraïem de la Neoloteca;

4. Entenem que un sinònim, un sinònim complementari, una sigla o una abreviació també han estat normalitzats si han estat aprovats pel Consell Supervisor del TERMCAT i, per tant, apareixen en la fitxa de la Neoloteca (www.termcat.cat).

5. Una forma desestimada és una unitat que ha estat considerada en el procés de normalització, però que el Consell Supervisor del TERMCAT ha acabat descartant explícitament. De fet, la presència d'una forma desesti-

- les formes alternatives no normalitzades, les extraïem del buidatge d'un corpus textual.⁶

Així, per exemple, el cas normalitzat NAVEGADOR estaria constituït pel terme normalitzat *navegador*, el sinònim complementari *explorador* i les variants denominatives no normalitzades documentades en el corpus textual *programa navegador*, *programa de navegació* i *browser* (vegeu figura 1).

NEOLOTECA	CORPUS TEXTUAL
navegador m sin. compl. explorador m es explorador es navegador fr navigateur en browser en explorer en navigator <Informàtica: Programari> Programa informàtic que serveix per a navegar.	(text 11) De la mateixa forma que la web requereix un programa navegador (EXPLORER, NETSCAPE) per poder visualitzar planes web (...) (text 3) Ens informa del títol de la pàgina que estem visualitzant i del programa de navegació que estem utilitzant. (text 11) Per norma general, la lectura de la informació en una web es du a terme a partir d'un programari específic anomenat Navegador o "browser" (...)
CAS NORMALITZAT	
NAVEGADOR	
navegador explorador programa navegador programa de navegació browser	terme normalitzat sinònim complementari variant denominativa variant denominativa variant denominativa

Figura 1. Cas normalitzat NAVEGADOR

mada és una recomanació explícita per als usuaris perquè no la utilitzin en cap context.

6. El corpus textual utilitzat per a la constitució dels casos normalitzats el trobem a Montané (2007). Per a més detalls sobre aquest corpus, doncs, consulteu aquesta obra.

Cada component del cas normalitzat està etiquetat d'acord amb dos paràmetres:

- ▶ si es tracta d'una forma normalitzada, extreta per tant de la Neoloteca, li correspon l'etiqueta que li dona el TERMCAT:
 - terme normalitzat
 - sinònim
 - sinònim complementari
 - sigla
 - abreviació
- ▶ si es tracta d'una forma no normalitzada, extreta per tant del corpus textual, l'etiquetem d'acord amb la proposta de classificació de variants denominatives de Freixa (2002: 281-282), a la qual hem afegit algunes especificacions, que ens resulten útils per a un estudi més exhaustiu dels casos:
 - variant ortogràfica: ús d'una sigla, canvi de majúscules i/o minúscules, canvi ortogràfic (canvi basat en diferents possibilitats de representació gràfica o en algun tipus d'error d'accentuació, de representació del fonema [b], etc.)
 - variant morfosintàctica: canvi en els articles, en els preposicions, en el gènere o en el nombre
 - variant expandida: expansions del terme (a dreta i/o a esquerra)
 - variant reduïda: reduccions del terme (de l'extensió o de la base)
 - variant lèxica: canvis lèxics, que poden afectar diverses parts del terme:
 - variant lèxica de l'extensió: canvia l'extensió del terme, però es conserva la base
 - variant lèxica de la base: canvia la base del terme, però es conserva l'extensió
 - variant lèxica completa: canvia el terme totalment (ocorre sobretot en les unitats monolèxiques), i el resultat pot correspondre a:
 - forma manllevada
 - forma catalana

Finalment, a partir d'aquesta classificació de les formes que constitueixen cada cas normalitzat, establim una escala d'implantació de la terminologia normalitzada, que ens ha d'ajudar a interpretar les dades. L'escala està basada en un sistema gradual, que oscil·la entre l'èxit i el fracàs de la implantació, depenent de les diverses formes (normalitzades i no normalitzades, segons la classificació presentada més amunt) que cada cas normalitzat presenta en un corpus real de textos, constituït *ad hoc* per a realitzar l'anàlisi.

És lògic pensar que caldrà un estudi acurat de cadascun dels casos normalitzats per a poder fer-ne un seguiment, interpretar les dades obtingudes i extreure'n conclusions. Ara bé, en aquest estadi de la investigació, ens arrisquem a hipotetitzar sobre com podríem interpretar les dades a partir de les ocurrències reals que vam documentar en un estudi previ (Montané 2007), del qual extraïem els exemples. A continuació, doncs, intentem explicar què representen cadascun dels graus d'implantació terminològica que proposem en l'escala i quines formes s'inclourien en cada grau.

a) Grau d'implantació alt

El fet que les formes obtinguin un grau d'implantació alt és un reflex de l'èxit de la normalització terminològica.

Dins d'aquest grup s'hi inclouen diversos fenòmens denominatius, principalment l'ús exclusiu de les formes normalitzades, tant del terme normalitzat com a principal, com d'un sinònim, una sigla, una abreviació o un sinònim complementari. A continuació presentem alguns exemples reals d'aquests fenòmens, documentats en el corpus utilitzat a Montané (2007):

- ▶ Ús del terme normalitzat: *byte* (BYTE),⁷ *clic* (CLIC), *disc dur* (DISC DUR)
- ▶ Ús del sinònim: *guardar* (DESAR), *xatejar* (FER (UNA) TER-TÚLIA)

7. Presentem sempre entre parèntesis, i diferenciades tipogràficament mitjançant la versaleta, les denominacions genèriques que utilitzem per a referir-nos als casos normalitzats als quals pertanyen les formes normalitzades i no normalitzades que utilitzem com a exemple, i que presentem en cursiva.

- ▶ Ús de la sigla: *CD* (DISC COMPACTE)
- ▶ Ús del sinònim complementari: *comprimir* (EMPAQUETAR)

L'ús de variants reduïdes, de naturalesa anafòrica, també és un reflex de l'èxit de la implantació, perquè considerem que el seu ús simplement respon a estratègies discursives, per a evitar la repetició de termes excessivament llargs o per economia lingüística, de manera que creiem que la presència de reduccions reforça encara més la idea d'implantació i d'ús habitual de les formes normalitzades com a principals. A tall d'exemple:

- ▶ Ús d'una variant reduïda: *disc* (DISC DUR)

Cal remarcar que en l'estudi previ vam observar que la majoria de casos normalitzats que assoleixen un grau d'implantació alt responen a l'ús exclusiu de termes normalitzats que corresponen a manlleus no adaptats (*byte*, *CD-ROM*), manlleus adaptats (*minimitzar*, *internauta*), calcs lingüístics (*codi font*, *allotjament*) o termes que ja tenien tradició d'ús en altres àrees d'especialitat (*emmagatzematge*, *enregistrar*).

b) Grau d'implantació mitjà

Aquesta etiqueta indica que la terminologia normalitzada està en procés d'implantació, ja que la denominació normalitzada encara no està fixada totalment en l'ús.

Trobem dins d'aquest grup les variants denominatives de les formes normalitzades (principalment, del terme normalitzat, del sinònim i del sinònim complementari) següents: variants expandides, ortogràfiques, morfosintàctiques i lèxiques de l'extensió o de la base. Aquests en són alguns exemples:

- ▶ Ús d'una variant expandida: *programa navegador* (NAVIGADOR)
- ▶ Ús d'una variant ortogràfica: *escaner*, *escanner*, *escàner* (ESCÀNER)
- ▶ Ús d'una variant morfosintàctica: *emotíco* (EMOTICONA)
- ▶ Ús d'una variant lèxica de l'extensió: *adreça de correu*, *adreça de correu electrònic* (ADREÇA ELECTRÒNICA)

- ▶ Ús d'una variant lèxica de la base: *editor de textos* (PROCESSADOR DE TEXTOS)

Així doncs, considerem que aquesta variació denominativa és un indicatiu d'inestabilitat: les variants ortogràfiques denoten vacil·lacions d'escriptura; les variants morfosintàctiques, feble fixació de la denominació; les variants expandides, una necessitat d'especificació sovint innecessària, que resulta redundant i que deixa entreveure la manca d'identificació entre denominació i noció; i les variants lèxiques de l'extensió i de la base, inestabilitat denominativa.

A la vista d'aquests fenòmens, creiem que la implantació d'aquests casos normalitzats està encara en curs, perquè cap de les denominacions no està definitivament fixada en l'ús.

c) Grau d'implantació baix

El fet que les formes obtinguin un grau d'implantació baix és un reflex que el procés de normalització està fracassant.

En aquest grup, hi incloem essencialment dues situacions:

- ▶ o bé no s'utilitza el terme normalitzat, sinó altres denominacions alternatives, que probablement són les que ja s'usaven abans que s'iniciés el procés de normalització particular per al cas: variants lèxiques catalanes i variants lèxiques manllevades, com les que veiem en aquests exemples:
 - Ús d'una variant lèxica catalana: *buscador* (CERCADOR), *vincle* (ENLLAÇ)
 - Ús d'una variant lèxica manllevada: *spider* (ARANYA), *spam* (CORREU BROSSA)
- ▶ o bé preval l'ús de la forma desestimada, una forma que ha estat expressament rebutjada pel Consell Supervisor. En el nostre corpus no hem trobat cap ocurrència d'aquest cas, però de totes maneres cal tenir-lo en compte com a possible.

Així doncs, tenint en compte aquests fenòmens de variació denominativa, on no hi trobem el mínim rastre de cap forma normalitzada, és evident que el procés de normalització ha tingut un efecte nul i, per tant, ha fracassat en els seus objectius d'implantació.

10.3 A tall de síntesi

Aquest breu article que presentem representa només un primer pas en l'estudi de la implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana. Aquí hem intentat simplement d'establir les bases sobre les quals hem de sustentar la investigació en aquest àmbit, i les directrius que cal que seguim per a arribar a conèixer els veritables factors que fan un paper destacat en la implantació terminològica, tant de la llengua catalana, com de les llengües en general, perquè creiem que els criteris i els processos que tenen lloc en la nostra llengua no difereixen excessivament dels que s'esdevenen en altres llengües del món, de característiques similars al català.

Com que, des del nostre punt de vista, considerem que un estudi de caràcter qualitatiu sempre ha d'acompanyar les dades quantitatives, imprescindibles també, d'altra banda, en qualsevol treball sobre implantació de terminologia normalitzada, el que hem presentat aquí és una proposta metodològica per a una anàlisi qualitativa dels resultats actuals de la normalització terminològica en llengua catalana, a través de l'estudi del grau d'implantació d'un conjunt de casos normalitzats, en l'àmbit de la informàtica i les TIC.

A partir d'aquí, cal dur a terme un treball de caràcter quantitatiu, més ampli que els que hem realitzat fins ara, que ens permeti recollir les dades suficients per a poder realitzar l'anàlisi qualitativa posterior, basada en aquesta proposta de seguiment dels casos normalitzats i en la recerca de tendències i regularitats que ens permetin extreure conclusions amb relació als factors d'implantació que tenen un paper destacat en la normalització terminològica en llengua catalana.

La recerca en aquest àmbit, doncs, té com a finalitat arribar a determinar si la dinàmica que se segueix en el procés de normalització terminològica és l'adequada. I les conclusions a les quals s'arribi, per tant, pretenem que contribueixin a una reflexió sobre la feina feta fins ara i sobre els principis i els criteris que s'hi apliquen.

10.4 Bibliografia

- AUGER, Pierre. «Francisation et terminologie: l'aménagement terminologique». A: *Termia 84: terminologie et coopération internationale: colloque international de terminologie, Luxembourg, 27-29 août 1984*. Québec: Association Internationale de Terminologie, 1986. P. 47-55.
- Auger 1999 = AUGER, Pierre. *L'implantation des officialismes halieutiques au Québec: essai de terminométrie*. Quebec: Office québécois de la langue française, 1999.
- CABRÉ, M. Teresa. *La terminología: representación y comunicación*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Universitat Pompeu Fabra, 1999.
- CABRÉ, M. Teresa. «La normalización de la terminología en el proceso de normalización de una lengua: algunas precisiones». A: NARVAJA, E. (dir.). *Políticas lingüísticas para América Latina. Actas del Congreso Internacional*. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires. Facultad de Filosofía y Letras. Instituto de Lingüística, 1999. P. 25 - 38.
- Charte de la langue française* [En línia]. Québec: Gouvernement du Québec, 2006.
<<http://www.olf.gouv.qc.ca/charte/charte/index.html>>
[Consulta: 08.10.2007].
- Freixa 2002 = FREIXA, Judit. *La variació terminològica: anàlisi de la variació denominativa en textos de diferent grau d'especialització de l'àrea del medi ambient*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Universitat Pompeu Fabra, 2002.
- Martin 1998 = MARTIN, André. *Les mots et leurs doubles: étude d'implantation de la terminologie officialisée dans le domaine de l'éducation au Québec*. Québec: Office québécois de la langue française, 1998.
- Montané 2006 = MONTANÉ, Amor. *Estudi preliminar de la implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana. Panorama general en l'àmbit de la informàtica i les tecnologies de la informació i la comunicació*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplica. Universitat Pompeu Fabra, 2006. [Trellat de línia].
- Montané 2007 = MONTANÉ, Amor. *La implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana. Primera aproxima-*

- ció. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada. Universitat Pompeu Fabra, 2007. [Projecte de tesi].
- Quirion 2003 = QUIRION, Jean. *La mesure de l'implantation terminologique: proposition d'un protocole. Étude terminométrique du domaine des transports au Québec*. Québec: Office québécois de la langue française, 2003.
- QUIRION, Jean. «État de la question sur la nature des facteurs d'implantation terminologique». A: *Colloque international sur la traduction: Traduction et Francophonie. Traduire en Francophonie*, Rennes (France), Université Rennes 2, 12 et 13 septembre 2003. Paris: Maison du Dictionnaire, 2004. P. 193-200.
- QUIRION, J.; LANTHIER, J. «Intrinsic qualities favouring term implantation: verifying the axioms». A: BOWKER, L. (ed.). *Lexicography, terminology, and translation. Text-based studies in honour of Ingrid Meyer*. Ottawa: University of Ottawa Press, 2006.
- Termcat 2006a = TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *La normalització terminològica en català: criteris i termes 1986-2004*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. *Recerca terminològica: el dossier de normalització*. Vic: Eumo; Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia, 2006.

11. Estudis d'implantació terminològica: una aproximació en l'àmbit dels esports

F. Xavier Vila i Moreno

FRANCESC XAVIER VILA I MORENO

Professor titular de Sociolingüística i Llengua Catalana a la Universitat de Barcelona, director de la Xarxa Cruscat (Coneixements, Representacions i Usos del Català) de l'Institut d'Estudis Catalans i secretari del Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació (Universitat de Barcelona / Parc Científic de Barcelona). És llicenciat en filologia catalana i doctor en lingüística, i ha publicat nombrosos

llibres i articles en l'àmbit del plurilingüisme social i els fenòmens del contacte de llengües, la demografia de la llengua, l'estudi de les ideologies lingüístiques i l'anàlisi de la política i la planificació lingüístiques.

D'entrada, enceto la presentació del llibre¹ amb una paradoxa que ha de portar llum en la tasca que ens ocupa. Aquest raonament fa referència a la llengua hebrea, la història de la qual ens interessa perquè permet de palesar algunes connexions aclaridores.

L'hebreu es va mantenir com a segona llengua, apresada sobretot per homes que l'utilitzaven per escrit amb objectius específics, en particular religiosos. La llengua era conservada

1. VILA I MORENO, F. Xavier (dir.); NOGUÉ PICH, Marina; VILA I MORENO, Ignasi. *Estudis d'implantació terminològica: una aproximació en l'àmbit dels esports*. Vic: Eumo; Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia, 2007.

per unes comunitats que l'anaven transmetent i, encara que no se'n pot dir ben bé que era una llengua morta, en rigor tampoc no era viva. La llengua es mantingué en aquesta situació durant més de 2.000 anys, fins que a finals del segle XIX, com és sabut, el sionisme promogué l'establiment d'un Estat per als jueus i va reeixir a introduir-hi l'ús col·loquial de l'hebreu com a llengua vernacular amb l'assistència d'uns grups de lingüistes. El procés de revernacularització de l'hebreu s'esdevingué sobretot a les escoles, en què els fills dels migrants a Palestina aprenien l'hebreu, el col·loquialitzaven i el modificaven bo i incorporant-hi paraules noves diferents de les creades pels estudiosos de la llengua. D'aquesta manera, la llengua es va revernacularitzar efectivament després de superar un estadi de momificació, i experimentà un procés que enclou la paradoxa anunciada: l'hebreu contemporani s'ha anat modificant dins el seu sistema, tant que cal preguntar-se si és la mateixa llengua de fa només 150 anys. Creiem que aquesta perspectiva és apropiada i justificada.

La tradició lingüística del segle XX ha tendit a *corporitzar* la llengua com si aquesta fos una cosa. Això implica que l'estudi de la llengua s'ha fonamentat sobre la concepció de la llengua com a corpus. El fet lingüístic, però, és una realitat polinòmica, la qual no sols inclou el corpus, sinó també una vessant psicolingüística que és adquirida, admet canvis i també crea modificacions, fins i tot algunes de fisiològiques. La llengua és una realitat d'interacció social: no existeix si no hi ha persones que es comuniquen entre si. Igualment, és una realitat carregada de connotacions simbòliques, portadora d'ideologies, de representacions i d'actituds. De resultes d'això, no podem estudiar cap llengua si solament n'observem el corpus. A tall d'exemple, les causes per què progressa *got* o reula *vas* no es poden explicar mitjançant un corpus, sinó per la comunitat de parlants i els processos d'aprenentatge.

El fet lingüístic es pot representar amb una piràmide de quatre vèrtexs, que són el sistema, l'ús, les representacions i les competències (incloent-hi l'adquisició o la pèrdua). Aquests vèrtexs contribueixen a entendre amb una perspectiva innovadora què constitueix una llengua. Segons la tradició predominant al segle XX, la llengua és una cosa, però ben mirat, la llengua és més aviat una activitat col·lectiva organitzada.

La comprensió del fet lingüístic com a activitat organitzada admet la comparació amb una cursa en què un grup de persones interactua d'acord amb unes normes que no cal explicar prèviament i avança vers un objectiu comú. Fet i fet, no hi ha llengua sense una comunitat de persones que hi participi, per tal com la interacció és indispensable perquè hi hagi llengua. Als Països Catalans hi ha la tendència a centrar-se en la llengua i a menystenir el concepte de comunitat, malgrat la necessitat primera de parar esment en els parlants, que fan possible la llengua.

Val a dir que, també quan el procés d'intervenció conscient sobre la llengua s'aplica a la normalització, les intervencions terminològiques no es fan ben bé sobre la llengua, sinó més aviat sobre les persones. I s'ha de prendre en consideració que aquestes tenen hàbits, opinions i preferències, aprenen i desaprenen contínuament, i formen col·lectius que els influeixen i sobre els quals influeixen. Per tant, l'objecte primer de la implantació i de la normalització terminològiques són les persones. Les perspectives més socials de la llengua permeten d'enfocar aquest estudi moderadament bé. En el treball d'implantació terminològica, i també de qualsevol intervenció lingüística, s'observa una sèrie d'etapes descrites detalladament en el llibre, les quals forneixen la metodologia adequada per a analitzar la implantació segons els contextos. A grans trets, el procés d'intervenció conscient sobre la llengua aplicat a la normalització terminològica comprèn l'estudi de la situació prèvia a la implantació, la codificació *in vitro* de solucions terminològiques, la qual exigeix una difusió *in vivo* i, finalment, l'anàlisi de la implantació de les solucions adaptades *in vitro*.

L'objectiu cabdal de la nostra col·laboració amb el TERMCAT ha estat el de determinar en quina mesura els esforços de normalització terminològica havien arribat a ser assumits pels parlants en les seves interaccions. Per a assolir uns objectius i avaluar uns resultats val la pena de fer no sols treball de bata (*in vitro*), sinó també treball de bota (de camp o *in vivo*) que permet d'analitzar la producció *in vivo*. El llibre, que és el resultat d'un compromís creixent amb el TERMCAT i d'una feina aconclerta durant força temps, inclou la segona versió d'un article sobre l'anàlisi d'implantació, escrit fa un temps i fins ara negligit per efecte del divorci existent entre la sociolingüística,

la planificació lingüística i la terminologia. A més, el recull d'estudis publicat té per objecte arribar a conèixer els usos, els aprenentatges i les representacions (i també l'avaluació d'aquests) d'un nombre determinat d'unitats terminològiques. En resum, interessa saber si és possible arribar a valorar els resultats de les polítiques de normalització terminològica. Posem damunt la taula l'aprofitament del bagatge que aporten la sociolingüística i la política i la planificació lingüístiques, ja que aquestes prenen part de la sociologia, de l'antropologia i de l'etnografia per a importar i adaptar un conjunt de conceptes apropiats per a la recerca de camp sobre la implantació. Cadascun dels tres treballs inclosos al llibre respon a metodologies lleugerament diferents que inclouen entrevistes aprofundides amb persones ben informades dels camps respectius, l'ús de qüestionaris, l'observació sistemàtica, l'arreglada de material escrit i la recerca per Internet.

Les tècniques de recollida i d'anàlisi aplicades amb la finalitat d'analitzar els resultats de les polítiques d'implantació han consistit a explorar el terreny bo i tenint en compte que la llengua la utilitzen persones associades dins una comunitat. Per a delimitar adequadament els camps d'estudi, decidírem de centrar-nos en comunitats d'usuaris reduïdes, això és, en col·lectius socials amb un nombre limitat de parlants que permetés de fer una aproximació adequada. En segon lloc, triàrem sectors per als quals feia un temps s'havia codificat un conjunt de solucions terminològiques, de manera que hi havia hagut un temps suficient —en alguns casos també uns esforços— per a difondre-les. En particular, estudiàrem tres camps: l'esgrima, un esport minoritari a Catalunya, però olímpic i, per això, posseïdor de diccionaris i vocabularis; l'escalada esportiva; i l'hoquei. Ometem ací dades més detallades que es poden consultar al llibre que ens ocupa, i sols mostrarem l'heterogeneïtat dels resultats en un dels camps. Fonamentalment, interessava d'observar formes que eren conflictives en el moment de la normalització *in vitro*. Les formes estudiades eren conflictives sia per l'existència d'una diversitat notable, sia per conflicte de tendències, sia perquè les formes utilitzades no eren les adequades.

En una mostra de resultats constatem que les formes proposades i normalitzades pel TERMCAT assoleixen resultats molt diferents. Oralment, l'ús de les formes és força escàs, però molt

més freqüent si valorem les poques publicacions escrites (butlletins de clubs, pàgines web, blocs). Els termes de l'escalada esportiva s'han observat *in vivo* vora tretze anys després de la confecció dels materials que havien de servir per a normalitzar terminològicament aquest camp. En el cas d'alguns termes totes les dades recollides assenyalen que la forma estudiada és la majoritària, alhora que en d'altres mostren una implantació nul·la i no en presenten cap ocurrència. També hi ha formes que mostren una difusió àmplia, però secundària, i d'altres que són majoritàries. Sobten algunes formes de l'escalada esportiva que han estat majoritàries i ara estan en retrocés (com ara *presa*) davant de formes castellanes (*canto*) o d'altres sorgides espontàniament entre els parlants com a solució alternativa al manlleu (**cantell*).

A tall de conclusió, és palesa l'existència d'una variació considerable i de canvis en curs. Igualment, cada camp té les seves dinàmiques pròpies: el camp de l'hoquei és molt favorable al manteniment de l'ús de les formes angleses i rebutja fortament la presència de formes neològiques catalanes, com també la de simples adaptacions ortogràfiques, mentre que altres camps tenen unes ideologies diferents i una posició més favorable envers el català. L'escalada esportiva és també ben diferent de l'excursionisme tradicional pel que fa a l'acceptació del català. S'ha de comprendre la ideologia dels usuaris per a endegar els esforços de manera que siguin productius i per a evitar el malbaratament de temps i diners en camps amb una posició desfavorable.

Recapitulant, per regla general les propostes normalitzades *in vitro* tenen una implantació reduïda en els usos. Les propostes de termes que eren conflictives en el moment de la creació han assolit molt poca implantació, i sovint són desconegudes pels usuaris i no són compreses pels usuaris potencials. Hi ha diferències significatives quant a la implantació segons diversos paràmetres: l'oralitat és més reticent envers la implantació de les formes normalitzades *in vitro* que no pas l'escriptura. Caldria esbrinar també en quina mesura les ocurrències trobades a l'escriptura resulten del treball dels correctors. Sigui com sigui, els parlants tenim una capacitat de reacció més gran quan disposem d'un diccionari en línia, i l'escriptura és més permeable a la normalització. El grau de formalitat és

igualment determinant, bé que en els camps analitzats és difícil parlar de formalitat, car són comunitats reduïdes en què rarament s'ateny un registre efectivament formal.

Sí que de manera sistemàtica es detecten mancances gravíssimes pel que fa a la difusió: els materials utilitzats per a difondre les solucions són coneguts per una minoria ínfima, de vegades sols per aquells que participaren en l'elaboració del diccionari o hi eren a prop. Aquest aspecte s'ha de prendre en consideració urgentment. En tots tres casos, les actituds generals envers les tasques de codificació i normalització són més positives que negatives.

Tot plegat, és necessari de replantejar i potenciar les polítiques de difusió, com també portar a cap més treball de camp, almenys per a oferir el producte, sobre la base que cada camp és un món per si i que les mateixes persones en dos camps diferents poden adoptar rols igualment diferents. En cada àmbit s'han d'identificar les posicions amb capacitat de lideratge que poden esdevenir elements de referència, persuadir i arrossegat el col·lectiu per afavorir la difusió dels termes. Com a constant de tots els treballs s'ha de remarcar la importància de la implicació per a arribar a la implantació; sovint els informants suggereixen una oposició entre els usuaris i els lingüistes. Fa l'efecte que l'autodisciplina és a casa nostra inferior a la del País Basc, de resultes de la diferent percepció de la precarietat de la llengua. També per això, convé d'engatjar més bé els col·lectius durant l'elaboració de les terminologies.

ÍNDIX GENERAL

Taula de continguts	7
Presentació	9
Institucions col·laboradores i programa	13
Els manlleus i la llengua catalana	15
1. El tractament dels manlleus en la segona edició del <i>Diccionari de la llengua catalana</i> . Joan Martí i Castell	17
2. Els manlleus a través de la història del català. Joan Veny ...	27
2.1 Introducció	27
2.2 Concepte de manlleu	29
2.3 Manlleu i continuïtat d'àrea lingüística	30
2.4 Tipologia dels manlleus	31
2.5 Usos estilístics	34
2.6 Marques	35
2.7 Canals de penetració	36
2.8 Adopció, adaptació, substitució	37
2.9 Criteris de detecció de manlleus	39
2.10 Manlleus externs i normativa	40
2.11 Hel·lenismes	41
2.12 Llatínismes	45
2.13 Occitanismes	49
2.14 Francesismes	50
2.15 Aragonesismes	52
2.16 Manlleus interns	53
2.17 Final	56
2.18 Bibliografia	56
Els manlleus de llengües amb alfabet no llatins	61
3. Els manlleus de l'àrab. Dolors Bramon	63
3.1 L'àrab i el català	63
3.2 Principals característiques dels arabismes del català	66
3.3 Els manlleus de l'àrab en època contemporània	68

4. Els manlleus de les llengües de l'Índia en català: un exercici multicultural. Sameer Rawal	77
5. Els manlleus de llengües amb alfabet no llatins: el cas del xinès. Sara Rovira Esteva	83
5.1 Introducció	83
5.2 Relació històrica del català amb el xinès	85
5.2.1 Com s'han vehiculat els manlleus xinesos al català	86
5.2.2 Àrees temàtiques	90
5.2.3 Mecanismes d'incorporació i comparació amb d'altres llengües	91
5.3 Situació actual al nostre país	93
5.3.1 Criteris de les institucions implicades	93
5.3.2 Eines a l'abast dels professionals	94
5.4 Algunes propostes i reflexions finals	96
5.5 Bibliografia	100
5.6 Annex: Llista de manlleus normatius i no normatius d'origen xinès	102
6. Els manlleus japonesos en català. Albert Nolla	113
6.1 La llengua japonesa	113
6.2 Els sistemes de transcripció de la llengua japonesa	115
6.3 Els punts de contacte entre la cultura japonesa i la catalana. La importació de manlleus japonesos	117
6.4 Algunes consideracions sobre la incorporació dels manlleus japonesos al català	120
El tractament dels manlleus en altres llengües	125
7. Loanwords in the Irish language. Fidelma Ní Ghallchobhair	127
7.1 Loanwords in the Irish language	127
7.2 General approach to term formation	128
7.3 Revisiting history	129
7.4 Cognates	130
7.5 Loanwords	131
7.6 Loanwords and Irish - a brief history	131
7.7 Historical and linguistic fault lines in Irish history	132
7.8 Loanwords from Old Norse	135
7.9 Loanwords from French	137
7.10 Loanwords from English	139
7.11 Laying the foundation for domain gain	140
7.12 Approaches to terminology provision	141
7.13 Approaches to term formation	141

7.14	Devising transcription rules	142
7.15	Transcription rules from the Latin alphabet to Irish	143
7.16	Challenges in term formation	144
8.	Tu vo' fa' ll'americano. Els préstecs a l'italià contemporani	
	Rosend Arqués	145
8.1	Els manlleus en la història recent de la llengua italiana	146
8.2	Els préstecs de l'anglès a l'italià contemporani. Algunes consideracions	154
8.3	La invasió de l'anglès, mite o realitat?	160
8.4	Bibliografia	162
	Experiències d'anàlisi d'implantació de la terminologia	165
9.	Estudio de un sistema de medición y diagnóstico de la implantación de la terminología en euskera (proyecto de investigación TEIS). Miel Loinaz	167
9.1	Proyecto de investigación TEIS	167
9.1.1	Objetivo del proyecto	168
9.1.2	Marco del proyecto	168
9.1	Proyecto de investigación TEIS	167
9.1.3	Metodología	168
9.2	Fases de la investigación	169
9.2.1	Diseño y recopilación del corpus	169
9.2.2	Compilación del diccionario terminológico	171
9.2.3	Identificación y recuento de términos en los documentos	171
9.2.4	Elaboración de los resultados	172
9.3	TEIS 2007	174
9.4	Bibliografia	174
10.	Anàlisi de la implantació de la terminologia normalitzada en llengua catalana: un enfocament qualitatiu. Amor Montané March	177
10.1	Introducció: breu estat de la recerca	177
10.2	Proposta metodològica	181
10.3	A tall de síntesi	187
10.4	Bibliografia	188
11.	Estudis d'implantació terminològica: una aproximació en l'àmbit dels esports. F. Xavier Vila i Moreno	191

en primer terme

Aquest llibre recull el contingut de les ponències presentades a la segona edició dels Espais Terminològics del TERMCAT, que es va dur a terme a l'Institut d'Estudis Catalans el 7 de novembre de 2007 i on es va tractar dels manlleus en terminologia.

El manlleu és el recurs d'ampliació del cabal lèxic que més controvèrsia sol comportar, perquè sovint s'ha vist com un perill per a la preservació de la fesomia pròpia de cada llengua. A més, en els últims anys s'han produït canvis substancials que afecten el tractament que tradicionalment es feia dels manlleus.

Els diversos ponents, experts de prestigi reconegut, ofereixen en aquestes pàgines reflexions i propostes que de ben segur mereixeran l'interès de totes les persones vinculades a la terminologia i a la llengua en general.